

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 9 (93)
2007

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Шаптала
Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна підтримка Антон Дижин

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
"Національна безпека і оборона"
обов'язкове

Фотографії:

УНІАН — обкладинка;
Українформ — стор. 15, 20, 43, 44

© Центр Разумкова, 2007

Проект здійснено за підтримки Посольства
Республіки Польща в Україні та Інституту
відкритого суспільства (OSI), Будапешт

З М І С Т

ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН І ЗМІНИ..... 3
2. ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН 10
3. СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ:
ПІДГРУНТЯ, ВИКЛИКИ, ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ..... 15
4. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ 28

ШЛЯХИ І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

(Заочний круглий стіл)

- НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЗАВДАННЯ
Євген БИСТРИЦЬКИЙ..... 32
- НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЧИ "НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ"
Анатолій ЄРМОЛЕНКО..... 33
- ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЄ ВІДБУВАТИСЯ
НА ОСНОВІ ПОЛІТИЧНОЇ, А НЕ ЕТНІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІЇ
Ірина КРЕСІНА 34
- ЗМІСТОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ МАЄ СТАТИ ВІДДАНІСТЬ
ПЛЮРАЛІСТИЧНОСТІ ЯК ЗАСАДНИЧОМУ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
Олександр МАЙБОРОДА..... 35
- ДЕРЖАВА ПОВИННА ВЕСТИ ЦІЛЕСПРЯМОВАНУ ПОЛІТИКУ, ЯКА БАЗУЄТЬСЯ
НА ПРІОРИТЕТНОСТІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ НАД НАЦІОНАЛЬНИМИ
Світлана МІТРАЄВА 36
- УКРАЇНА РОЗВИВАЄТЬСЯ ПЕРЕВАЖНО ЯК НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА,
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЇЇ НАСЕЛЕННЯ ДЕДАЛІ БІЛЬШЕ
СТАЄ ГРОМАДЯНСЬКОЮ ЗА СВОЇМ ХАРАКТЕРОМ
Анатолій РУЧКА 37
- В УКРАЇНІ ПРАКТИЧНИМИ СТРАТЕГІЯМИ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ
МОЖУТЬ БУТИ СПІЛЬНІ ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ, ПОВАГА ТА ПОСЛІДОВНЕ
ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ І ФОРМУВАННЯ
ЦИВІЛІЗОВАНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ
Віктор СТЕПАНЕНКО..... 38
- ГОЛОВНОЮ ПЕРЕДУМОВОЮ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ Є
ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ, ЯКЕ ЗАБЕЗПЕЧИТЬ ПЕРЕВАЖНІЙ
БІЛЬШОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЦИВІЛІЗОВАНІ УМОВИ ІСНУВАННЯ
Михайло СТЕПИКО..... 40
- ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ МАЄ БУТИ СПРЯМОВАНА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РІВНОПРАВНОСТІ ВСІХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ
Валерій ХМЕЛЬКО..... 42
- ТІЛЬКИ ЗАМОЖНА ТА УСПІШНА КРАЇНА МОЖЕ ДОЗВОЛИТИ
СОБІ РОЗКІШ БУТИ СПОКІЙНОЮ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ЄДНІСТЬ
Леонід ШКЛЯР..... 43

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

(Експертне опитування)

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>

ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ

Протягом 2006-2007рр. процесам у суспільно-політичному та гуманітарному житті України був притаманний значний динамізм. Так, вперше за історію незалежної України політичні партії, представлені у Верховній Раді, отримали право сформувати Уряд і скористалися ним. Вперше країна пережила глибоку політичну кризу, виходом з якої став тимчасовий компроміс політичних еліт і проведення позачергових виборів до Верховної Ради.

Резонансні події відбувалися у сфері гуманітарної політики. Була піднята не лише на національний, але й на міжнародний рівень така непроста тема, як Голодомор. Верховна Рада України прийняла закон про визнання його геноцидом українського народу, і, завдяки зусиллям української влади, факт Голодомору визнали парламенти багатьох зарубіжних країн, міжнародні організації. Водночас, ця тема досі неоднозначно сприймається певними верствами населенням країни, не в останню чергу через особливу позицію Росії з цього питання.

Не припинялося нагнітання політичної напруги навколо “конфліктних” тем. Так, під час виборчої кампанії знову було використане питання статусу російської мови в Україні. Тривали гострі дискусії навколо оцінки окремих подій української історії та ролі деяких історичних осіб. Ці дискусії подекуди переростали в локальні протистояння (наприклад, навколо встановлення пам’ятників Катерині II в Одесі чи Симону Петлюрі – в Полтаві). Не обійшлося й без відвертих актів вандалізму та провокацій, як, наприклад, паплюження пам’ятнику Героям Крут чи національних символів України на горі Говерла.

Усі ці події і процеси не могли не вплинути на свідомість громадян України, а відтак – і на процес формування спільної громадянської ідентичності. Попередні дослідження цієї проблеми, які здійснювалися Центром Разумкова протягом трьох останніх років, засвідчили, що цей процес триває, і перспективи його завершення є поки що досить невизначеними.

Зокрема, існує тенденція до формування на регіональному рівні субнаціональних ідентичностей, підґрунтям для чого є значний рівень співпадіння схем регіональної локалізації відмінних культурно-цивілізаційних, національно-етнічних, конфесійних ідентичностей громадян у різних регіонах.

За певних умов ці субнаціональні, регіональні ідентичності можуть еволюціонувати в напрямі формування спільної, загальнонаціональної ідентичності. Однак іншим вектором їх еволюції може стати інтеграція з певними іонаціональними ідентичностями, що може перетворитися на фактор ризику.

Метою цього дослідження Центру Разумкова є поглиблений аналіз сучасного стану ідентичності громадян України та її окремих аспектів, що може стати підґрунтям для вироблення ефективної державної політики формування загальнонаціональної ідентичності.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі на підставі результатів соціологічних досліджень дається загальна характеристика деяких параметрів сучасного стану ідентичності громадян України, виявляються ті зміни, що відбулися протягом 2006-2007рр.

У другому розділі досліджуються політико-правові, соціально-культурні, етнонаціональні аспекти ідентичності російськомовного населення України, зокрема, через виділення в його структурі низки груп за певними критеріями, їх порівняння між собою та з референтними групами, аналізується бачення їх представниками питань мови, нації, культури, характеру міжрегіональних відмінностей і статусу регіонів країни.

У третьому розділі на підставі соціологічного опитування та дослідження у фокус-групах аналізується регіональна специфіка ідентичностей, зокрема, спільні риси і відмінності між ідентичностями громадян у різних областях всередині регіонів. Виявляються ті їх особливості, що можуть слугувати підґрунтям формування спільної громадянської ідентичності, окреслюються можливі шляхи і засоби реалізації цього завдання, а також виклики, що можуть стати на перешкоді.

У четвертому розділі представляється для експертного та громадського обговорення проект Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, підготовлений на основі результатів попередніх етапів дослідження, з урахуванням пропозицій, висловлених учасниками круглих столів, проведених Центром Разумкова з цієї проблематики, а також заочного круглого столу, матеріали якого містяться в цьому номері журналу.

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН І ЗМІНИ

Як і на попередньому етапі, вихідним пунктом дослідження покладається та обставина, що ідентичність є результатом насамперед самовизначення, тому доцільно вивчати особливості процесу її становлення шляхом, насамперед, соціологічних опитувань та аналізу їх результатів. Проведений аналіз засвідчив, що особливих змін у вимірах, що характеризують, зокрема, соціально-культурну ідентичність громадян України протягом останнього року не сталося.

Залишаються правомірними висновки про те, що спільна загальнонаціональна ідентичність жителів України перебуває у процесі становлення; залишається значним ступінь взаємної відчуженості регіонів. Тенденція до формування субнаціональних (регіональних, локальних) ідентичностей не подолана.

У цьому розділі стисло окреслюються головні риси, що характеризують стан соціально-культурної ідентичності громадян України, окремі її особливості та зміни.

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ОКРЕМІ ЗМІНИ

Дослідження, проведені Центром Разумкова у 2006р. та 2007р., дають підстави для певних спостережень стосовно головних параметрів соціально-культурної ідентичності громадян України¹. Проміжок часу між дослідженнями був відносно нетривалим, що не дає можливості констатувати стійкий характер виявлених змін, проте дуже насичений суспільно-політичними подіями, які, можливо, і справили вплив на зазначені зміни, внаслідок чого надалі вони набудуть характеру тенденцій.

Мовна ідентичність. Число тих, для кого рідною є українська мова, не змінилося. Водночас, як видно з діаграми “Яка мова для Вас є рідною?” (с.4), – зменшилося (з 30,7% до 25,7%) число тих, хто визнав рідною російську мову, і збільшилося (з 15,6% до 21,5%) число білінгвів (тих, для кого обидві названі мови є рідними).

Зменшилося число як тих, хто віддав би перевагу українському перекладу книги зарубіжного автора (з 28,7% до 23,1%), так і тих, хто віддав би перевагу російському перекладу (з 36,8% до 34,9%). Натомість, збільшилося (з 28,3% до 33%) число тих, для кого мова перекладу не має значення (діаграма “Якби у Вас була можливість вибрати книгу...?”, с.4).

Статус мов. 39,2% громадян вважають, що єдиною державною та офіційною мовою в Україні має бути українська мова; 31,4% – що такий статус повинні мати і українська, і російська, 24,3% – що українська має бути державною, а російська – офіційною. Як видно з

діаграми “Яким чином повинні співіснувати...?” (с.5), позиції з цього питання мають виразний регіональний характер.

Доречно додати, що серед етнічних українців прихильниками мовного *status quo* є 47,4%. Водночас 25% – вважають, що українська мова має бути державною, а російська – офіційною в окремих регіонах, 23,3% – обидві мови повинні бути державними. Натомість, 64,1% етнічних росіян є прихильниками державної двомовності, 20,7% – офіційного статусу російської мови в окремих регіонах, і лише 8% виступають за збереження нинішнього статусу обох мов.

Культурна ідентичність. Порівняно з 2006р., виміри культурної ідентичності практично не змінилися, лише дещо збільшилося (з 16,4% до 19,4%) число тих, хто відносить себе до радянської культурної традиції (діаграма “До якої культурної традиції Ви себе відносите?”, с.6).

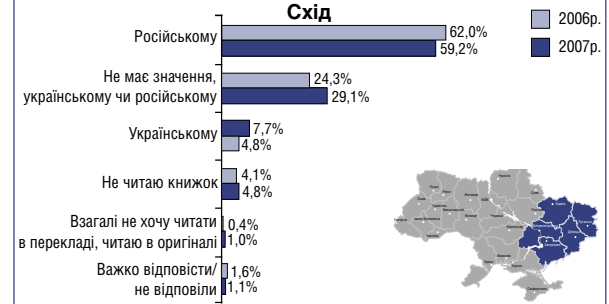
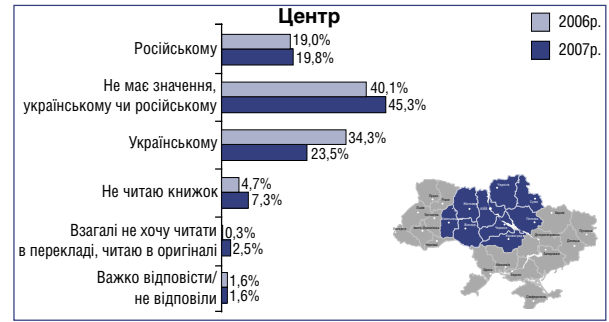
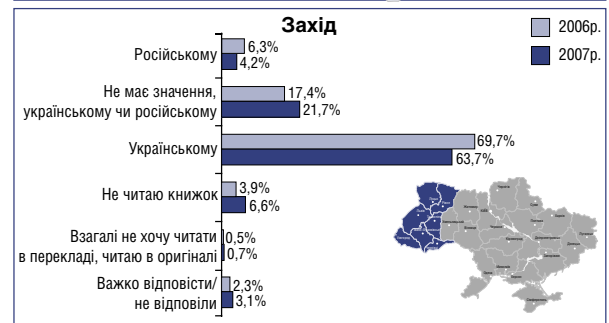
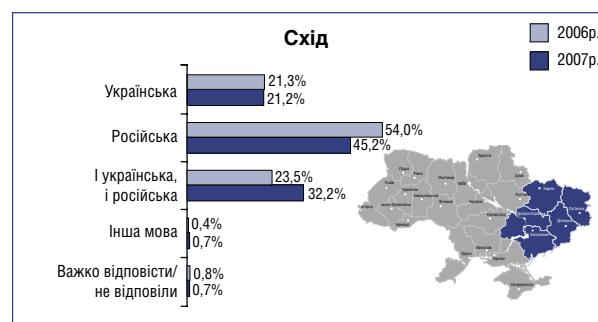
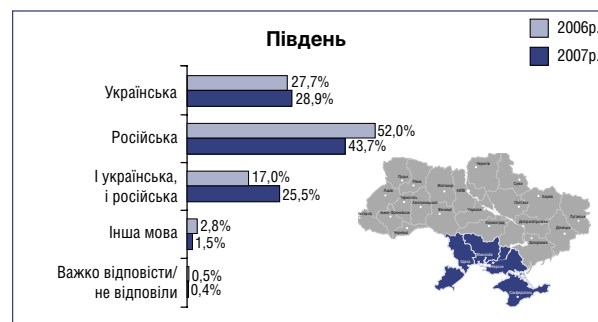
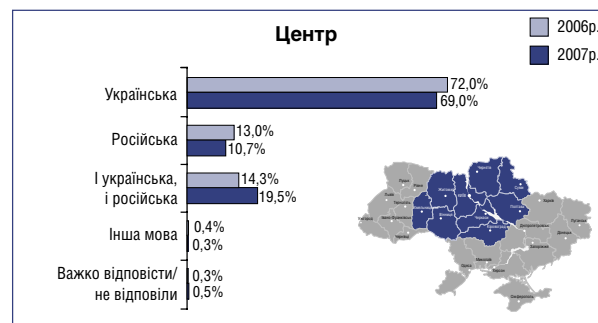
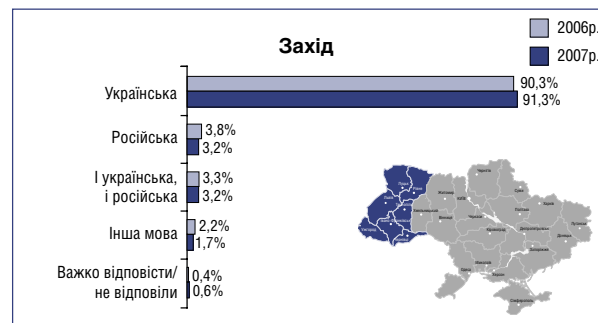
Також дещо збільшилося (з 21,7% до 24,7%) число тих, хто вважає, що в майбутньому в різних регіонах України переважатимуть різні культурні традиції. Інші виміри уявлень про майбутнє культурних традицій не змінилися (діаграма “Яка культурна традиція переважатиме...?”, с.6).

Примітно, що серед етнічних українців лише 43,1% вважають, що в майбутньому в Україні переважатиме українська національна культурна традиція. Натомість 21% вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, 18,7% – відають перевагу загальноєвропейській традиції.

¹ На цьому етапі дослідження терміни “спільна загальнонаціональна ідентичність”, “загальнонаціональна ідентичність”, “спільна громадянська ідентичність” використовуються як синонімічні.

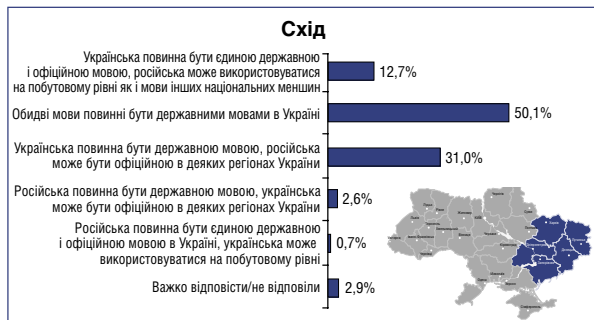
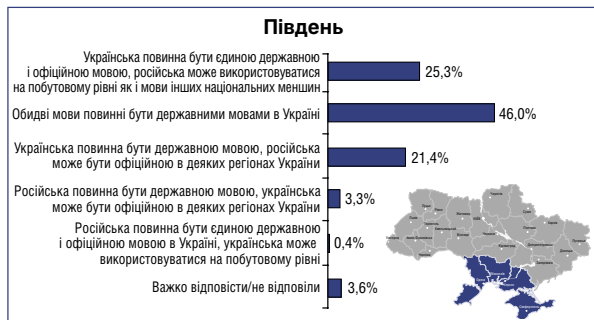
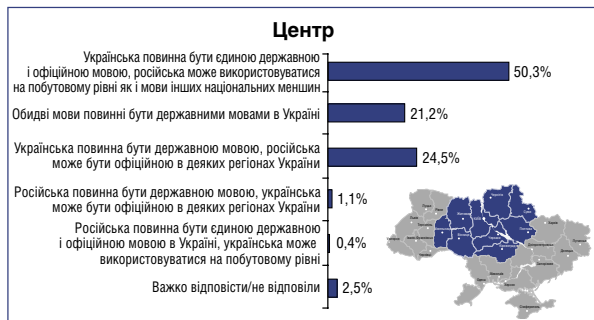
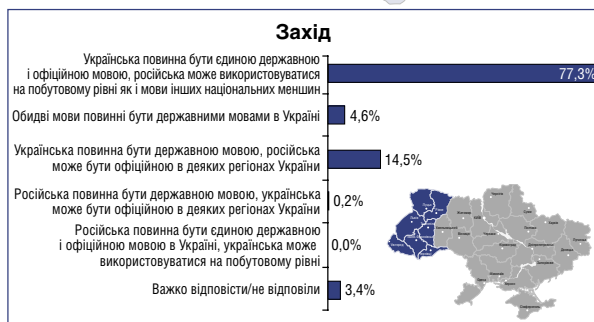
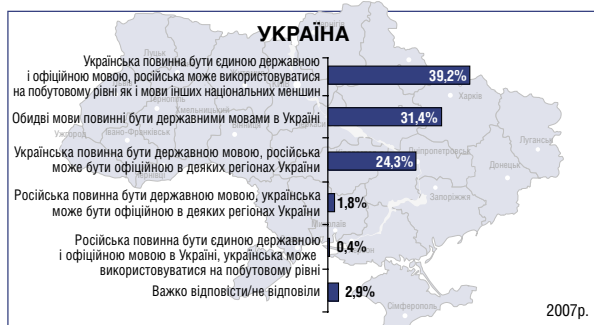
² Перше соціологічне дослідження було проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 квітня по 12 травня 2006р. Опитано 11 216 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 1%. Друге – з 31 травня по 18 червня 2007р. Опитано 10 956 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 1%.

Тут і далі застосовується наступний розподіл території України за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Південь:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Яким чином повинні співіснувати українська і російська мови в Україні?
% опитаних

Водночас, 38,3% етнічних росіян вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, 15,3% – віддають перевагу українській, 13,4% – загальноєвропейській і лише 11,1% – російській культурній традиції.

Відчутно (з 26,4% до 33,8%) збільшився відсоток жителів України, які відчують себе європейцями, і хоча загалом ця категорія все ще в меншості, але вже досягла третини громадян країни (діаграма “*Чи відчуваєте Ви себе європейцем?*”, с.7).

Соціально-культурна ідентичність: регіональний аспект на фоні референтної групи країн

Ступінь “ми-ідентичності” українських громадян, про який свідчить оцінка респондентам міри свої близькості до жителів інших регіонів України та сусідніх (референтних) країн, практично не змінився. Як видно з діаграми “*Наскільки жителі різних регіонів України...?*”, рівень міжрегіональної відчуженості є високим, – зокрема, як і раніше, громадяни України загалом вважають більш близькими до себе жителів Росії і Білорусі, ніж Західного регіону власної країни.

Однак, слід привернути увагу до певних позитивних змін – порівняно з 2006р., культурна дистанція між усіма регіонами зменшилася, іноді – досить помітно. Виняток становить лише сприйняття жителями Півдня України жителів західних областей.

Розуміння української нації

У розумінні громадянами поняття української нації сталися певні зміни, можливо, зумовлені досить активними апеляціями до нації під час політичної кризи та парламентської виборчої кампанії з боку окремих політичних лідерів.

Ідеться про певне зміщення з громадянського розуміння української нації до етнічного. Так, за рік частка тих, хто вкладає в поняття української нації винятково громадянський зміст (“усі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей”), зменшилася з 43,1% до 38,8% (діаграма “*Яке з наведених визначень української нації...?*”, с.8).

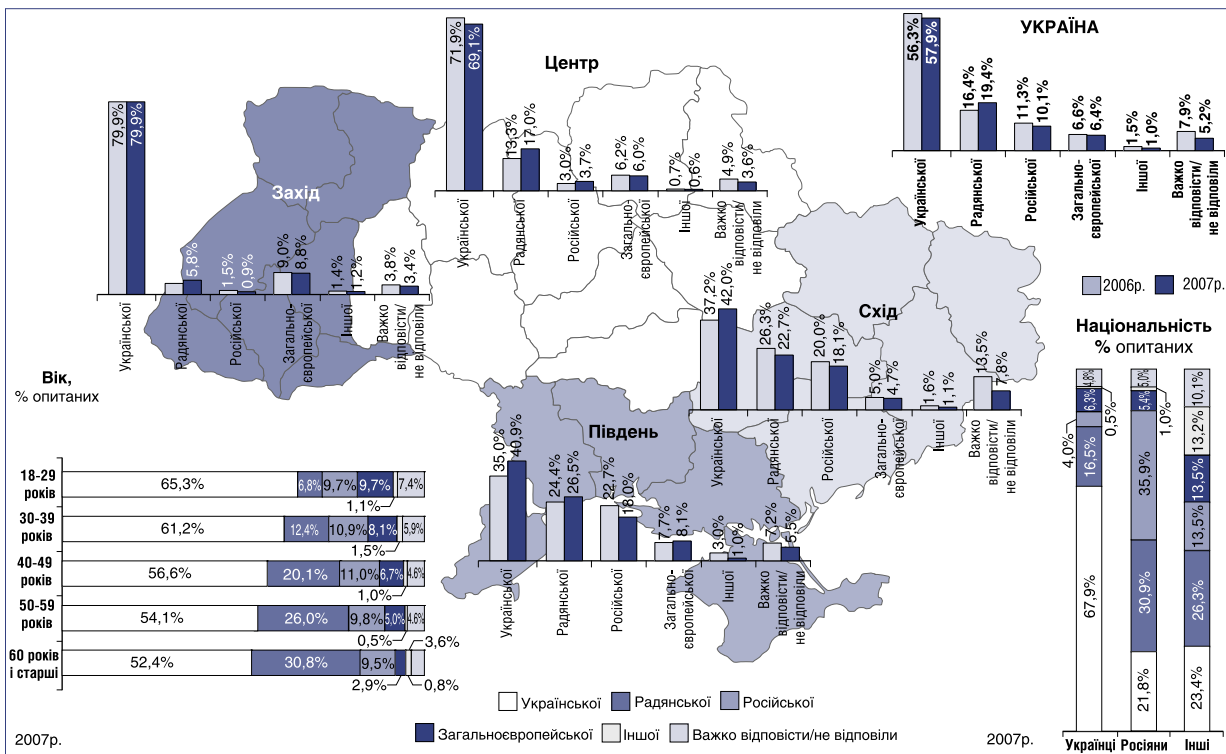
Натомість з 34% до 40,5% зросла частка тих, хто розуміє націю як етнічно визначену спільноту (з 19,8% до 23,1% – тих, хто вважає, що українська нація “це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням”; з 14,2% до 17,4% – прихильників визначення, згідно з яким українська нація “це всі етнічні українці за походженням, незалежно від місця їх проживання і громадянства”). Привертає увагу зростання підтримки останнього визначення на Сході України – з 13,4% до 19%.

При цьому, серед етнічних українців більший, ніж серед етнічних росіян, відсоток тих, хто підтримує культурницьке визначення нації (“громадяни України, незалежно від етнічної належності, які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій та виховують на них своїх дітей”) – 16,3% і 9,7%, відповідно; а також – етнічних визначень (41,7% і 36,2%, відповідно), так і не передбачає його (18,4% і 14,7%). Натомість, серед етнічних росіян більше прихильників громадянського визначення української нації (46,7% і 36,9%, відповідно).

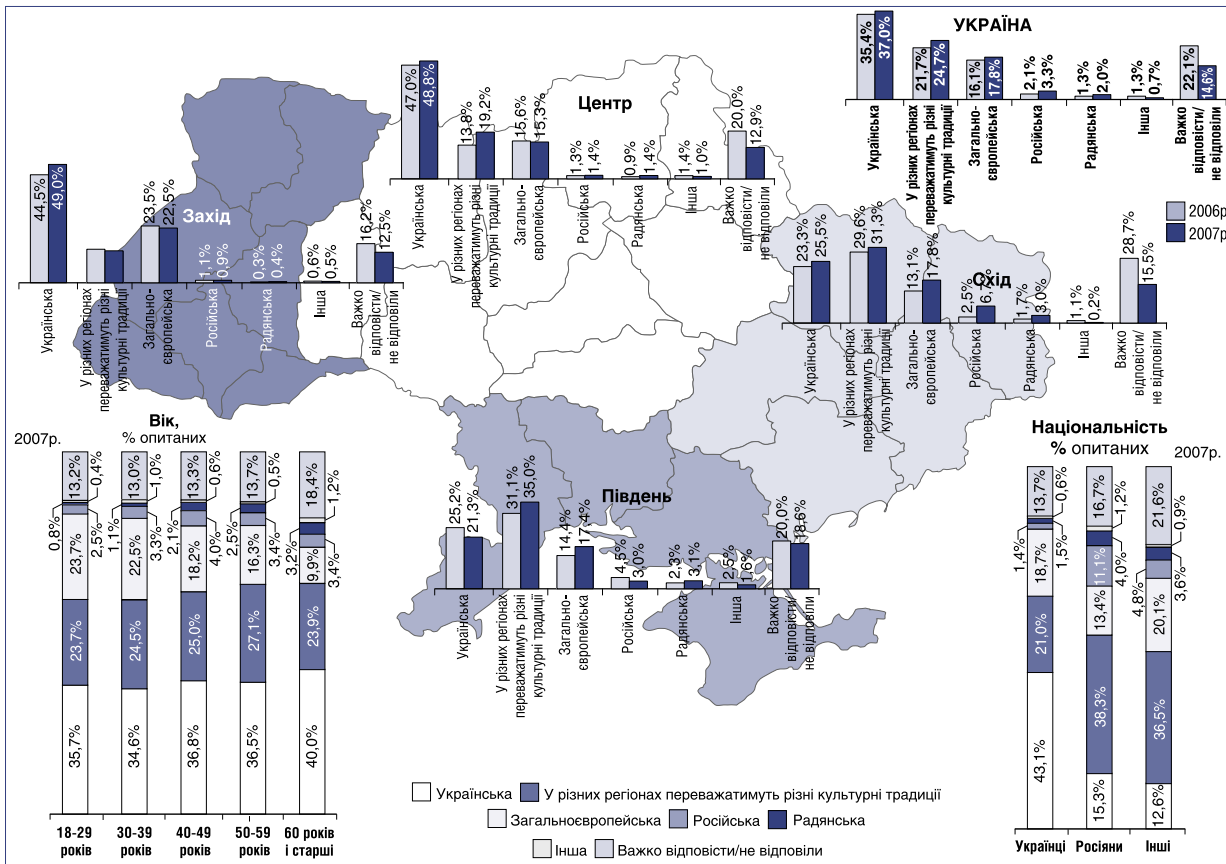
До якої культурної традиції Ви себе відносите?

% опитаних

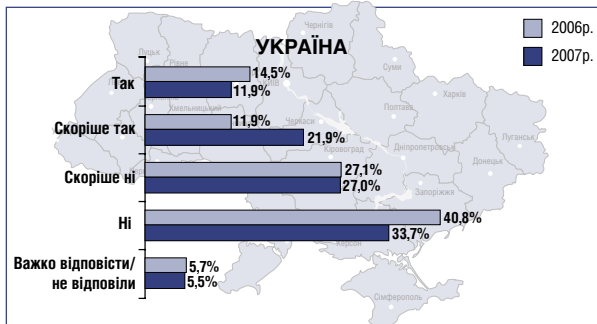
Яка культурна традиція переважатиме в Україні в майбутньому (через 20-25 років)?

% опитаних

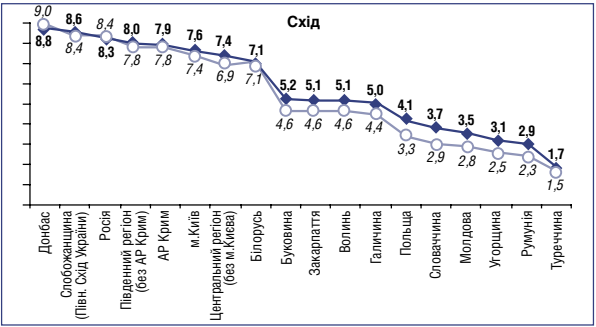
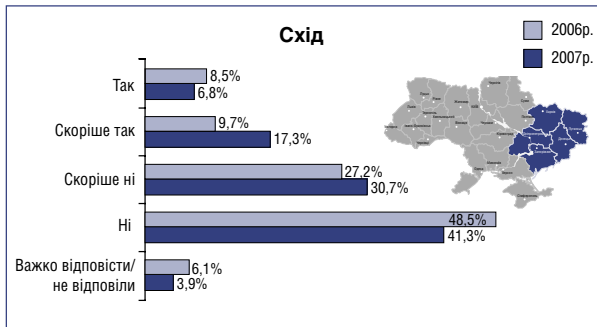
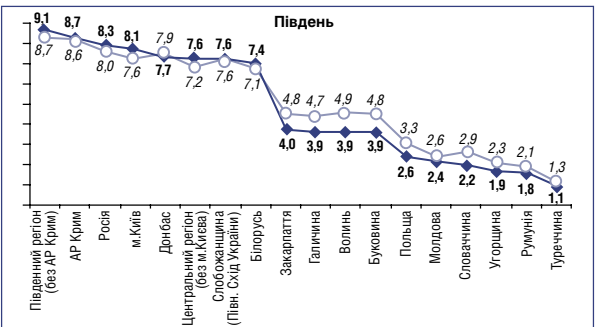
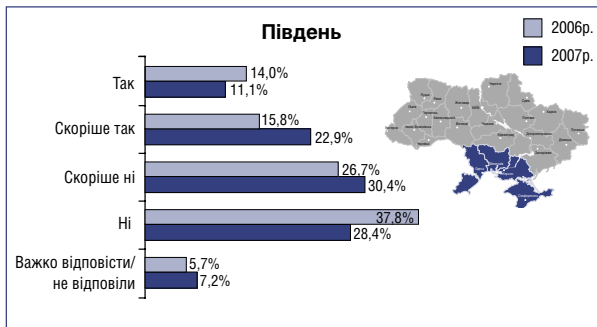
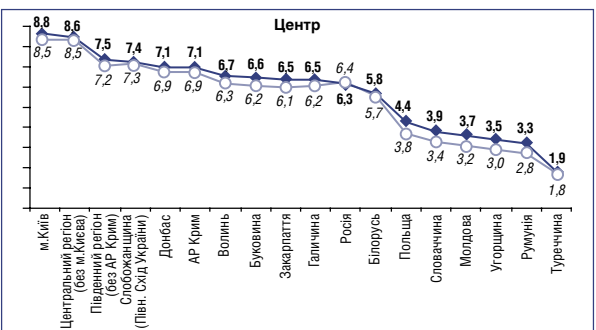
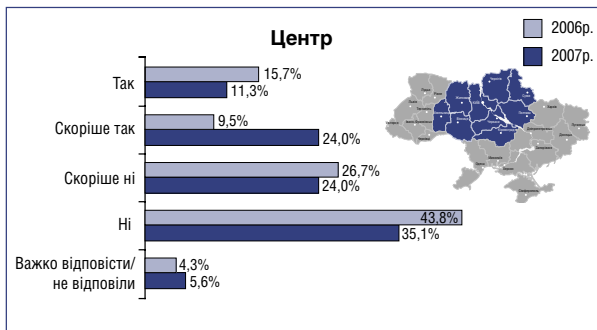
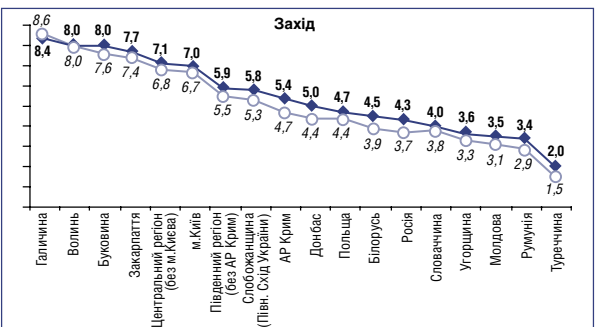
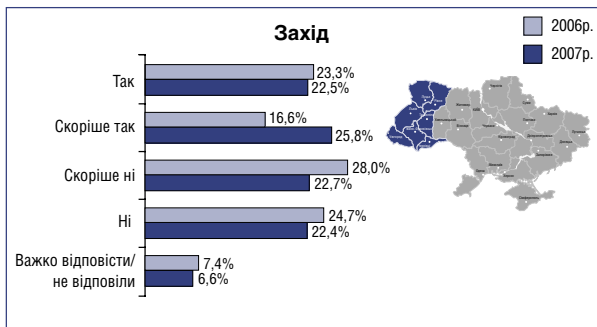

Чи відчуваєте Ви себе європейцем?
% опитаних

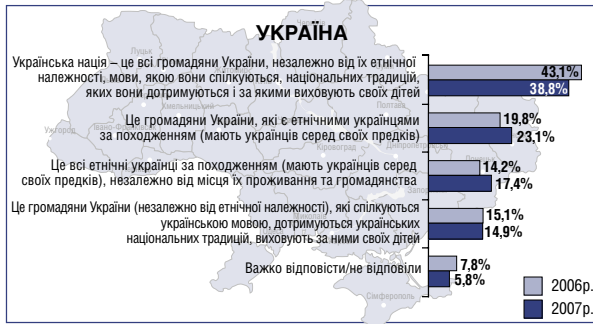
Насільки жителі різних регіонів України та деяких сусідніх країн близькі Вам за характером, звичаями, традиціями?
середній бал*

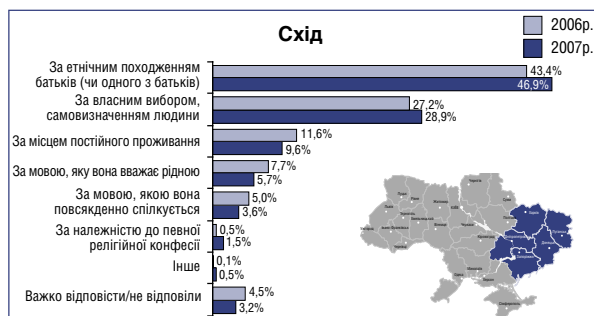
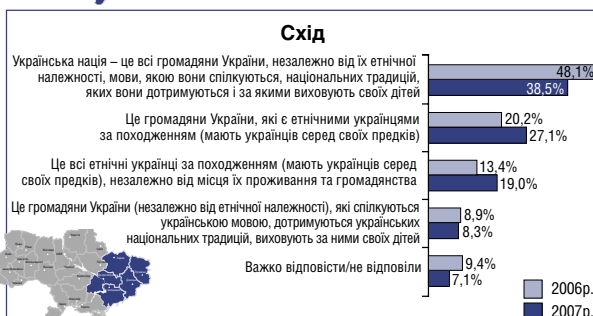
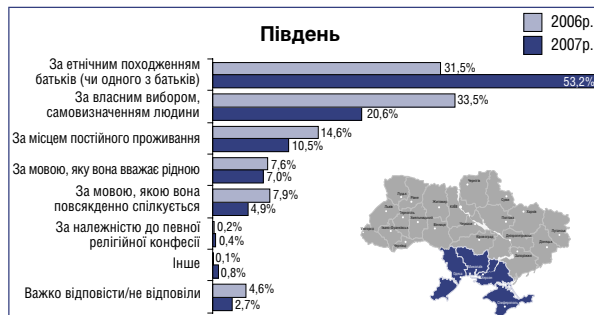
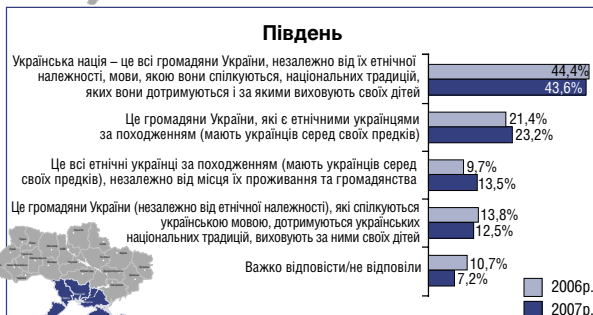
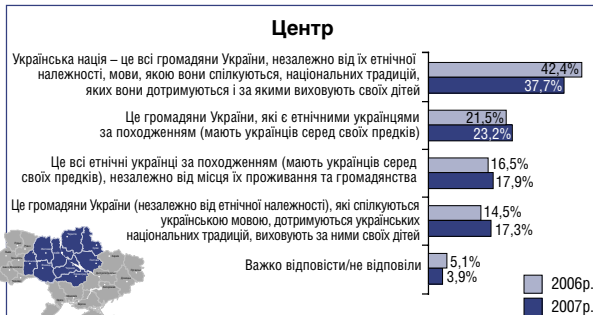
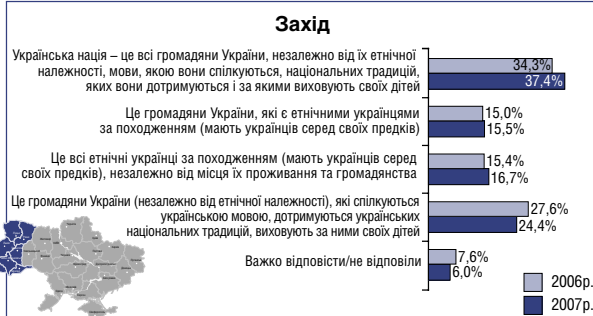
* За десятибальною шкалою, де "0" означає, що жителі цього регіону не мають нічого спільного з Вами у характері, звичаях, традиціях, "10" – що жителі цього регіону максимально схожі на Вас за характером, звичаями, традиціями.

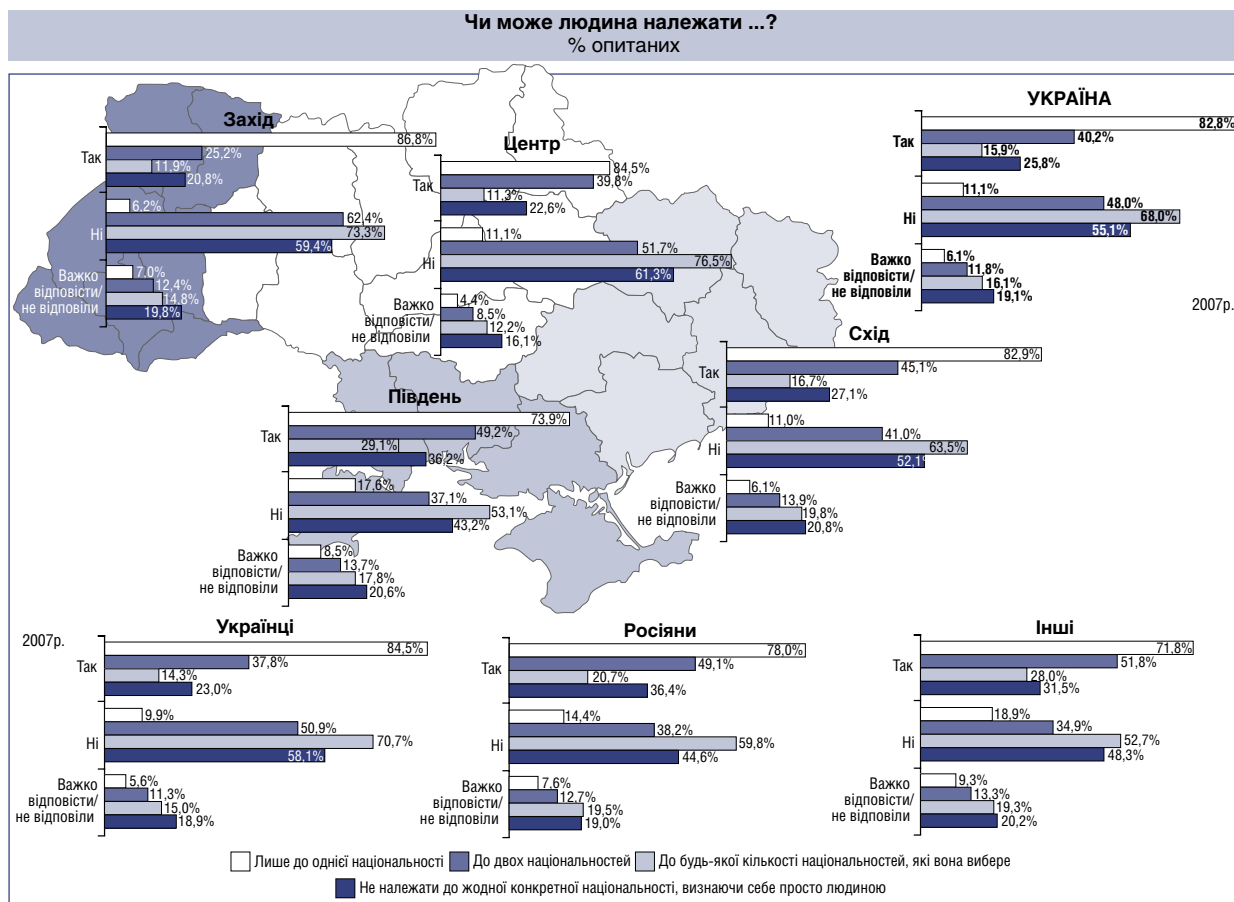

Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?
% опитаних

За якими ознаками має визначатися національна належність людини?
% опитаних

Національна (етнічна) належність. Як видно з діаграми “За якими ознаками має визначатися національна належність людини?” (с.8), відчутно (з 39% до 47,4%) зросло число тих, хто вважає, що національна належність має визначатися за етнічним походженням батьків.

Переважна більшість громадян упевнені, що людина може належати лише до однієї етнічної спільноти (діаграма “Чи може людина належати...?”). Водночас, значна частина (40,2%) опитаних визнають одночасну належність особи до двох національностей (етносів), проте близько половини (48%) з цим не погоджуються.

Число тих, хто визнає можливість подвійної національної ідентичності збільшується в напрямі із Заходу на Схід. Прихильники подвійної національної ідентичності складають значну частину етнічних українців (37,8%) (не погоджуються з цим 50,9%), а серед етнічних росіян їх майже половина (49,1%) (не погоджуються – 38,2%).

ВИСНОВКИ

Таким чином, протягом досліджуваного періоду принципових змін у стані соціально-культурної ідентичності громадян України не відбулося, що можна пояснити як відносно коротким терміном спостереження, так значною інертністю процесів у зазначеній сфері.

Водночас, результати досліджень фіксують і наявність деяких змін основних параметрів соціально-культурної ідентичності. Зокрема, в питаннях мовної ідентичності на фоні незмінності частки громадян, для яких рідною є українська, відбулися зменшення

частки тих, для кого рідною є російська, і збільшення частки білінгвів. Відносна більшість респондентів підтримують збереження в Україні нинішнього статусу мов, майже третина – державну двомовність. При цьому, характер відповідей на це питання має виразний регіональний розподіл та етнічні кореляції.

Практично не змінилися виміри культурної ідентичності громадян, хоча спостерігалось певне збільшення часток респондентів, які відносять себе до радянської культурної традиції. Водночас, відчутно збільшився відсоток громадян, які відчують себе європейцями – ця категорія громадян вже сягає третини респондентів. Відносна більшість громадян вважають, що в майбутньому в Україні переважатиме українська культурна традиція, хоча число громадян, які вважають, що в майбутньому в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, також збільшилося.

Високим, як і раніше, є рівень відчуженості між громадянами різних регіонів країни, проте, в якості позитивного можна відзначити факт зменшення культурної дистанції майже між усіма регіонами.

Відбулося певне зміщення акцентів у розумінні української нації – від громадянського до етнічного, – в т.ч. й на Сході України. Культурницьке розуміння нації, як і раніше, користується відносно меншою підтримкою. Відчутно зросло число громадян, які вважають, що національна належність має визначатися за етнічним походженням батьків, і дещо зменшилася – чисельність інших груп. Ці зміни можуть бути викликані як характером політичних процесів протягом зазначеного періоду, так і іншими причинами. ■

2. ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН

У політичній риторичі, науковій та публіцистичній літературі має широкий вжиток термін “російськомовне населення”. Однак його усталеного визначення немає, як і бачення критеріїв, за якими громадян відносять до цієї групи.

Тим часом проблема визначення та окреслення характеристик цієї групи має велике значення, зважаючи на важливість мовного аспекту ідентичності, а також на те, що йдеться про понад третину громадян України, які в повсякденному спілкуванні використовують російську мову¹.

Широке тлумачення поняття “російськомовне населення” стало підґрунтям для використання в політичних цілях головної його ознаки – вживання російської мови як засобу повсякденного спілкування, зокрема, для “приписування” цій категорії населення інших ознак, які не обов’язково впливають з ознаки “російськомовності”².

У цьому розділі робиться спроба на підставі результатів соціологічного опитування проаналізувати різні аспекти ідентичності окремих категорій російськомовних громадян України.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН НА ФОНІ РЕФЕРЕНТНИХ ГРУП

З метою дослідження, у загальній сукупності опитаних, вирізнених за критерієм вживання російської мови в повсякденному спілкуванні, виокремлено кілька груп за додатковими критеріями: належність до української національності, визнання української мови рідною, належність до української культурної традиції. Для з’ясування особливостей ідентичності цих груп, вони порівнюються як між собою, так і з референтними групами.

Передбачалося: визначити, чи мають досліджувані групи характерні особливості, зумовлені чинником використання російської мови; виявити, які з додаткових атрибутів (національність, мова, культурна традиція) і в який спосіб впливають на характеристики ідентичностей російськомовних громадян.

Референтні групи. Як референтні, визначені дві групи: “росіяни” – громадяни України, які є росіянами за національністю, для яких рідною мовою є російська, які відносять себе до російської культурної традиції і використовують російську мову в повсякденному спілкуванні, та “українці” – громадяни України, які є українцями за національністю, для яких рідною мовою є українська, які відносять себе до української культурної традиції і використовують українську мову в повсякденному спілкуванні.

Російськомовні групи³:

- група 1 – “російськомовні громадяни” (всі громадяни України, які спілкуються вдома російською або переважно російською мовою)
- група 2 – “російськомовні українці” (українці за національністю, які вдома спілкуються російською або переважно російською мовою)

- група 3 – “двомовні українці” (українці за національністю, для яких українська мова є рідною, які вдома спілкуються російською або переважно російською мовою);
- група 4 – “російськомовні українокультурні українці” (українці за національністю, які вважають рідною мовою українську, відносять себе до української культурної традиції, вдома спілкуються російською або переважно російською мовою).

ПОРІВНЯННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРУП

Характеристики ідентичності російськомовних груп узагальнені в діаграмах. Наведені в них дані дозволяють порівняти ці характеристики та з’ясувати їх особливості.

Мова та її статус. Як видно з діаграми, “Яким чином повинні співіснувати українська і російська мови в Україні?” в питанні статусу мов спостерігається збільшення прихильності до української мови як єдиної державної в напрямі від референтної групи “росіяни” до референтної групи “українці”. Найбільш різкий “стрибок” (з 17,3% до 44,8% прихильників), спостерігається між позиціями груп “російськомовні українці” і “двомовні українці”.

Частка прихильників офіційного статусу обох мов зменшується у зворотному напрямі. Тут також найбільша розбіжність спостерігається при “переході” від групи “російськомовні українці” до групи “двомовні українці” (частка прихильників офіційного статусу обох мов в цих групах становить відповідно 49,7% та 23,1%).

Іноді позиції груп, найбільш наближених до референтних, відрізняються від них досить помітно. Так, розрив між позиціями референтної групи “росіяни” і найближчої до неї групи “російськомовні громадяни”

¹ За даними згаданого опитування Центру Разумкова, 37% громадян засвідчили, що вдома розмовляють російською або переважно російською мовою.

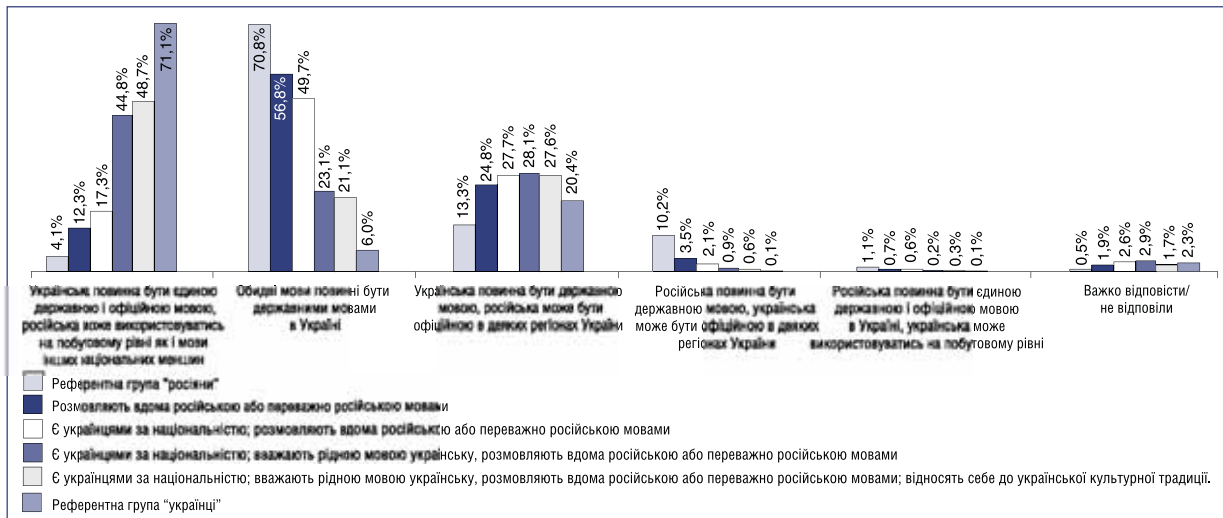
² Зокрема, можна навести приклади отождолення російськомовного населення України з представниками російської культури, на підставі чого робиться висновок, що фактично половина населення України має бути предметом особливої турботи і захисту з боку Росії. Див., наприклад: Щедровицкий П. Русский мир: Возможные цели самоопределения. – Независимая газета, 14 декабря 2007г. – <http://www.ng.ru>. Також Указом Президента РФ В.Путіна створено фонд “Русский мир”. Про завдання фонду див.: <http://www.ruskiymir.ru>

³ Автори свідомі того, що кожна з наступних груп є вужчою за попередню, відповідно, представники кожної наступної належать до попередньої.

Яким чином повинні співіснувати українська і російська мови в Україні?

% ОПИТАНИХ

щодо визнання найбільш прийнятним статусу української мови як єдиної державної склав 8,2%, "української – державної, російської – офіційної" – 11,5%, обох державних – 14%, "російської державної, української – офіційної в окремих регіонах" – 6,7%.

Розрив між позиціями референтної групи "українці" і найближчої до неї групи "російськомовні українокультурні українці", у варіанті "українська мова – єдина державна" склав 22,4%, "українська мова – єдина державна, російська – може бути офіційною в регіонах" – 7,6%, обидві мови – державні – 15,1%.

Отже, наявність таких ознак, як визнання рідною мовою української і належність до української культурної традиції суттєво впливає на позиції громадян щодо бажаного статусу мов в Україні в напрямі більш високого статусу української мови.

У питанні статусу мов відносний консенсус груп російськомовних громадян зберігається щодо варіанту "українська – єдина державна, російська – офіційна в певних регіонах". Референтною групою "українці" він був би сприйнятий краще, ніж референтною групою "росіяни".

Віддаленість "крайніх" груп російськомовних громадян від референтних свідчить про **нетотожність ознак "російськомовності" і "російськості"**, а також про **більшу схильність до компромісу в мовному питанні українців, які вживають у побуті російську мову.**

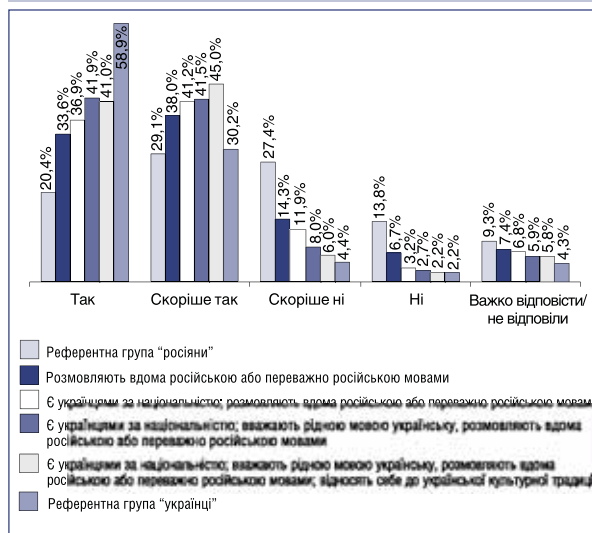
У позиціях російськомовних груп спостерігаються ті самі закономірності: позиції груп "російськомовних громадян" і "російськомовних українців" ближчі між собою і тяжіють до позиції росіян. До українців тяжіють "двомовні українці", і "російськомовні українокультурні українці".

У цьому питанні позиції "крайніх" груп також відрізняються від позицій референтних груп. Дистанція від групи "російськомовні українокультурні українці" до референтної групи "українці" є значно більшою, ніж від групи "російськомовні громадяни" до референтної групи "росіяни". Тобто, **російськомовні українці демонструють вищу мовну толерантність, ніж українці, а українці в цілому краще сприймають російську мову, ніж росіяни – українську.**

Патріотизм. Дослідження фіксує наявність значної (22,1%) відстані за часткою позитивних відповідей на питання "Чи вважаєте Ви себе патріотом України" між референтною групою "росіяни" і найближчою до

Чи вважаєте Ви себе патріотом України?

% ОПИТАНИХ

неї групою "російськомовні громадяни". Частка патріотів зростає в напрямі до референтної групи "українці", відстань між якою і найближчою до неї групою "російськомовні українокультурні українці" становить 5,1%.

Головним чинником патріотизму для "російськомовних громадян" є громадянство України, яке дає "базовий рівень" позитивних відповідей – 71,6%.

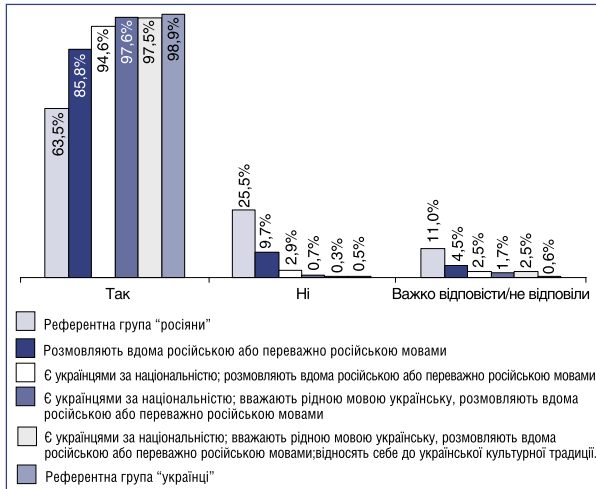
Що стосується відповідей на питання про сприйняття України як Батьківщини (діаграма "Чи сприймаєте Ви Україну...?"), то найбільший розрив у позитивних відповідях існує між референтною групою "росіяни" та "російськомовними громадянами", і становить 22,3%. Так само суттєвий розрив спостерігається між цією і наступною групою – "російськомовними українцями" (9,8%).

Отже, можна зробити висновок про **високий ступінь значимості для громадянського аспекту ідентичності російськомовних груп таких характеристик, як українська національність, українська мова як рідна та належність до української культурної традиції.**

Розуміння української нації. Рівень підтримки громадянського розуміння нації серед представників

Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?
% опитаних

як референтних груп, так і досліджуваних російськомовних груп, не знає значних коливань. Дистанція між референтними групами становить 8,6%, між

“крайніми” позиціями груп – 8,5% (діаграма “Яке з наведених визначень української нації...?”).

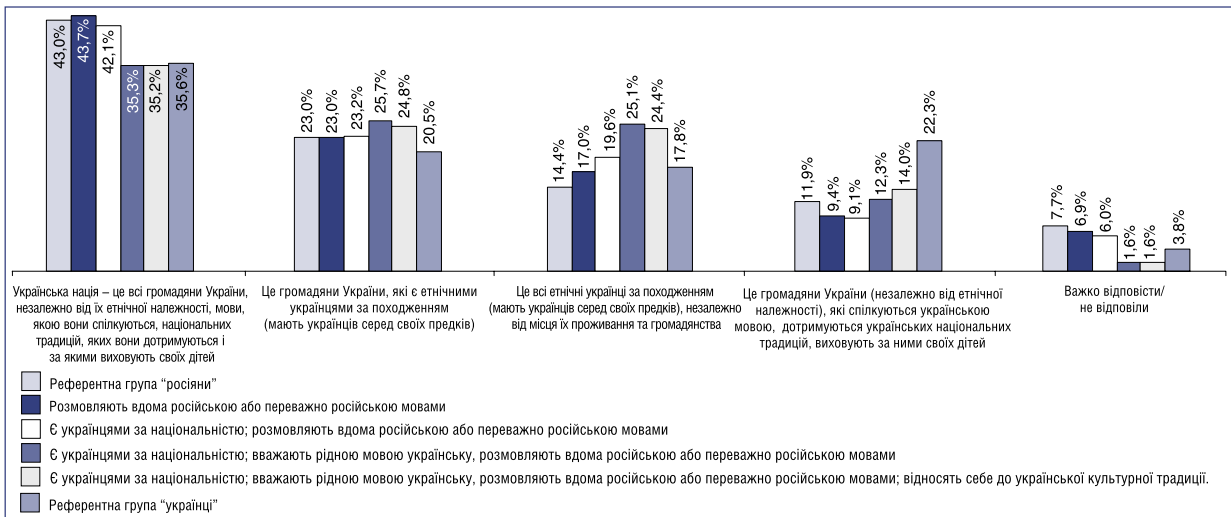
Істотні відмінності спостерігаються щодо культурницького розуміння нації. Відстань між референтними групами становить 11,4%, а між референтною групою “українці” і найближчою до неї групою “російськомовних українокультурних українців” – 8,3%. Частка прихильників двох варіантів етнічного визначення української нації серед представників цієї групи перевищує (!) рівень його підтримки серед референтної групи “українці” на 10,9%.

Наведені дані можуть свідчити про певну розгубленість “російськомовних українокультурних українців”, які вважають рідною українську мову (і українську культуру), проте використовують у повсякденному спілкуванні російську мову. Акцент на належності до українського етносу може бути для них певним компенсаторним механізмом.

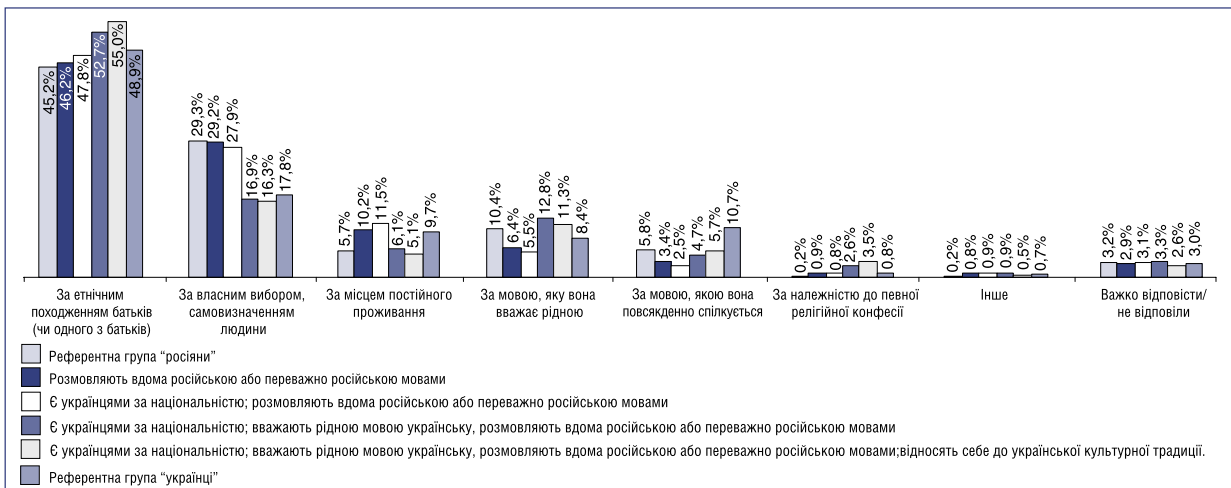
Певним підтвердженням цієї тези можуть бути відповіді на питання відносно ознак визначення національної належності людини (діаграма “За якими ознаками має визначатися...?”).

Частка представників груп “двомовні українці” та “російськомовні українокультурні українці”, які обрали етнічний чинник, перевищує, відповідно, на 4,8% та 6,1% відповідний показник референтної групи “українці” –

Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?
% опитаних

За якими ознаками має визначатися національна належність людини?
% опитаних

тоді як рівень їх підтримки варіанту “за мовою повсякденного спілкування”, є нижчим, відповідно в чотири і в два рази за показник цієї референтної групи. В цілому, всі російськомовні групи оцінюють значимість цього чинника нижче, ніж представники обох референтних груп.

При визначенні національної належності людини чинник етнічного походження майже однаково сприймається обома референтними групами (дистанція – 3,7%), тоді як відмінності виявляються скоріше у двох згаданих вище російськомовних групах.

Самовизначення як критерій національної належності виразно визнається домінуючим групами “російськомовні громадяни” та “російськомовні українці”, тоді як рівень його підтримки двома іншими групами є помітно нижчим (в межах 10-11%).

Культурні традиції та їх перспективи⁴. Серед представників “російськомовних громадян” та “російськомовних українців”, частки опитаних, які відносять себе до радянської культурної традиції, є помітно вищими, ніж серед “двомовних українців”. В останній групі число прихильників української культурної традиції значно (на 32,1%) перевищує число тих, хто належить до української культурної традиції серед “російськомовних українців”.

Число тих, хто відносить себе до російської культурної традиції, серед “російськомовних громадян” є удвічі більшим, ніж серед “російськомовних українців”, і майже в 10 разів більшим, ніж серед “двомовних українців”.

Таким чином, для визначення власної належності до української культурної традиції представниками російськомовних груп найбільш значимим є чинник визнання рідною українську мову.

У питанні бачення майбутнього культурних традицій існують відмінності (діаграма “Яка культурна традиція переважатиме...?”). Принципові розбіжності в баченні перспективи домінування української культурної традиції спостерігаються між представниками таких груп, як “російськомовні громадяни” і “російськомовні українці”, з одного боку, та “двомовні українці” і “російськомовні українокультурні українці” – з іншого.

Серед перших двох груп число тих, хто вважає, що домінуватимуть різні культурні традиції в різних регіонах, переважає число прихильників інших альтернатив – тоді як серед представників двох останніх груп переважає число переконаних у майбутньому домінуванні української культури.

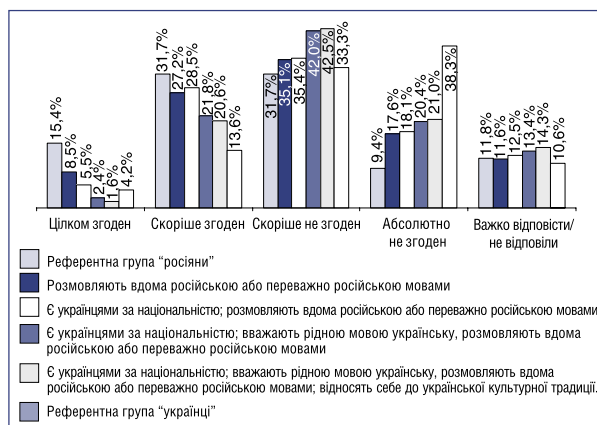
Таким чином, фактор визнання української мови як рідної, а тим більше – визнання належності до української культурної традиції, є чинниками, що зумовлюють оптимістичну оцінку перспектив української культурної традиції. Водночас, серед російськомовних груп у цілому вищою є частка тих, хто вважає, що переважатимуть в різних регіонах різні культурні традиції.

Бачення міжрегіональних відмінностей. Як видно з діаграми “Деякі політики і публіцисти стверджують...”, позиції груп “російськомовні громадяни” та “російськомовні українці” з питання наявності в Україні “двох народів” є ближчими до референтної групи “росіяни”, тоді як інших двох груп – до референтної групи “українці”. Перша референтна група засвідчує значно вищу згоду з існуванням розколу, ніж друга (дистанція – 29,3%).

Деякі політики і публіцисти стверджують, що відмінності культури, мови, історичної спадщини, зовнішньополітичних орієнтацій західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати двома різними народами.

Чи згодні Ви з цією думкою?

% опитаних

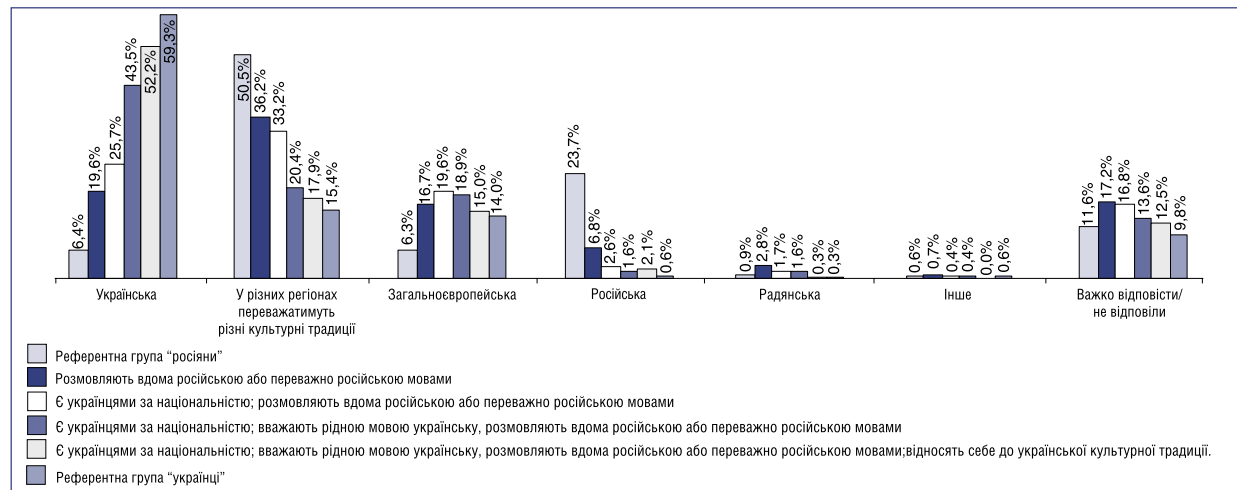

Таким чином, зростання чинників “українськості” має наслідком зниження відчуття дистанції між східними і західними українцями.

Оцінка варіантів розвитку регіонів. З діаграми “Чи існують між західними і східними регіонами...?” видно, що як серед “російськомовних громадян”, які є найближчими до референтної групи “росіяни”, так і серед всіх інших російськомовних груп, частка тих,

Яка культурна традиція переважатиме в Україні в майбутньому (через 20-25 років)?

% опитаних

⁴ За умовами розподілу, всі представники референтних груп за визначенням були віднесені до відповідних культурних традицій.

Чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції, що в перспективі вони можуть роз'єднатися і створити свої власні держави або ввійти до складу інших держав?
% опитаних

хто виявляє згоду з можливістю розколу між регіонами країни, є істотно меншою, ніж не згодних з цією альтернативою (останні становлять більшість у всіх групах).

Таким чином, українська національність, визнання української мови рідною, визнання належності до української культурної традиції є тими чинниками, що посилюють підтримку респондентами територіальної цілісності України.

Зовнішньополітичні орієнтації. Виразний розподіл спостерігається між російськомовними групами, залежно від того, який напрям зовнішньої політики України вони вважають пріоритетним (діаграма "Який напрям зовнішньої політики...?").

Позиції "російськомовних громадян" і "російськомовних українців" тяжіють до позиції референтної групи росіян, а двох інших – до референтної групи українців, хоча і перші, і другі зберігають певну дистанцію від референтних груп.

Серед "російськомовних громадян" частка прихильників відносин з країнами ЄС є удвічі меншою, ніж серед "російськомовних українокультурних українців". Водночас, серед "російськомовних громадян"

Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?
% опитаних

частка прихильників пріоритетності стосунків з Росією є істотно вищою, ніж серед "російськомовних українокультурних українців".

Таким чином, "український соціокультурний чинник" скоріше зумовлює вибір європейської орієнтації зовнішньої політики.

Результати дослідження засвідчують, що всі російськомовні групи мають певні спільні риси. Зокрема, всі російськомовні громадяни засвідчують близькість у питаннях визнання себе патріотами України та сприйняття її як Батьківщини. При цьому, представники російськомовних груп демонструють помітно вищий рівень патріотизму, ніж представники референтної групи росіян.

Більшість представників усіх груп не вважають, що західні і східні українці є різними народами, тим більше – що відмінності між ними можуть призвести до їх роз'єднання та створення власних держав (чи об'єднання з іншими державами).

Переважна більшість представників усіх російськомовних груп не підтримують варіант розвитку власних регіонів, які передбачають порушення територіальної цілісності України. Водночас, вони підтримали б розширення прав і повноважень місцевого самоврядування в регіонах.

Дистанція між різними російськомовними групами та референтною групою росіян стосовно багатьох питань є більшою, ніж між російськомовними громадянами та українцями – що свідчить про безпідставність ототожнення в суспільно-політичному та соціокультурному контекстах російськомовних громадян України з росіянами, які проживають в Україні.

Російськомовні громадяни не є однорідною спільнотою, а позиції їх окремих груп, що виокремлюються на підставі певних критеріїв, можуть суттєво відрізнятись одна від одної.

Зокрема, наявність таких ознак, як визнання рідною мовою української і належність до української культурної традиції помітно впливає на позиції громадян у питаннях:

- статусу мов в Україні (в напрямі збереження вищого статусу української мови);
- розуміння нації та національності (в напрямі підвищення ролі етнічного компонента);
- бачення перспектив домінування в Україні в майбутньому культурних традицій (в напрямі переважання української традиції);
- оцінки пріоритетних напрямів зовнішньої політики України (в напрямі підвищення частки прихильників ЄС).

Можна зробити висновок, що спільні риси різних російськомовних груп виявляються, коли йдеться про громадянський (політико-правовий) аспект ідентичності, тоді як розбіжності чітко окреслюються в її соціально-культурних та етнічнонаціональних аспектах.

3. СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПІДГРУНТЯ, ВИКЛИКИ, ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

Попри наявні відмінності, тенденції до формування субнаціональних (регіональних, локальних) ідентичностей, досить відчутний рівень відчуженості між жителями регіонів України, існують також ті виміри ідентичності, позиції, думки і погляди, які можна розглядати як підґрунтя (основу) формування їх спільної громадянської ідентичності.

З метою виявлення таких вимірів було проведено дослідження особливостей ідентичності, окремих позицій і поглядів громадян на рівні не лише регіонів, але й областей. Це дослідження дозволило з'ясувати, що відмінності, які фіксуються на рівні регіонів, не обов'язково притаманні жителям усіх областей, що належать до регіонів. У багатьох випадках між жителями областей різних регіонів спостерігається більше спільного, ніж відмінного. Вже ця обставина певним чином пом'якшує збіг локалізації відмінних мовних, етнічних, соціально-культурних та інших складових ідентичності, отже – ризики закріплення її субнаціональних форм.

Таким чином, можна стверджувати, що за певних умов субнаціональні, регіональні ідентичності можуть еволюціонувати в напрямі формування спільної громадянської ідентичності. Головними з таких умов мають бути вироблення та запровадження відповідної цілеспрямованої державної політики, а також – об'єднання навколо цього завдання зусиль громадянського суспільства та його структур.

Докладний опис згаданих особливостей наведений у врізці *“Особливості ідентичності та окремих позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України”*.

3.1 ПІДГРУНТЯ (ОСНОВА) ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

До особливостей ідентичності, позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України, що можуть слугувати підґрунтям формування їх спільної громадянської ідентичності, можна віднести, насамперед, сприйняття ними України як своєї Батьківщини та високий рівень патріотизму, а також: бачення перспектив регіону (області) проживання у складі єдиної держави; розуміння відмінностей і протиріч між регіонами як таких, що об'єктивно не є джерелом розколу суспільства або розпаду держави.

Сприйняття України як Батьківщини. Результати соціологічних досліджень свідчать, що абсолютна більшість (майже 93%) громадян сприймають Україну як свою Батьківщину. В усіх вікових групах та в усіх регіонах, за винятком Півдня, число тих, хто так сприймає Україну, перевищує 90%.

Як видно з діаграми *“Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?”* (с.19), рівень такого сприйняття протягом 2006–2007рр. не змінився як у суспільстві загалом, так і серед жителів окремих регіонів, – за винятком Півдня, де він децю зріс (з 81,8% до 86%).

Дотримуються протилежних позицій менше 5% опитаних. Найбільше тих, хто не сприймає Україну як Батьківщину, – на Півдні, проте це число у 2007р. є нижчим, порівняно з 2006р., і становить 9,5% проти 12,5%, відповідно.

Патріотизм. Переважна більшість (79,8) громадян вважають себе патріотами України: беззастережно (44,2%) або скоріше патріотами (35,6%). В усіх регіонах частка патріотів перевищує 70%, хоча “тверді патріоти” становлять більшість лише на Заході країни (60%), а найменша їх частка – на Сході (36,3%) (діаграма *“Чи вважаєте Ви себе патріотом України?”*, с.19).

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОКРЕМИХ ПОЗИЦІЙ І ПОГЛЯДІВ ЖИТЕЛІВ РІЗНИХ РЕГІОНІВ ТА ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

ЗАХІД:

Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області

Сприйняття України як Батьківщини. Абсолютна більшість жителів регіону сприймають Україну як свою Батьківщину: від 99,7% в Івано-Франківській області до 92,6% – у Волинській.

Патріотизм. Абсолютна більшість (87,6%) жителів вважають себе патріотами України, причому більшість (60%) – беззастережно. За областями: Івано-Франківська – 95,4% (беззастережно – 81,9%); Львівська – 92,3% (67,9%); Тернопільська – 90,2% (53,4%); Чернівецька – 87,2% (63,7%); Закарпатська – 87,1% (48,9%); Рівненська – 78,6% (43,7%); Волинська – 72,6% (45,2%).

Рідна мова/ статус мов. Абсолютна більшість жителів Заходу визнають рідною українську мову: в Івано-Франківській – 94,8%; Закарпатській – 94,5%; Тернопільській – 93,7%; Волинській – 92,2%; Рівненській – 88,2%; Чернівецькій – 72,5%.

Твердження про те, що **єдиною державною та офіційною мовою в Україні** має бути українська, підтримують дві третини і більше жителів усіх областей регіону, крім Закарпатської, де підтримка становить 59,6%.

Культурна традиція та її перспективи. Переважна більшість (79,9%) жителів регіону відносять себе до української культурної традиції: в Івано-Франківській області – 93,5%, Львівській – 84,1%, Тернопільській – 79,4%, Закарпатській – 76,1%, Рівненській – 74,7%, Чернівецькій – 70,7%, Волинській – 69,1%.

При цьому, у галицьких областях менше, ніж в решті областей Заходу, послідовників радянської культурної традиції – від 0,3% в Івано-Франківській до 1,5% у Львівській, тоді як в інших областях – від 5,9% в Чернівецькій до 15,7% у Волинській.

На думку відносної більшості (49%) жителів Заходу, в **майбутньому (через 20-25 років) в Україні** переважатиме українська культурна традиція. Проте, прихильники цієї думки становлять абсолютну більшість лише в Івано-Франківській (67,4%), Волинській (58,4%) і Тернопільській (52,4%) областях. В решті областей – відносна більшість, від 40,3% у Львівській до 46,3% у Чернівецькій.

Найбільше прихильників перспективи загальноєвропейської культурної традиції – в Закарпатській області (32,1%), найменше – у Волинській (8,7%). В решті областей: у Львівській – 27,8%; в Тернопільській – 26,8%; Рівненській – 22,1%; Чернівецькій – 19%.

Бачення регіональних відмінностей і міжрегіональних протиріч¹. Більшість (68,4%) жителів Заходу загалом не згодні з тим, що **регіональні відмінності** західних і східних українців є настільки великими, що їх можна вважати двома різними народами.

Однак, якщо за відсотками “скоріше не згодних” з цим твердженням між областями регіону значної різниці немає, то за відсотками не згодних абсолютно, різниця є суттєвою. Тут

можна вирізнити чотири групи, де абсолютно не згодних

- (1) понад половина – Івано-Франківська область (58,8%);
- (2) близько половини – Волинська (49,1%) і Закарпатська (47,6%);
- (3) понад третина – Рівненська (34,8%) і Львівська (35,6%);
- (4) менше 20% – Тернопільська (15,4%) і Чернівецька 17,6%.

Натомість, згодні із зазначеним твердженням: у Чернівецькій області – 36,3% (у т.ч. цілком – 14,2%); Тернопільській – 25,2% (10,6%); Рівненській області – 25,3% (3,6%); Львівській – 16,8% (4,6%); Івано-Франківській – 12,9% (3,9%); Закарпатській – 11,5% (3%); Волинській – 10% (0,9%).

Що стосується **міжрегіональних протиріч**, то більшість (71,3%) жителів регіону впевнені, що протиріч, настільки глибоких, що вони могли б спричинити розпад держави, не існує. Такої думки дотримуються приблизно однаково число жителів практично всіх західних областей: від 73,8% у Львівській до 77,8% в Івано-Франківській. Дещо меншим є цей відсоток у Чернівецькій області – 61,3%.

Оцінка варіантів розвитку регіонів. Абсолютна або переважна більшість жителів кожної з областей Заходу (від 95,8% в Івано-Франківській до 85,3% у Чернівецькій) виступають проти виходу своєї області зі складу України і створення нею власної держави. Те саме стосується й перспективи приєднання області до іншої держави, проти цього виступають від 95,2% Волинської області до 82,7% жителів Закарпатської. Переважна більшість жителів кожної області не підтримують також ідею автономії своєї області – від 93,2% в Івано-Франківській до 77,6% у Чернівецькій.

Розуміння нації. Відносна більшість жителів підтримують громадянське визначення української нації (“усі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування, традицій”). В Івано-Франківській області таке розуміння нації засвідчили понад половина (55,2%) жителів.

Водночас, значна частина жителів Рівненської і Волинської (відповідно 30,2% і 25,2%) області віддали перевагу етнічному розумінню нації без урахування громадянства України (“всі етнічні українці, незалежно від місця їх проживання”), а від 22% до 28% жителів Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Рівненської областей – культурницькому визначенню. Доречно відзначити, що, порівняно з іншими регіонами, на Заході це визначення користується помітно більшою підтримкою.

Зовнішньополітичні орієнтації. Більшість жителів Заходу (61,3%) вважають пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносно з країнами ЄС. Найбільше прихильників цієї думки в Івано-Франківській (72,9%) і Львівській (81,2%) областях; понад половина (56,6%) – у Чернівецькій області; відносна більшість – у решті областей, від 49% у Рівненській до 44,3% у Волинській.

ЦЕНТР:

Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області

Сприйняття України як Батьківщини. 94,2% жителів Центру сприймають Україну як свою Батьківщину: від 98,2% у Вінницькій області до 85,7% – у Сумській, тобто за цим показником центральні області стоять в одному ряду із західними.

Патріотизм. Переважна більшість (82%) жителів Центру вважають себе патріотами України, в т.ч. відносна більшість (42,3%) – беззастережно. Ті, хто беззастережно визнав себе патріотом, становлять понад половину опитаних у Вінницькій (57,3%), Полтавській (52,7%), Черкаській (50,6%) областях, відносно більшість – у Хмельницькій (38,6%) і Чернігівській (46,6%).

Рідна мова/статус мов. Для більшості (69,0%) жителів Центру рідною мовою є українська. Водночас, за цим показником області регіону можна поділити на групи, де українська мова є рідною

- (1) для переважної більшості жителів: Вінницька – 84,3%; Хмельницька – 83,1%; Черкаська – 81,7%; Кіровоградська – 80,9%; Полтавська – 78,1%;
- (2) для більшості жителів: Київська – 69,8%; Житомирська – 68,3%. Тут досить значну частку, понад і близько чверті, становлять ті, хто визнав рідною і українську, і російську мови (білінгви) – відповідно 25,9% і 23,7%;
- (3) для відносної більшості жителів: Чернігівська – 48,2%; Сумська – 40,8%. На другому місці тут – білінгви (відповідно 36,9% і 36,1%), на третьому – ті, для кого рідною мовою є російська (відповідно 13,8% і 22,4%)².

Таким чином, за числом тих, хто визнав рідною українську мову, Вінницька, Хмельницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська області є ближчими до західних областей, тоді як Чернігівська і Сумська – до південних і східних.

Статус української мови як єдиної державної та офіційної підтримують половина (50,3%) жителів Центру, тут відмінності між областями виглядають ще різкішими.

У Вінницькій і Хмельницькій областях статус української як єдиної державної моти підтримують дві третини опитаних (відповідно 66,2% і 66,7%).

У Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській областях рівень підтримки дещо нижчий і коливається від 53,8% у Полтавській до 57,8% у Кіровоградській.

У Черкаській і Чернігівській він становить відповідно 43,7% і 37%, а в Сумській – лише 17,7%. В останній більшість – 51,9% жителів, підтримують державну двомовність.

Отже й центральні області за цим показником можна поділити на чотири групи, перша з яких є схожою в цьому питанні на західні області країни.

Культурна традиція та її перспективи. Більшість (69,1%) жителів Центру відносять себе до української культурної традиції. За цим

¹ Тут і далі: відмінності між регіонами – “відмінності культури, мови, історичної спадщини, зовнішньополітичних орієнтацій західних і східних українців”; міжрегіональні протиріччя – “політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції” між західними і східними регіонами.

² Що стосується решти областей, то білінгвів там значно менше – від 7,2% у Хмельницькій до 14,2% в Черкаській області. Найбільша частка тих, хто визнав рідною російську мову – на Полтавщині (10,2%), найменша – на Черкащині (3,5%).

показникам області можна поділити на дві групи, де носії української культурної традиції:

- (1) більше 60%: Кіровоградська – 84%, Хмельницька – 79,4%; Київській – 75,6%; Вінницька – 71,8%; Житомирська – 67,9%; Полтавська – 68,8%; Черкаська – 63,7%;
- (2) трохи більше половини або відносна більшість: Чернігівська – 55,9%; Сумська – 46,6%, що зближує ці області з південними та східними областями.

Відносна більшість (48,8%) жителів Центру вважають, що в **майбутньому в Україні** переважає українська культурна традиція. Найбільший відсоток прихильників цієї думки – у Вінницькій (57,4), Кіровоградській (57,5%), Житомирській (58,6%) областях. В решті вони складають відносну більшість: Полтавська – 49,3%; Сумська – 47,8%; Київська – 47,6%; Черкаська – 45,4%; Хмельницька – 42,1%; Чернігівська – 40,4%.

Бачення регіональних відмінностей і міжрегіональних протиріч. Більшість (65,7%) жителів Центру не згодні з тим, що **регіональні відмінності** західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати різними народами. Незгодні становлять більшість у кожній з областей: у Хмельницькій – 87,2%; Житомирській – 81,8%; Вінницькій – 78,9%; Кіровоградській – 76,9%; Сумській – 63,9%; Київській – 61,4%; Чернігівській – 61,2%; Полтавській – 60,4%; Черкаській – 53,6%.

Ті, хто з цим абсолютно не згоден, становлять відносну більшість у Кіровоградській (49,8%), Житомирській (48,4%), Хмельницькій (48%) Київській (34,1%), Полтавській (34,1%) областях. У решті – відносну більшість складають "скоріше не згодні".

Що стосується **міжрегіональних протиріч**, то переважна (72,2%) більшість жителів Центру не вважають, що вони є настільки глибокими, щоб призвести до розпаду країни. За областями: Хмельницька – 90,9%; Черкаська – 82,3%; Кіровоградська – 82%; Вінницька – 77%; Житомирська – 76,9%; Київська – 73,9%; Чернігівська – 69,5%; Полтавська – 67,9%; Сумська – 62,9%.

Оцінка варіантів розвитку регіонів. Абсолютна більшість жителів Центру не хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України та або створила незалежну державу (93,7%), або приєдналася до іншої держави (93,1%). В усіх областях регіону проти таких ідей виступають понад 90% жителів.

87,3% жителів Центру не хотіли б, щоб їх область набула автономії у складі України. Проти цього висловилися понад або близько 90% жителів усіх областей регіону, за винятком Кіровоградської області, де противників автономії 85,2%, та Сумської – 76,9%.

Розуміння нації. Відносна більшість (37,7%) жителів Центру віддають перевагу громадянському визначенню української нації (в областях регіону – від 29,8% у Вінницькій до 46,7% у Черкаській області).

Від 15% (у Хмельницькій області) до 31,6% (у Кіровоградській) становлять ті, хто віддає перевагу етнічному визначенню української нації, яке передбачає наявність громадянства України.

Культурницьке визначення дістало таку підтримку: Сумська область – 28,6%; Вінницька – 26%; Хмельницька – 25,1%; Кіровоградська – 20,8%; Полтавська – 19,2%; Чернігівська – 14,6%; Черкаська – 13,2%; Київська – 12,1%; Житомирська – 11,7%.

Зовнішньополітичні орієнтації. Відносна більшість (34,3%) жителів Центру вважають

пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносно з країнами ЄС, практично стільки ж (32%) – відносно з Росією.

За відмінностями в цьому питанні, області можна поділити на дві групи, де більшість або переважна більшість жителів вважають пріоритетними

- (1) відносно з країнами ЄС: Вінницька – 54,9% (з Росією – 18,2%); Київська – 46% (18,1%)
- (2) відносно з Росією: Хмельницька – 48,3% (відносно з країнами ЄС – 32,3%); Чернігівська – 47,2% (13,8%); Кіровоградська – 42,6% (32,7%); Полтавська – 40,5% (26,8%); Сумська – 40,1% (33,3%); Житомирська – 31,4% (23,6%).

Децо вирізняється з-поміж інших областей Черкаська, де статистично значуще не відрізняються частки тих, хто вважає пріоритетними відносно з країнами ЄС і відносно з Росією (відповідно 25,2% і 20,2%).

ПІВДЕНЬ:

АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області

Сприйняття України як Батьківщини. Переважна більшість (86%) жителів Півдня сприймають Україну як свою Батьківщину: від 96,8% у Миколаївській області до 74,3% в АР Крим.

Патріотизм. Переважна більшість (79%) жителів Півдня вважають себе патріотами України: в АР Крим – 66,7%; в Миколаївській області – 85,6%; Одеській – 87,3%; Херсонській – 80,2%.

Рідна мова/статус мов. Відносна більшість (43,7%) жителів Півдня визнали рідною мовою російську, але в цьому питанні існують виразні відмінності між областями. Так, в АР Крим російська мова є рідною для більшості (69,5%) жителів, близько чверті (24,7%) кримчан є білінгами; українську мову визнали рідною лише 3,2% опитаних.

Натомість, в Одеській області децю більше половини (50,8%) жителів вважають рідною українську мову; близько третини (31,8%) – російську; 16,1% – білінгами.

У Миколаївській області число тих, хто вважає рідною мовою російську, і тих, для кого рідною є українська, є фактично однаковим – 34% і 34,4% (відносна більшість), відповідно. Ненабагато менше тут білінгвів – 30,9%.

У Херсонській області білінгви складають відносну більшість (41,6%); близько третини (30,2%) – вважають рідною мовою українську; чверть (25,2%) – російську.

Близько половини (46%) жителів регіону підтримують **державну двомовність**: в АР Крим – 62,6%, у Миколаївській області – 43,9%; в Одеській – 36,6% (стільки ж, скільки і прихильників державного та офіційного статусу лише української мови). В Херсонській області останні становлять – 36,3%, тоді як прихильники державної двомовності – 33,6%.

Культурна традиція і її перспективи. Відносна більшість (40,9%) жителів Півдня відносять себе до української культурної традиції. На другому місці за чисельністю (26,5%) – носії радянської традиції, на третьому – російської (18%). Спостерігаються досить значні відмінності між АР Крим, де відносна більшість (32,2%) жителів вважають себе носіями радянської культурної традиції, 30,8% – російської, і 18,9% – української, та південними областями, де більшість, як у Миколаївській області (60%) або відносно

більшість, як в Одеській (49,3%) і Херсонській (49,2%), становлять носії української традиції. На другому місці за чисельністю в цих областях – носії радянської традиції (Одеська – 26,5%; Херсонська – 22,9%; Миколаївська – 18,2%), на третьому – російської (Миколаївська – 14%; Одеська – 12%; Херсонська – 8%).

Водночас відносна більшість (35,0%) жителів Півдня вважають, що в **майбутньому в Україні** в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, 21,5% – віддають перевагу українській традиції. Тут відмінності також є також значними.

Так, в АР Крим відносна більшість (37,4%) опитаних вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні традиції, 13,1% – віддають перевагу загальноєвропейській, і лише 7,2% впевнені, що переважатиме українська культурна традиція.

У Миколаївській і Херсонській областях відносна більшість (відповідно 41,4% і 32,8%), вважають, що переважатиме українська традиція. Водночас у Миколаївській області другу позицію посідають ті, хто вважає, що в різних регіонах переважатимуть різні традиції (27,7%), в Херсонській – ті, хто віддає перевагу загальноєвропейській традиції (27,9%).

Бачення регіональних відмінностей і міжрегіональних протиріч. Більшість (58,3%) жителів Півдня не згодні з тим, що **регіональні відмінності** західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати різними народами: в АР Крим – 61,8% (у т.ч. абсолютно не згодні 23%); в Одеській області – 63,5% (21,9%); Миколаївській – 54,9% (17,8%); Херсонській – 43,9% (15,3%).

Більшість (56,4%) жителів регіону не вважають **протиріччя** між західними і східними регіонами настільки глибокими, що вони можуть призвести до розпаду країни: в Одеській області – 60,2%; в АР Крим – 59,1%; в Миколаївській області – 52,6%; в Херсонській області – 46,4% (відносна більшість).

Оцінка варіантів розвитку регіонів. Абсолютна більшість (81,4%) жителів Півдня не хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і створила незалежну державу: в Миколаївській області – 89,5%; Херсонській – 84,4%; Одеській – 80,9%; в АР Крим – 76,3%.

Переважна більшість (75,1%) жителів Півдня не хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої держави: в Херсонській області – 83,1% (хотіли б цього – 3,8%); Миколаївській – 82,5% (6,7%); Одеській – 79% (5,2%); в АР Крим – 63,7% (24,2%).

Більшість (58,2%) жителів Півдня не хотіли б, щоб їх область набула автономії у складі України. Тут між АР Крим та південними областями є суттєві відмінності.

У Криму автономію підтримують 52,4%, тобто можна вважати, що це – прихильники збереження нинішнього статусу півострова. Натомість, 35,5% кримчан виступають проти автономії.

У Миколаївській області противники автономного статусу краю складають 75,9% опитаних, у Херсонській – 71,8%, в Одеській – 65,4%. Водночас число прихильників автономії коливається від 7,3% на Миколаївщині до 15,1% на Одещині.

Розуміння нації. Відносна більшість (43,6%) жителів Півдня віддають перевагу громадянському визначенню української нації: в АР Крим – 49,1%; в Миколаївській області – 49%, Херсонській – 44,8%; Одеській – 34,7%.

При цьому, в АР Крим і всіх областях, за винятком Миколаївської, понад 20% складають прихильники етнічного визначення української нації, яке передбачає наявність українського громадянства (в Миколаївській – 17,5%). Менш популярним є етнічне визначення, що не передбачає громадянства України: лише в Одеській області його прихильники складають чверть (21,3%) населення, в інших – від 6,3% в АР Крим до 15% в Миколаївській області. Також не дуже популярним у регіоні є культурницьке визначення – його підтримують від 9,6% жителів Херсонської до 17% жителів Одеської області.

Зовнішньополітичні орієнтації. Для більшості (62,6%) жителів Півдня пріоритетним напрямом зовнішньої політики України є відносини з Росією, для 16,6% – з країнами ЄС. За областями: в АР Крим 75% – відносини з Росією, 12,9% – з країнами ЄС; в Одеській області – відповідно 65,1% і 15,8%; Миколаївській – 58,6% і 18,2%; Херсонській – 35,1% і 24,4%.

СХІД:

Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області

Сприйняття України як Батьківщини. Переважна більшість жителів Сходу сприймають Україну як свою Батьківщину: Запорізька область – 95,5%; Луганська – 94,7%; Донецька – 92,7%; Дніпропетровська – 87,5%; Харківська – 86,2%.

Патріотизм. Переважна більшість (73,7%) жителів Сходу визнають себе патріотами України: Запорізька область – 83,8%; Донецька – 79,1%; Харківська – 73,8%; Дніпропетровська – 68,5%; Луганська – 63,3%.

Рідна мова/статус мов. Близько половини (45%) жителів регіону вважають рідною російську мову, третина (32,2%) – є білінгвами, понад п'ята частина (21,2%) – визнають рідною українську мову. При цьому, лише в Донецькій і Луганській областях російську мову визнають рідною понад половина жителів – відповідно 65,4% і 56%. Частка тих, для кого рідною є лише українська мова, там незначна – відповідно 9,9% і 8,9%, однак досить багато білінгвів – 23,3% і 34,1%, відповідно.

У Харківській області російська є рідною для 36,5% жителів, практично стільки ж віднесли себе до білінгвів (35,2%); понад чверть (27,3%) визнають рідною лише українську мову.

У Дніпропетровській області 37,4% становлять ті, для кого рідною є українська мова; 35,7% – білінгви; на третьому – ті, для кого рідною є російська (24,6%).

У Запорізькій області відносну перевагу мають білінгви (41%), ті, для кого рідною є російська, становлять 31,5%, ті, для кого рідною є українська мова – 27%.

Відмінності у ставленні до статусу мов є досить значними. Загалом, половина (50,1%) жителів регіону виступають за державний статус української і російської мов. Однак, лише в Донецькій і Луганській областях прихильники цієї думки становлять більшість (70,5% і 55,6%, відповідно), у Запорізькій і Харківській – відносну більшість (відповідно 47,9% і 38,1%), а в Дніпропетровській області відносну більшість (42,1%) становлять ті, хто вважає, що українська мова повинна бути державною, а російська може бути офіційною в деяких регіонах. З іншого боку, у Дніпропетровській області

прихильниками збереження нинішнього статусу української мови є 19,8%, у Запорізькій – 17,3%, Харківській – 24,3%, а в Донецькій – лише 1,7%, Луганській – 6,7%. Отже, Донбас у ставленні до мовного питання суттєво вирізняється із загального масиву східноукраїнських областей.

Культурна традиція і її перспективи. Відносна більшість (42%) жителів регіону відносять себе до української культурної традиції, 26,3% – до радянської, 18,1% – до російської, найменше (4,7%) – до загальноєвропейської. Відмінності між більшістю областей неістотні. Так, у Дніпропетровській області носії української традиції становлять понад половину (54,9%) жителів, радянської – 15,5%, російської – 14,8%; у Запорізькій: носії української традиції – 49,4%, радянської – 25,6%, російської – 13,7%; у Харківській: української – 46,5%, радянської – 23,3%, російської – 14,4%; у Луганській: української – 44,3%, радянської – 24,5%, російської – 21,9%.

У Донецькій області відносну більшість складають носії радянської культурної традиції (37,1%), а носії української і російської традиції – майже порівну (25,8% і 22,5%, відповідно).

Частіше (31,3%) жителі Сходу вважають, що в майбутньому в різних регіонах України переважатимуть різні культурні традиції, 25,5% дотримуються думки, що переважатиме українська, а 17,8% – радянські культурні традиції.

При цьому, у Дніпропетровській області відносну перевагу мають ті, на чий думку, в майбутньому переважатиме загальноєвропейська (30,7%) і українська (27,7%) культурні традиції, менше тих, хто передбачає різні традиції в різних регіонах (19,8%).

У Харківській області ті, хто вважає, що переважатиме загальноєвропейська традиція, становлять 24,5%; ті, хто передбачає різні традиції в різних регіонах – 21,7%, домінування української традиції – 20,8%.

Натомість, у Запорізькій області найбільше (43,1%) тих, хто вважає, що в майбутньому переважатимуть українські культурні традиції; понад чверть (27,6%) – вважають, що в кожному регіоні переважатимуть різні культурні традиції; тих, хто бачить у перспективі переважання загальноєвропейської традиції, значно менше – 5,8%.

У Донецькій області: 43,9% вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, 19,2% – переважатиме українська традиція, 12,9% – загальноєвропейська. У Луганській області картина подібна: 37,4% тих, хто впевнений у переважанні в різних регіонах різних традицій, 26,6% – української, 10,4% – загальноєвропейської.

Бачення міжрегіональних відмінностей. Більшість (56,2%) жителів Сходу не згодні з тим, що регіональні відмінності західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати різними народами: Дніпропетровська область – 61,8% (у т.ч. абсолютно не згодні – 31,1%); Запорізька – 59,7%; Харківська – 59,2%; Луганська – 57,1% (12,5%); Донецька – 48,4% (13,6%).

Більшість (59,9%) жителів Сходу не вважають, що протиріччя між західними і східними регіонами є настільки глибокими, що можуть призвести до розпаду країни: в Харківській області – 69,4%; Запорізькій – 67,4%; Дніпропетровській – 64,9%; Донецькій – 54,3%; Луганській – 50,7%.

Згодні з цією думкою: у Луганській області – 32,8%; у Донецькій – 28,5%; Дніпропетровській –

21,3%; Запорізькій – 20,9%; Харківській – 15,5%.

Оцінка варіантів розвитку регіонів. Переважна більшість (84,9%) жителів Сходу не хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і створила незалежну державу: у Запорізькій області – 93%; Дніпропетровській – 86,2%; в Донецькій – 83,8%; Харківській – 82,2%; Луганській – 81% опитаних.

Так само переважна більшість (77,9%) не хотіли б також приєднання своєї області до іншої держави: у Запорізькій області – 93,9% (прихильників такої ідеї – 3,5%); Дніпропетровській – 83,9% (2,7%); Харківській – 75,5% (10,7%); Луганській – 71,8% (17,7%); Донецькій – 71,5% (14,8%).

Більшість (63%) жителів Сходу не хотіли б, щоб їх область набула статусу автономії у складі України (прихильники цієї ідеї складають 22,5%). Тут між окремими областями спостерігаються досить істотні відмінності. Так, у Донецькій області число противників і прихильників автономії є приблизно однаковим – відповідно 41,7% і 39,7%.

У Луганській – прихильники автономії переважають у меншості, але складають третину населення (33,3%); противників – трохи більше половини (52,6%).

У решті областей картина наступна: у Запорізькій області противників автономії – 87,4%, прихильників – 4,3%; у Дніпропетровській відповідно – 77% і 8,3%; у Харківській – 73,9% і 13,7%, відповідно.

Розуміння нації. Відносна більшість (38,5%) жителів Сходу вважають найбільш прийнятним громадянське визначення нації, понад чверть (27,1%) – етнічне, яке передбачає наявність громадянства України, близько п'ятої частини (19%) – етнічне без врахування громадянства. Найменш популярне в регіоні культурницьке визначення – лише 8,3% прихильників.

Прихильники громадянського визначення нації складають більшість або відносну більшість: у Донецькій області – 50,1%; Запорізькій – 48%; Харківській – 39,1%; Луганській – 30,8%. Також досить значною підтримкою користується етнічне визначення, яке передбачає громадянство України або не передбачає його: у Донецькій області – відповідно 17,8% і 20,8%; Запорізькій – 33,1% і 4,7%; Луганській – 27,9% і 22,7%; Харківській – 31,7% і 13,9%, відповідно.

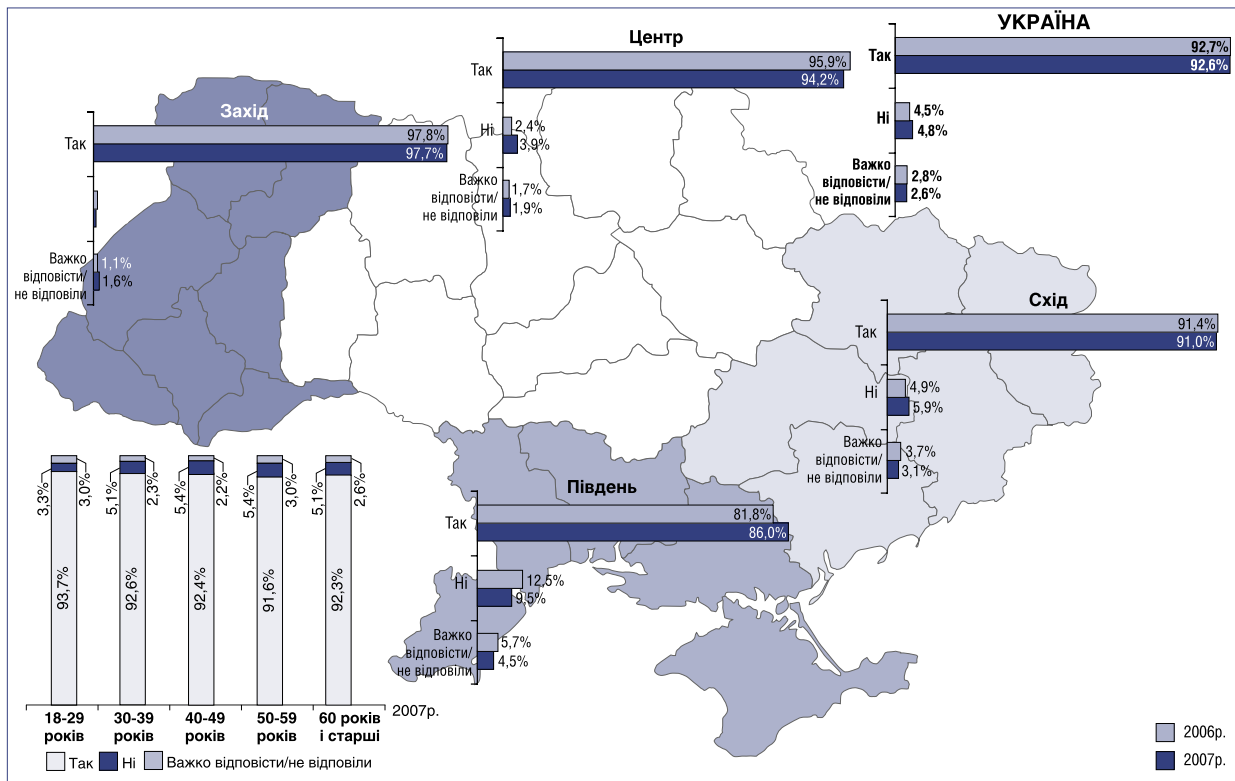
У Дніпропетровській області відносну більшість складають прихильники етнічного визначення, яке передбачає наявність українського громадянства (32,4%), на другому місці – прихильники етнічного визначення без врахування громадянства (25,2%), на третьому – громадянського визначення української нації (20%).

Зовнішньополітичні орієнтації. Для більшості (58,6%) жителів Сходу пріоритетним напрямом зовнішньої політики України є відносини з Росією, для 15,9% – з країнами ЄС. За цими показниками області регіону істотно різняться. Так, прихильники пріоритетності відносин з Росією переважають у Донецькій (79,7%) і Запорізькій (66,2%) областях, тоді як у Харківській їх трохи більше половини (50,9%), а в Луганській і Дніпропетровській – лише відносна більшість (47% і 40,5% відповідно). Прихильники пріоритетності відносин з країнами ЄС становлять: у Дніпропетровській області – 27,7%; Харківській – 23,9%; Запорізькій – 13,7%; Луганській – 9,6%; Донецькій – 6,4%.

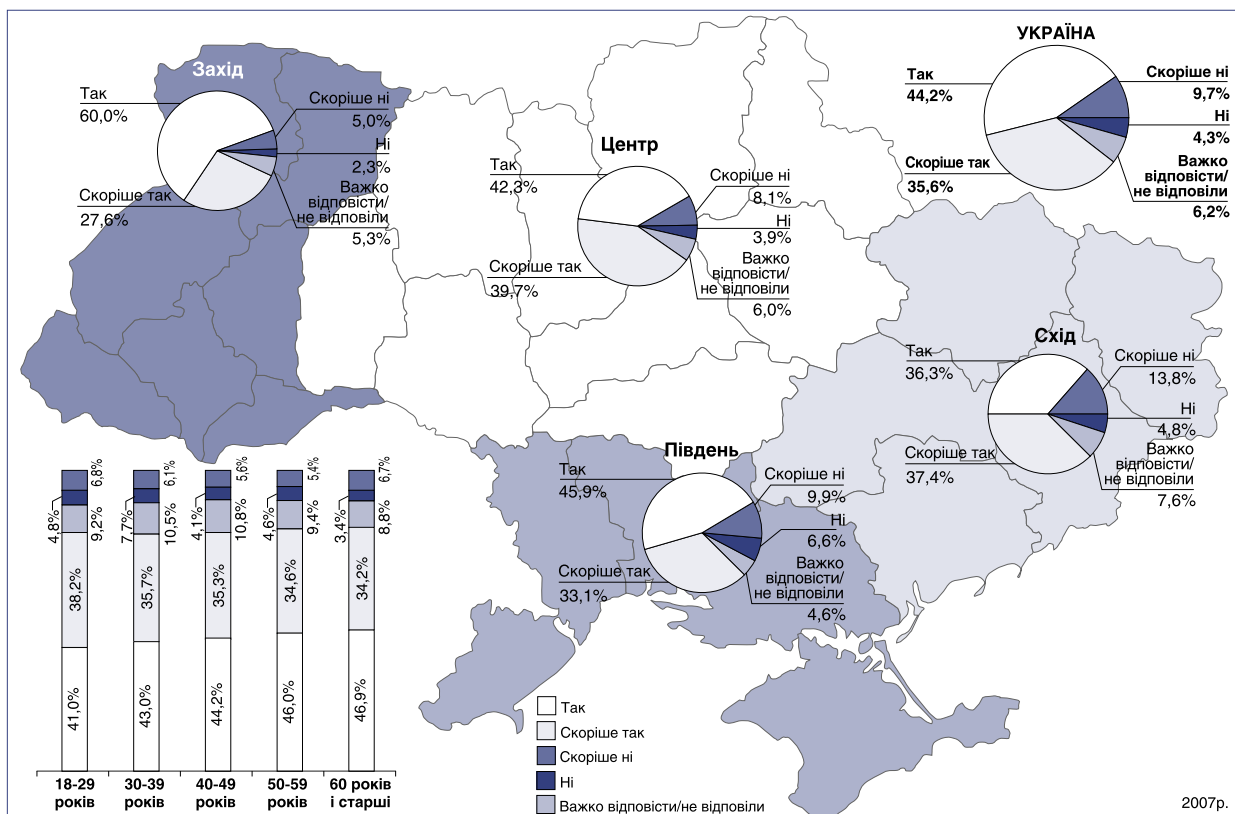
Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?

% опитаних

Чи вважаєте Ви себе патріотом України?

% опитаних

Не вважають себе патріотами 14% громадян; беззастережно – 4,3%, скоріше не патріотами – 9,7%. Найбільша частка не патріотично налаштованих громадян – на Сході, де беззастережно визнали себе не-патріотами 4,8%, скоріше не-патріотами – 13,8% опитаних; найменша – на Заході (відповідно 2,3% і 5,0%).

Бачення перспектив регіону (області) у складі України. Як видно з діаграми “Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область...?”, переважна більшість (99,5%) громадян бачать майбутнє регіону (області), де вони проживають, у складі України: у нинішньому статусі (45,4%) чи з більш широкими правами та повноваженнями місцевого самоврядування (54,1%).

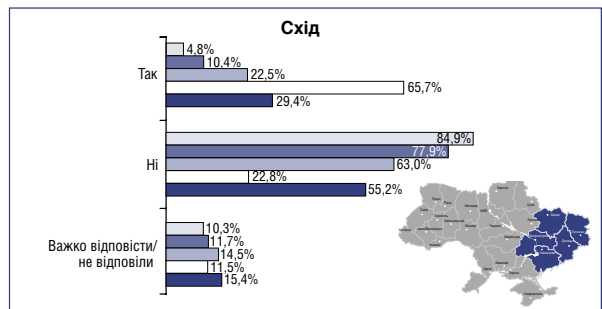
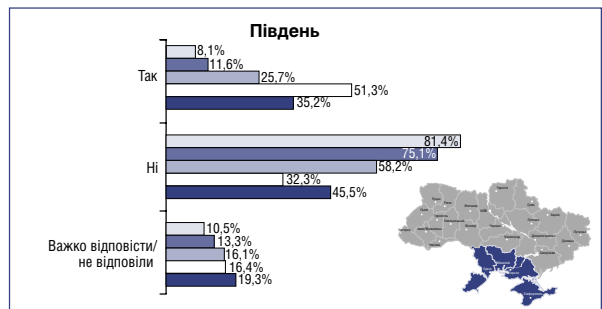
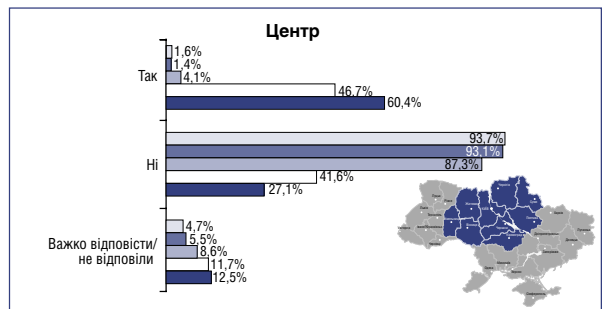
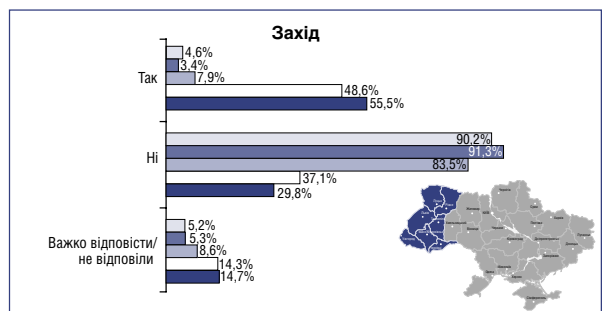
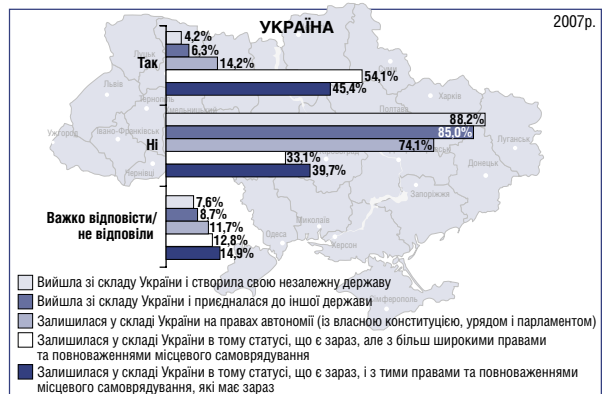
Прихильники розвитку своїх областей у складі України переважають у всіх регіонах, а також – у всіх областях країни (врізка “*Особливості ідентичності та окремих позицій і поглядів...*”, с.16).

Сепаратистські настрої засвідчили 18,4% громадян: 14,2% – хотіли б, щоб їх область існувала в Україні на правах автономії; 4,2% – бачать свою область незалежною державою. Перша точка зору найбільш виразно представлена на Півдні (25,7%) і Сході (22,5%), друга – на Півдні (8,1%), Сході (4,8%) та Заході України (4,6%).

Прихильність до ірідентизму, тобто до виходу області зі складу України та її приєднання до іншої держави, виявили лише 6,3% опитаних; порівняно відчутною мірою вона притаманна жителям Півдня (11,6%) і Сходу (10,4%).

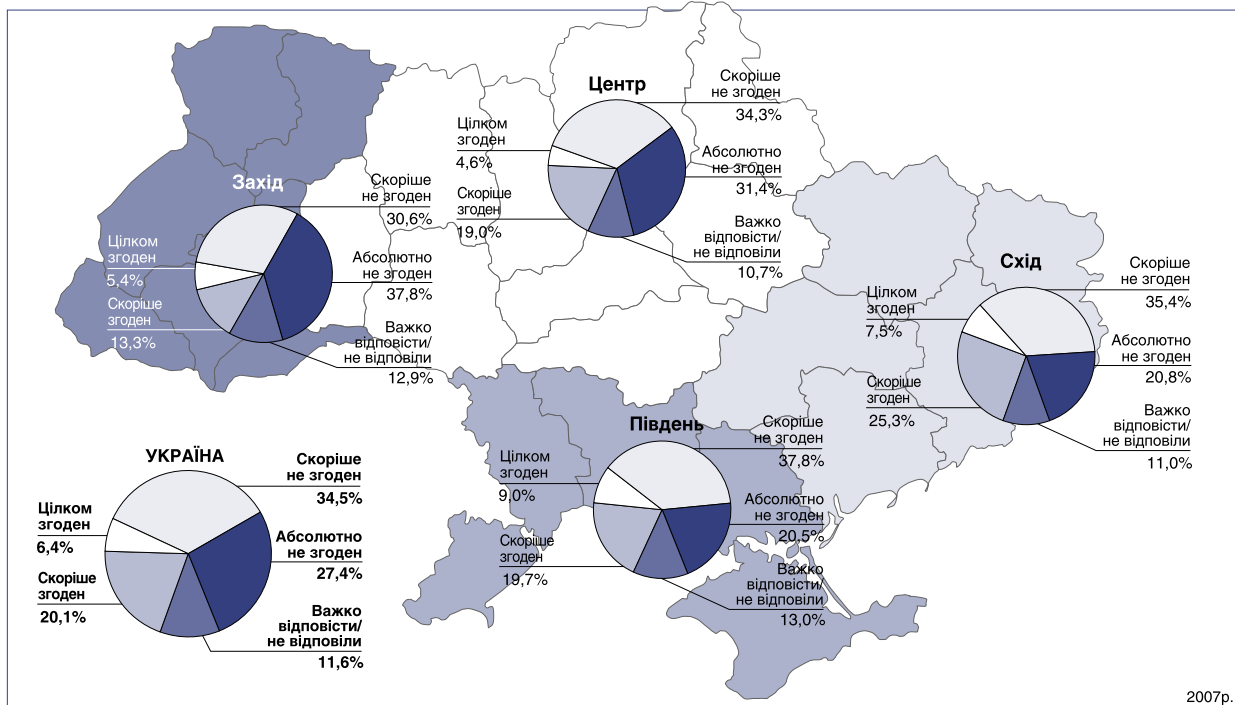
Бачення міжрегіональних відмінностей і протиріч. Більшість (61,9%) громадян України не згодні з твердженнями, згідно з якими “відмінності культури, мови, історичної спадщини, зовнішньополітичних орієнтацій західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати різними народами”: абсолютну незгоду висловили 27,4% опитаних, ще 34,5% – засвідчили, що “скоріше не згодні”. Водночас, погодилися із твердженням беззастережно лише 6,4%, “скоріше”

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область ...? % опитаних

Деякі політики і публіцисти стверджують, що відмінності культури, мови, історичної спадщини, зовнішньополітичних орієнтацій західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати двома різними народами. Чи згодні Ви з цією думкою?
% опитаних

погодилися – 20,1% (діаграма “Деякі політики і публіцисти стверджують...”).

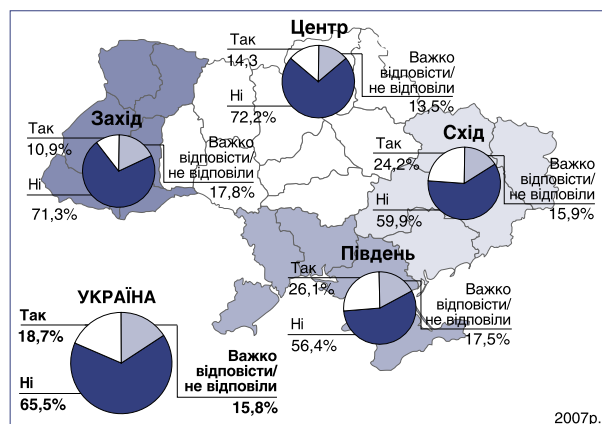
Не згодні (абсолютно та “скоріше”) з наведеним вище твердженням становлять абсолютну більшість у всіх регіонах та областях України, за винятком Донецької і Чернівецької областей, де вони становлять лише відносну більшість (48,4%, та 47% опитаних, відповідно), та Херсонської області, де частка незгодних статистично значуще не відрізняється від частки згодних (43,9% і 37,8%, відповідно).

Що стосується міжрегіональних протиріч, то майже дві третини (65,5%) громадян України не вважають жодні (політичні, мовні, культурні, економічні) протиріччя та диспропорції між західними і східними регіонами настільки глибокими, що вони можуть призвести до розпаду країни та входження окремих її частин до складу інших держав. Така думка переважає в усіх регіонах, її поділяють понад 72% жителів Центру, 71,3% – Заходу, майже 60% – Сходу, 56,4% – Півдня (діаграма “Чи існують між західними і східними регіонами України...?”).

Переважає вона й у всіх областях України, за винятком Херсонської, де ті, хто впевнений, що немає таких глибоких міжрегіональних протиріч, які могли б призвести до розпаду країни, становлять відносну більшість (46,4%) опитаних.

Примітно, що заперечення критичної глибини міжрегіональних протиріч висловлюється на фоні дійсно значних регіональних розбіжностей геополітичних орієнтацій жителів різних регіонів України. Так,

Чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції, що в перспективі вони можуть роз'єднатися і створити свої власні держави або ввійти до складу інших держав?
% опитаних

якщо на Заході більшість (61,3%) опитаних вважають пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносини з ЄС, в Центрі думки жителів поділені майже в рівних частинах між ЄС (34,3%) і Росією (32%), то на Півдні і Сході пріоритетними є відносини з Росією (відповідно 62,5% та 58,6%) (врізка “Особливості ідентичності та окремих позицій...”, с.16).

Дані соціологічних досліджень підтверджуються результатами дискусій, проведених у фокус-групах у

різних регіонах України¹. Вони свідчать, зокрема, про те, що громадяни досить чітко розрізняють регіональні відмінності – явище, тією чи іншою мірою притаманне фактично всім країнам світу, та міжрегіональні протиріччя, які дійсно можна назвати розколом (роз'єднанням) країни. Переважна більшість учасників дискусій, відзначаючи наявність регіональних відмінностей і навіть “поділу народу України”, зумовлених історичними, економічними, соціально-культурними чинниками, наполягала на тому, що реального розколу в Україні немає.

Так, відзначаючи “поділ за конфесійною ознакою”, учасники фокус-групи в Тернополі стверджують, що “розколу на основі релігійної належності немає”; учасники харківської фокус-групи стверджують, що існує розбіжність “між радянською та українською ментальністю”, але “розбіжності невеликі, політики їх штучно перебільшують”, “відмінності між регіонами незначні, порівняно з відмінностями між Україною і Росією”².

Водночас, більшість учасників дискусій відзначали, що “розкол”, “роз'єднання” тощо – це проблема, штучно створена (і створювана) політиками, які використовують реальні відмінності регіонів у власних політичних цілях.

ВИТЯГИ ЗІ СТЕНОГРАМ ДИСКУСІЙ У ФОКУС-ГРУПАХ

“Разделение на регионы придумали те, кому это выгодно. Одна страна – одни проблемы”. “Я считаю, что власть придумывает про нас, что мы разные. Им это выгодно” (Котовськ, Одеська область).

“Для меня “целостность Украины” – это абсолютно политическое определение. Все надуманно. Украина всегда была едина. Даже находясь под властью разных государств, Украина всегда было едина: культурно, территориально, экономически. Целостность Украины – это неизбежно!” (Миколаїв).

“Роз'єдне пропаганда та, можливо, спотворене подання дійсності, внесення розладу між людьми... роз'єднують ідеологічні штампи. Роз'єднання більшою мірою штучне, роз'єднують політики, тому що немає нам чого роз'єднуватися. Роз'єдне політика уряду, яка поділяє Україну на Схід і Захід, і небажання самих людей бути єдиною нацією” (Рівне).

“Усі суперечності між регіонами створено в Києві, на двох-трьох вулицях, де знаходяться будівлі Уряду, Верховної Ради та апарату Президента. Якщо суперечності є, вони суто економічні, залежні від виробництва, які домінують у регіоні. Антагонізму між звичайними людьми немає” (Харків).

“Разделение народа Украины существует как факт... Между западными и восточными регионами Украины существуют устойчивые различия: различен уровень экономического развития – в восточной части Украины он выше, чем в западной; разный менталитет жителей... что связано с различным историческим развитием регионов; жители восточной и западной части Украины различаются по языку, религии, культуре.

...Есть взаимное недоверие между жителями восточных и западных регионов... Запад Украины подозревает, что Восток тянет государство в “Великую Россию”. А Восток подозревает, что западные регионы являются проводником политики крупных империалистических государств (в первую очередь, США), которая приведет к уничтожению русского языка и традиционных связей с Россией. Используя это недоверие, политикам удалось создать управляемый системный кризис в отношениях между восточными и западными регионами Украины, который в политической практике квалифицируется как раскол...” (Луганськ).

Досить показовими є позиції учасників фокус-групи в Луганську, які беззастережно визнали наявність “поділу народу України” аж до “цивілізаційного розколу” між Південним Сходом, Центром і Заходом України. Водночас, вони висловили впевненість у тому, що в країні об'єктивно зароджується об'єднаний процес, який ґрунтується на двох чинниках: поступальному успішному політичному та економічному розвитку України та розв'язанні однакових для жителів усіх регіонів соціально-економічних проблем³.

Таким чином, усвідомлюючи відчутні відмінності регіонів, наявність міжрегіональних протиріч, більшість жителів усіх регіонів та областей України сприймають її як свою Батьківщину, є її патріотами, бачать майбутнє територій, де вони проживають, у її складі (проте – як правило, з розширеними правами і повноваженнями органів місцевого самоврядування).

Так само більшість громадян не вважають відмінності між Заходом і Сходом достатніми для того, щоб твердити про наявність в Україні “двох різних народів”, а міжрегіональні протиріччя – не вважають критичними, такими, що можуть призвести до розпаду країни.

Можна стверджувати, що окреслені позиції і переконання є достатнім підґрунтям для цілеспрямованого формування спільної громадянської ідентичності українського суспільства.

3.2 ВИКЛИКИ ФОРМУВАННЮ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Як зазначалося вище, еволюція субнаціональних (локальних) ідентичностей жителів різних регіонів та областей України в напрямі формування їх спільної громадянської ідентичності можлива лише за певних умов. Однією з таких умов є усунення або мінімізація впливу чинників, які можуть бути названі викликами згаданому формуванню. Нижче наводиться стисле окреслення таких викликів, насамперед – як їх бачать громадяни України (експертні визначення чинників поглиблення регіональних відмінностей були завданням попереднього етапу дослідження⁴).

Політизація регіональних відмінностей і між-регіональних протиріч. Як і під час попереднього дослідження, було з'ясовано, що головними чинниками поглиблення міжрегіональних відмінностей і протиріч – отже, викликами формуванню спільної громадянської ідентичності – громадяни України вважають чинники політичного характеру. Зокрема, під час дискусій у фокус-групах відзначалася дотеперішня відсутність “національної ідеї”, “спільної мети” або чіткої стратегії розвитку держави і суспільства; слабкість

¹ Центр Разумкова висловлює подяку за допомогу в організації та проведенні фокус-груп: ОЦПСД “Політсоціум” (м.Луганськ), Котовській районній організації ВСО “Комітет виборців України” (м.Котовськ), ГО “Центр підтримки приватної ініціативи” (м.Львів), ГО “Спілка водіїв” (м.Рівне), ресурсному центру “АНГО” (м.Черкаси), Дніпропетровській обласній молодіжній раді (м.Дніпропетровськ), творчому молодіжному об'єднанню “Нівроку” (м.Тернопіль), “Фундації Регіональних Ініціатив” (м.Кіровоград), МОМГО “Миколаївський дослідницько-аналітичний центр” (м.Миколаїв), Центру “Всесвіт” (м.Харків), Асоціації стійкого розвитку Севастополя “АВРА” (м.Севастополь) та “Дому Свободи - Україна” (м.Київ).

² Лише у фокус-групі в Черкасах, поряд із думкою, що “роз'єднання є поняттям штучним”, висловлювалася точка зору, згідно з якою “розкол існує між Заходом і Сходом, становище в Центральній Україні в контексті цього розколу можна було б охарактеризувати словом “тертя”.

³ Слід зауважити, що при цьому окремими учасниками фокус-групи була висловлена думка, що подолати протиріччя між Заходом та іншими регіонами України неможливо, тому доцільно “цивілізовано розділитися”.

⁴ Докладно див. також: Чинники поглиблення регіональних відмінностей ідентичності громадян України. – В Аналітичній доповіді “Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення”. Див.: Національна безпека і оборона, 2006, №7, с.24-34.

держави в забезпеченні верховенства права, однакового для всіх рівня поваги до закону та його дотримання; а також – у розв'язанні соціально-економічних проблем суспільства⁵.

Водночас, переважна більшість учасників дискусій висловили впевненість у тому, що **головним чинником поглиблення міжрегіональних протиріч є використання політичними силами реальних відмінностей регіонів у боротьбі за доступ до влади**. Така точка зору видається правомірною – особливо якщо взяти до уваги особливості визначення нинішніми провідними українськими політичними партіями своїх електоральних полів та боротьби за їх розширення, яку ці політичні сили продемонстрували під час виборчих кампаній 2004-2007рр.

Аналіз цих особливостей з урахуванням попереднього етапу становлення політичних партій в Україні, спроб створення “класичних” ідеологічних партій західного взірця та їх витіснення з активного політичного процесу, дозволяє встановити наявність досить чітких та усталених зв'язків між електоральними симпатіями громадян та особливостями їх субнаціональних (регіональних) ідентичностей⁶.

Зрозуміло, що цей зв'язок є взаємним, проте існують підстави припускати, що приблизно з 2004р. провідним елементом у цьому взаємозв'язку стало саме використання особливостей субнаціональних ідентичностей. Про це свідчить, зокрема, досить чіткий регіональний розподіл електоральних полів нинішніх парламентських партій: Партії регіонів і КПУ (Схід, Південь), з одного боку, та БЮТ і НУНС (Захід, Центр) – з іншого. Аргументом можуть слугувати також зв'язки між певними особливостями ідентичності громадян та їх електоральними симпатіями, які протягом двох парламентських кампаній 2006-2007рр. виявилися досить стійкими (наведені у віршіці “*Аспекти ідентичності та електоральні симпатії громадян*”, с.24).

Іншими словами, якщо в класичних випадках структуризація суспільства та формування відповідних політичних партій відбуваються “знизу”, від самого суспільства, та переважно за соціально-економічними ознаками, то в Україні спостерігається тенденція до усталення структуризації суспільства “згори”, від політичних партій, за ознаками майже винятково соціально-культурного характеру: мовними, етнокультурними тощо.

Подальша експлуатація політичними силами (тим більш – не здатними домагатися не лише консенсусу, але й компромісу) регіональних відмінностей і міжрегіональних протиріч може становити реальну загрозу суспільно-політичній єдності країни, отже – є викликом формуванню спільної громадянської ідентичності.

Недостатня поінформованість жителів регіонів одне про одного, низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення. Під час дискусій у фокус-групах більшість їх учасників, особливо на Заході (Львів, Рівне, Тернопіль), наполягали на

Витяги зі стенограм дискусій у фокус-групах

“Проблема розколу штучно створена політиками” (Дніпропетровськ, Миколаїв)

“Існують окремі суперечності, проте розкол є штучно створений діями політиків” (Рівне)

Суспільство роз'єднують “інтереси політиків, як грають на розбіжностях у поглядах людей” (Харків)

Реальними причинами розколу є “політичні маніпуляції кланів... низький рівень життя та економічні негаразди в країні” (Черкаси)

“...Политический кризис, который возник в Украине, является следствием борьбы финансово-промышленных групп за сферы своего влияния. Финансово-промышленные группы, скрыто контролируют ведущие политические партии. Соответственно, политики активнейшим образом используют раскол в Украине для избрания в Парламент своих политических сил. Их деятельность, особенно в период выборов, провоцирует усугубление раскола Украины... Олигархи объективно не заинтересованы в развале Украинского государства, поэтому следует говорить об управляемости данного процесса... В межвыборный период уровень активности политиков по нагнетанию противостояния между западными и восточными регионами Украины резко снижается и включается политическая риторика о необходимости единства Украины” (Луганськ).

тому, що одним із чинників відчуження жителів різних регіонів є брак інформації. Так, учасники дискусії у фокус-групі у Львові підкресливали, що “жителі Сходу мало поінформовані про жителів Західної України. Якби рівень поінформованості був вищим, то проблем із взаєморозумінням було б значно менше”. Учасники фокус-групи у Харкові відзначали брак цікавої інформації про різні регіони України у засобах масової інформації.

Витяги зі стенограм дискусій у фокус-групах

“Люди на Сході України мало поінформовані, як ми живемо тут. Вони, можливо, й бояться тієї нашої західної ментальності. Під час виборів приїжджали з Донецька молоді хлопці-спостерігачі. Вони говорили, що коли їхали сюди, то прощалися там із своєю родиною, тому що їм розказували, що тут живуть страшні люди. Насправді ми однакові люди, і якщо б вони частіше бачили, як ми тут живемо, чого ми прагнемо, що ми хочемо для держави, то і для нас, і для них було б добре” (Львів)

З іншого боку, учасники фокус-груп, зокрема, в Кіровограді та Харкові, посилалися на низький рівень мобільності, який призвів, зокрема, до того, що навіть порівняти свої міста з іншими містами України ці учасники не могли, оскільки фактично з рідних міст не виїздили. Таким чином, отримала підтвердження висунута в дослідженні 2006р. теза про низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення України як чинник поглиблення регіональних відмінностей ідентичності. Доречно відзначити, що протягом року нічого не змінилося: як і раніше, несприятливою для внутрішніх міграцій залишається державна тарифна та цінова політика; перебуває у стагнації сфера будівництва шляхів сполучення; не розширюється відчутно інфраструктура внутрішнього туризму (зокрема, екскурсійна діяльність у загальноосвітніх школах, інших навчальних закладах) тощо.

Випадки утисків на мовному, культурному чи релігійному ґрунті. Цьогорічне дослідження дало

⁵ Висловлювання під час дискусій у фокус-групах відповідно у Рівному, Дніпропетровську, Луганську, Миколаєві, Харкові, Черкасах.

⁶ Про початковий етап формування політичних партій в Україні докладно див.: Політичні партії України напередодні виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Центр Разумкова 2001, Київ, 2002, с.14-59. Згідно з одним із висновків, що випливав з Аналітичної доповіді, найбільш потужні за фінансовими, організаційними, інформаційними ресурсами політичні партії були створені “для легалізації, захисту і просування інтересів державно-політичної і бізнесової еліти”. Такі партії для збереження і зміцнення свого впливу можуть використовувати найбільш “чутливі” проблеми суспільства.

АСПЕКТИ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ СИМПАТІЇ ГРОМАДЯН

Результати досліджень громадської думки дають можливість проаналізувати стійкі зв'язки між певними аспектами ідентичності громадян і їх політичними симпатіями, виявленими під час парламентських виборів 2006-2007рр.¹ Аналіз здійснювався шляхом порівняння особливостей електоральних уподобань груп респондентів, що відрізняються за соціокультурною ідентичністю.

В якості об'єктів політичних симпатій визначені партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр на виборах до Верховної Ради України.

**Рівні підтримки політичних сил у 2006-2007рр.,
% опитаних**

Партія/блок	2006	2007
Партія регіонів	29,0	32,4
"Блок Юлії Тимошенко"	20,2	18,0
Блок "Наша Україна" / Блок "Наша Україна – Народна самооборона"	13,7	14,0
Комуністична партія України	4,6	4,6
Соціалістична партія України	4,5	2,4
"Народний блок Литвина" / Блок Литвина	2,1	1,6
Інша партія чи блок	2,6	0,9
Проти всіх	3,0	6,1
Не братиму участь у виборах	-	6,5
Не визначився	-	12,1

Результати опитувань дозволяють помітити прихильність електорату з "більш українськими" рисами ідентичності до Блоку "Наша Україна", у 2007р. – "Наша Україна – Народна самооборона" (НУНС), та Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ); умовно "більш російськими" – до Партії регіонів та Комуністичної партії України (КПУ). Такі особливості є достатньо виразними в розподілі електоральних симпатій громадян, які різняться за наступними ознаками:

(1) за ознакою мови. Серед громадян, які вважають рідною українську мову, майже половина (48,2%) є прихильниками БЮТ та НУНС (відповідно 26,1% та 22,1%); питома вага прихильників Партії регіонів та КПУ є нижчою (відповідно 18,3% і 2,7%).

Натомість, серед тих, хто вважає рідною російську мову, число прихильників Партії регіонів становить 54,5%, КПУ – 6,2%. Симпатії до БЮТ і НУНС виявили серед цих громадян лише 10,5% (6,4% та 4,1%, відповідно).

Вищими є частки прихильників Партії регіонів і КПУ серед громадян, які вважають рідними і російську, і українську мови – білінгвів (відповідно 40,5% і 6,2%); натомість, частки прихильників БЮТ та НУНС – відповідно 12,7% і 7%.

**Голосування за політичні сили залежно від того, яку мову вважають рідною,
% опитаних**

	Партія регіонів		БЮТ		Наша Україна		КПУ		Блок Литвина		СПУ	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Українську	14,5	18,3	28,8	26,1	21,6	22,1	3,3	2,7	2,3	1,5	5,7	2,1
Російську	50,6	54,5	8,2	6,4	3,7	4,1	5,6	7,1	1,4	1,2	2,4	2,2
І українську, і російську однаковою мірою	34,9	40,5	15,7	12,7	6,6	7,0	6,7	6,2	2,7	2,1	4,5	3,5

Як видно з таблиці "Голосування за політичні сили залежно від того, яку мову вважають рідною", така сама закономірність простежується, залежно від того, якою мовою (мовами) послуговуються громадяни в побуті.

Особливо показовим у контексті, що розглядається, є питання надання російській мові статусу другої державної, яке дуже активно використовувалося під час парламентських виборів 2007р. Зокрема, Партія регіонів здійснювала збір підписів громадян за проведення всеукраїнського референдуму з цього питання, зробивши це одним із ключових елементів виборчої кампанії². У результаті, серед громадян, які підтримують державний статус і української, і російської мов, понад половина (53,8%) висловили прихильність до Партії регіонів, 7,8% – до КПУ, яка також висувала ці гасла. Ці частки значно перевищують рівні підтримки відповідних політичних сил у середньому по масиву опитаних.

¹ Використані результати опитувань, проведених Центром Разумкова 20 квітня - 12 травня 2006р. (11 216 респондентів) та 2-21 червня 2007р. (10 956 респондентів). В обох випадках були опитані респонденти віком від 18 років у всіх регіонах України; теоретична похибка вибірки не перевищує 1%.

Зважаючи на те, що перше з опитувань проводилося невдовзі після виборів, а друге – до них, в якості питань, на підставі яких виявлялися політичні симпатії громадян, в опитуванні 2006р. обрано питання "За кого Ви голосували на виборах до Верховної Ради України?", у 2007р. – "За яку партію чи блок Ви би проголосували...?".

² Докладніше про позиції політичних партій і блоків у передвиборній кампанії 2007р. у мовному питанні див.: Програми політичних партій: мовна політика та етнополітика. – Твій вибір, 2007, №1, с.7-21, Київ, УНЦПД.

**Голосування за політичні сили залежно від того, якою мовою розмовляють вдома,
% опитаних**

	Партія регіонів		БЮТ		Наша Україна		КПУ		Блок Литвина		СПУ	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Українською	11,4	15,5	30,8	27,5	23,9	24,6	3,2	2,6	2,2	1,5	5,9	2,0
Переважно українською	25,8	25,8	21,9	20,8	10,9	14,1	6,0	5,3	3,0	1,2	5,9	3,3
Іноді українською, іноді російською	33,2	35,7	18,3	16,9	9,1	11,1	5,4	4,7	2,3	1,8	4,2	2,7
Переважно російською	39,0	36,2	13,0	13,6	7,9	10,5	6,3	4,6	1,9	2,3	4,3	3,0
Російською	49,4	54,3	8,3	6,4	4,1	3,0	5,2	6,9	1,5	1,5	2,5	2,4
Іншою мовою	19,5	20,4	16,8	31,5	17,7	24,1	1,8	1,9	5,3	1,9	0,9	1,9

Натомість, серед прихильників збереження нинішнього статусу мов (українська – єдина державна мова, російська і мови інших національних меншин можуть використовуватися на побутовому рівні) – 30,2% віддають перевагу БЮТ, 26,6% – НУНС. Симпатиків Партії регіонів та КПУ серед них помітно менше – відповідно 12,4% та 2%.

Прихильники "м'якого" варіанту двомовності (українська – державна мова, російська – офіційна в окремих регіонах України) дещо більшою мірою тяжіють до Партії регіонів (36,1%). Дещо відрізняється від середнього значення по масиву опитаних частка прихильників БЮТ (15,8%), а також НУНС (9,5%).

Досить показовим є розподіл політичних симпатій прихильників статусу російської мови в Україні як єдиної державної, хоча таких громадян виявилось всього 1,8%. Половина з них (51,5%) засвідчили прихильність до Партії регіонів, 13,4% – КПУ. Частка прихильників БЮТ серед них виявилась лише 4,2%, НУНС лише 2,9%.

Таким чином, прихильність до підвищення статусу російської мови відповідає відчутно вищій прихильності до Партії регіонів чи КПУ, тоді як прагнення до збереження нинішнього статусу мов поєднується із симпатіями до БЮТ чи НУНС.

(2) за належністю до культурних традицій. Як видно з даних таблиці "Голосування за політичні сили залежно від того, до якої культурної традиції себе насамперед відносять", закономірність, окреслена вище, виявляється й тут. Так, серед громадян, які відносять себе до української культурної традиції, 42% є прихильниками БЮТ (23,4%) і НУНС (18,6%), лише кожен четвертий (24,8%) засвідчує симпатії до Партії регіонів. Частки прихильників КПУ та СПУ – по 2,3%, Блоку Литвина – 1,8%.

Більшу прихильність до БЮТ і НУНС виявляють також громадяни, які відносять себе до загальноєвропейської культурної традиції (відповідно 31% і 20%); прихильники Партії регіонів серед них становлять лише 16,3%.

Натомість, представники російської і радянської культурних традицій тяжіють до Партії регіонів і КПУ. Серед послідовників російської традиції підтримують Партію регіонів 56,9%; КПУ – 8,1% (симпатиків БЮТ серед них 4,1%, НУНС – 2,8%). Серед послідовників радянської традиції прихильники Партії регіонів становлять 47,2%, КПУ – 11,1%. (прихильників БЮТ – 7,4%, НУНС – 6,7%).

**Голосування за політичні сили залежно від того, до якої культурної традиції себе насамперед відносять,
% опитаних**

	Партія регіонів		БЮТ		Наша Україна		КПУ		Блок Литвина		СПУ	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Української	19,7	24,8	26,6	23,4	19,0	18,6	2,5	2,3	2,1	1,8	5,0	2,3
Радянської	40,7	47,2	11,1	7,4	4,6	6,7	13,4	11,1	2,0	1,3	5,3	3,0
Російської	55,6	56,9	5,7	4,1	2,7	2,8	4,7	8,1	1,4	0,7	2,2	2,2
Загальноєвропейської	20,9	16,3	24,1	31,0	18,9	20,0	1,2	1,6	2,8	1,7	2,1	2,4
Іншої	34,0	34,0	13,6	13,2	12,3	11,3	3,1	3,8	2,5	0,0	2,5	5,7
Важко відповісти	39,0	35,1	12,6	9,8	6,2	6,9	3,7	2,1	1,7	1,7	4,9	2,3

(3) за рівнем патріотизму. З огляду на ту обставину, що патріотами України визнають себе абсолютна більшість громадян, розподіл їх політичних симпатій незначним чином відрізняється від рівнів підтримки головних політичних сил.

Очевидні диспропорції спостерігаються лише для категорій громадян, які зовсім або "скоріше" не вважають себе патріотами України. Серед них частки прихильників Партії регіонів (відповідно 35,5% та 41,8%) та КПУ (відповідно 6,5% та 6%) є статистично значуще вищими, ніж серед громадян, які вважають себе патріотами (серед цієї категорії прихильники Партії регіонів становлять 28,6%, прихильники КПУ – 3,4%).

Голосування за політичні сили залежно від того, чи вважають себе патріотом України (2007р.),
% опитаних

	Партія регіонів	БЮТ	Наша Україна	КПУ	Блок Литвина	СПУ
Так	28,6	22,3	20,3	3,4	1,2	2,5
Скоріше так	34,1	17,7	11,2	5,1	1,9	2,7
Скоріше ні	35,5	8,7	6,7	6,5	2,4	2,9
Ні	41,8	8,4	3,9	6,0	2,1	1,7
Важко відповісти/не відповіли	40,8	9,7	3,8	5,5	1,0	0,7

Доречно зазначити, що такі самі особливості має розподіл відповідей на питання про сприйняття України своєю Батьківщиною: серед громадян, які не сприймають Україну як Батьківщину, відносно більшими є частки прихильників Партії регіонів та КПУ.

(4) за оцінкою характеру відмінностей між регіонами України та їх політичних наслідків. Серед громадян, які вважають, що між західними і східними регіонами України існують глибокі протиріччя, які у перспективі можуть призвести до розпаду країни, є помітно вищою прихильністю до Партії регіонів (45,4%), ніж до БЮТ і НУНС (відповідно 12,4% і 8%).

(5) за оцінкою сценаріїв розвитку власного регіону і країни в цілому. Серед громадян, які хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і створила свою незалежну державу, 49% є прихильниками Партії регіонів, що значно перевищує середній рівень її підтримки.

Це ж стосується і прихильників виходу області зі складу України і приєднання до іншої держави (58,6% – підтримують Партію регіонів) або збереження регіону у складі України, проте в статусі автономії (51,5%).

Серед прихильників збереження нинішнього статусу області, але з розширеними правами місцевого самоврядування, частка прихильників Партії регіонів (37%) також перевищує середній рівень підтримки партії, тоді як частки прихильників інших партій практично не відрізняються від середніх показників. Дещо нижчою є питома вага прихильників Партії регіонів серед прихильників збереження нинішнього статусу регіонів (25,4%).

В опитуванні 2006р. респондентам ставилося подібне за змістом питання про найбільш прийнятний для них шлях державного розвитку України. Відповіді та їх розподіл між прихильниками різних політичних сил значною мірою корелюють з відповідями на попереднє питання. Так, прихильність до Партії регіонів є вищою серед тих, хто хотів би, щоб Україна стане федеративною державою або втратила частину своїх регіонів на користь інших держав, тоді як частки прихильників БЮТ і "Нашої України" серед відповідних категорій є меншими, порівняно з середнім рівнем підтримки відповідних політичних сил. І навпаки, серед прихильників майбутнього України як унітарної держави з нинішнім обсягом повноважень регіонів, частки прихильників БЮТ і "Нашої України" є порівняно вищими.

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область вийшла зі складу України і створила свою незалежну державу?
% опитаних

	Рідна мова				Національність			Культурна традиція				
	Російська	Українська	Обидві	Інші	Українці	Росіяни	Інші	Загально-європейська	Радянська	Українська	Російська	Інша
Так	8,1	2,5	3,6	6,1	2,9	9,4	5,7	9,2	5,3	2,2	10,0	11,2
Ні	81,4	91,8	88,7	82,8	89,8	82,7	83,1	85,5	87,7	91,4	82,0	73,8
Важко відповісти/не відповіли	10,5	5,7	7,7	11,1	7,3	7,9	11,2	5,3	7,0	6,4	8,0	15,0

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої держави?
% опитаних

	Рідна мова				Національність			Культурна традиція				
	Російська	Українська	Обидві	Інші	Українці	Росіяни	Інші	Загально-європейська	Радянська	Українська	Російська	Інша
Так	16,9	2,3	3,3	6,1	3,6	17,7	9,3	4,4	10,9	2,3	21,9	8,5
Ні	70,7	91,2	88,0	77,8	88,3	72,5	78,4	89,6	79,9	90,6	69,3	75,5
Важко відповісти/не відповіли	12,4	6,5	8,7	16,1	8,1	9,8	12,3	6,0	9,4	7,1	8,8	16,0

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область залишилася у складі України на правах автономії (з власною конституцією, урядом і парламентом)?
% опитаних

	Рідна мова				Національність			Культурна традиція				
	Російська	Українська	Обидві	Інші	Українці	Росіяни	Інші	Загально-європейська	Радянська	Українська	Російська	Інша
Так	29,8	6,1	14,7	29,3	10,2	30,7	18,4	16,2	18,8	8,8	32,0	28,0
Ні	55,4	84,6	72,6	53,5	78,6	56,8	65,4	76,2	70,3	80,6	56,3	43,9
Важко відповісти/не відповіли	14,8	9,3	12,7	17,2	11,2	12,5	16,2	7,6	10,9	10,6	11,7	28,1

(6) за ознакою визнання критеріїв національної належності. Питома вага прихильників Партії регіонів є помітно нижчою серед прихильників тих критеріїв національної належності, які передбачають наявність мовної ознаки (мова повсякденного спілкування або рідна мова).

Прихильників БЮТ меншає серед тих громадян, які схильні визначати національність скоріше за етнічним походженням батьків, за власним вибором або за місцем проживання.

Голосування за політичні сили залежно від ставлення до того, за якими ознаками має визначатися національна належність людини,
% опитаних

	Партія регіонів		БЮТ		Наша Україна		КПУ		Народний Блок Литвина		СПУ	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
За етнічним походженням батьків (чи одного з батьків)	29,2	34,4	20,9	17,0	14,0	13,6	4,7	4,7	1,7	1,5	4,7	2,4
За власним вибором, самовизначенням людини	32,5	31,8	18,1	16,9	11,7	12,8	4,8	4,9	2,0	1,8	4,7	2,4
За місцем постійного проживання	32,4	33,9	19,4	17,9	10,8	14,5	4,6	4,5	2,0	1,1	3,6	3,2
За мовою, яку вона вважає рідною	22,5	29,7	22,8	23,6	17,6	15,8	4,0	3,7	3,7	2,2	4,3	2,9
За мовою, якою вона повсякденно спілкується	23,5	23,4	23,4	25,2	16,7	21,9	3,8	3,9	1,9	1,2	4,5	2,4
За належністю до певної релігійної конфесії	24,1	32,8	18,5	19,8	7,4	8,6	3,7	5,2	7,4	1,7	7,4	2,6
Важко відповісти	23,7	29,2	17,1	12,5	15,8	11,9	4,7	6,3	2,1	1,8	4,3	1,8

(7) за ознакою бачення пріоритетного напрямку зовнішньої політики. Серед прихильників російського вектору як пріоритетного у зовнішній політиці України, питома вага прихильників Партії регіонів і КПУ у 2007р. (відповідно 54,7% та 8,3%) помітно перевищувала середній рівень підтримки цих політичних сил. Натомість, серед прихильників пріоритетності стосунків з країнами ЄС значно вищою (відповідно 27,7% і 33,5%), порівняно з середнім рівнем підтримки цих блоків, була частка прихильників НУНС і дещо вищою – БЮТ.

Розподіл відповідей громадян свідчить про те, що кореляція мовних переваг з політичними у проміжку часу між 2006р. та 2007р. залишалася досить стійкою.

"Фактор російської мови" в будь-якому варіанті (рідна мова, мова спілкування, двомовність, статус мов тощо) з великою імовірністю зумовлює політичні симпатії до Партії регіонів і КПУ, тоді як "фактор української мови" – до БЮТ і НУНС. Можна стверджувати, що Партія регіонів зміцнила свій імідж як "захисника російськомовного населення" – про це свідчить певне зростання її прихильників серед громадян, для яких рідною є російська мова.

Симпатії до Партії регіонів скоріше зумовлюються ототожненням з радянською або російською культурами. За Партію регіонів також скоріше схильні голосувати на виборах громадяни, відповіді яких засвідчують слабший "зв'язок" з Україною (рівень патріотизму, сприйняття України як Батьківщини), прагнення до усамостійнення або взагалі до відокремлення своїх регіонів, тоді як цінності унітаризму і централізму скоріше призводять до симпатій до НУНС і БЮТ.

зможу з'ясувати, що в Україні існує, на жаль, таке негативне явище, як утиски на ґрунті належності до певної мовної, соціально-культурної чи релігійно-конфесійної спільноти⁷. Про подібні випадки повідомляли учасники всіх фокус-груп, проведених у рамках дослідження. В усіх випадках йшлося про "утиски на побутовому рівні"⁸. У дискусії у фокус-групі в Черкасах відзначалося, що представники національних меншин проблему утисків відчують гостріше та реагують на неї болісніше, ніж представники домінуючої більшості.

Відмінності геополітичних орієнтацій жителів різних регіонів. Ці відмінності є реальними, найбільш виразними регіональними відмінностями суспільно-політичного характеру. Моніторинг зовнішньополітичних орієнтацій громадян, що його проводить Центр Разумкова з 2000р., свідчить про поглиблення їх розбіжностей за регіональною ознакою. Так, найбільш виразними ці розбіжності були після президентських виборів 2004р., в момент приходу до влади "помаранчевих сил". Тоді на Заході країни рівень підтримки пріоритетності відносин України з країнами ЄС зріс з 59% у лютому 2004р. до 67% у лютому 2005р. та в Центрі з 38% до 52%; натомість на Півдні і Сході спостерігалася стабілізація рівнів пріоритетності відносин як з Росією (57-58%), так і з ЄС (19-21%), а з вересня 2005р. рівень підтримки пріоритетності відносин з Росією зріс тут до 55% і 71%, відповідно.

Утім, зазначені відмінності не є назавжди даними. Значною мірою вони зумовлюються рядом чинників, які цілком можуть бути усунені: від фактичної невизначеності державної зовнішньої політики і відсутності реальних успіхів у впровадженні європейських норм і стандартів в українську повсякденність до низької поінформованості громадян про суть, цілі і завдання європейських і євроатлантичних структур⁹.

Витяги із стенограм дискусій у фокус-групах

"Проблеми двомовності, НАТО... не роз'єднують Україну, вони є другорядними для простих громадян... Однак, їх свідомо використовують політики у своїх цілях" (Тернопіль)

"Все висказавшиєся учасники чітко виразили свою позицію проти НАТО і утверждали, що не дозволяли і не дозволять проводити учения НАТО в Криму" (Севастополь)

Узагальнюючи, необхідно привернути увагу до подальшої політизації регіональних відмінностей і міжрегіональних протиріч, дедалі більш активного їх використання політичними силами в боротьбі за доступ до влади – що створює реальні ризики для суспільно-політичної єдності країни; а також до випадків утисків громадян на мовному, культурному, релігійному підґрунті – що може поглиблювати взаємне відчуження як на особистісному рівні, так і на рівні великих груп.

Не усунуті такі чинники поглиблення взаємного відчуження регіонів, як низька поінформованість

жителів різних регіонів одне про одного у поєднанні з низьким рівнем внутрішньої географічної мобільності населення. Не започатковані реально цілеспрямовані інформаційні кампанії з метою забезпечення свідомого геополітичного вибору громадян різних регіонів країни.

3.3 ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Для формування спільної громадянської ідентичності в умовах наявності відчужених регіональних відмінностей і протиріч необхідно, насамперед, максимально використовувати в державній політиці та діяльності структур громадянського суспільства ті особливості ідентичності, позиції і поглядів жителів різних регіонів та областей України, що можуть стати підґрунтям зазначеної спільної ідентичності.

Проте, для того, щоб задіяти, наприклад, відзначені вище потенціали патріотизму, сприйняття громадянами України як своєї Батьківщини, бачення перспектив регіону (області) проживання у складі єдиної держави потрібно, *по-перше*, мати чітко окреслені перспективи, цілі розвитку України, її регіонів та областей; *по-друге*, виробити і впроваджувати цілеспрямовану державну політику сприяння формуванню спільної громадянської ідентичності; *по-третє*, враховувати досвід жителів різних регіонів у подоланні ними міжрегіонального відчуження та налагодженні шляхів взаємного порозуміння.

Нижче наводиться узагальнення позицій, висловлених учасниками дискусій в регіональних фокус-групах стосовно шляхів забезпечення суспільної єдності в Україні.

1. Формування стратегічної мети розвитку країни. Вище відзначалося, що одним із чинників поглиблення міжрегіонального відчуження учасники дискусій у фокус-групах називали відсутність "національної ідеї", "спільної мети". Відповідно, в усіх фокус-групах у тій чи іншій формі висловлювалася доконечна потреба в такій ідеї або меті. Тим часом, жодна політична сила, жоден уряд досі не запропонували українському суспільству не лише загальноприйнятну стратегічну мету (цілі) розвитку, але й середньотермінової програми дій. Це дезорієнтує як кожного окремого громадянина країни, так і суспільство в цілому, позбавляє (поряд з іншими обставинами) впевненості в завтрашньому дні і врешті – породжує суспільне відчуження на всіх рівнях.

Витяги зі стенограм дискусій у фокус-групах

Для подолання розколу "потрібна спільна стратегія розвитку країни".

"Нація – ... це люди, які об'єднуються по духу, які ставлять перед собою єдині цілі, досягають цих цілей. Важливі аспекти:...спільні цілі..." (Рівне).

⁷ Слід зазначити, що досить "чутливими" і ризикованими є окремі висловлювання самих учасників фокус-груп, які наприклад, так охарактеризували відмінності між регіонами: "Різні цінності: на Сході – "дух раба", на Заході – прагнення до незалежності". Подібне твердження, висловлене жителем однієї із західних областей країни, здатне образити, можливо, будь-кого із жителів Сходу.

⁸ За винятком випадку, який описали учасники фокус-групи у Севастополі і який має політичний характер: коли група приїжджих із Києва зривала з катерів прапори Чорноморського флоту. Від того моменту минуло вже 17 років, і така "довга" історична пам'ять може свідчити про те, наскільки вираженими і підготовленими мають бути політичні акції, які торкаються питань, "чутливих" для окремих груп громадян.

⁹ Докладно див.: Євроінтеграція України: перші кроки нової влади. – Національна безпека і оборона, 2005, №7; Проблемы и приоритеты украинско-русских отношений в оценках граждан Украины. – Національна безпека і оборона, 2006, №5, с.72-84; Биченко А. Громадська думка про НАТО і приєднання до нього України. – Національна безпека і оборона, 2006, №9, с.20-38; Громадяни України про європейську інтеграцію. – Національна безпека і оборона, 2007, №2, с.32-52.

2. Забезпечення реального верховенства права, дотримання закону і принципу рівності всіх перед законом. Однією з провідних ідей, що висувалися та обговорювалися під час дискусій, є ідея “сильної держави, здатної захистити всіх громадян” у сенсі правового захисту, захисту прав та інтересів людини і громадянина¹⁰. Брак правового захисту, недоступність справедливого правосуддя, практика вибіркового застосування закону та відкритої безкарності окремих груп осіб породжують зневіру в державу, в її позитивні перспективи, отже – в соціальну перспективу громадян у такій державі, що є так само чинником суспільного відчуження.

Витяги зі стенограм дискусій у фокус-групах

“Україна у нас одна держава, закони в нас однакові в усіх областях, всюди їх однаково виконують чи не виконують. Всі проблеми менше або більше в кожній області однакові” (Тернопіль).

Для подолання розколу потрібні “однаковий закон для всіх, економічна стабільність, упевненість у завтрашньому дні” (Рівне).

“Для того, щоб подолати розкол між Сходом і Заходом необхідно... культивування та використання принципу верховенства права та посилення відповідальності за порушення закону” (Черкаси).

3. Розв’язання соціально-економічних проблем громадян. Зайве доводити, що відчуття соціальної перспективи і впевненості у завтрашньому дні є неможливими без гарантованої можливості забезпечити гідний рівень життя власною працею. На жаль, такої можливості більшість громадян України досі не мають¹¹. Тому не дивно, що саме розв’язання соціально-економічних проблем учасники дискусій характеризували як необхідну умову подолання відчуженості та розколу, в цьому контексті, зокрема, – розколу, поляризації суспільства за майновою ознакою.

Витяги зі стенограм дискусій у фокус-групах

“Економічні проблеми, вони об’єднують усіх нас... краще, ніж якісь політичні гасла, питання мови тощо. Всі ми хочемо жити добре, незалежно від географічного місця проживання або будь-яких поглядів – політичних чи релігійних” (Тернопіль).

“Для того, щоб подолати розкол між Сходом і Заходом” потрібне “нівелювання розшарування в країні на багатих і бідних” (Черкаси).

“Различия между западными и восточными регионами Украины нивелируются при разрешении населением одинаковых для всех регионов Украины социально-экономических проблем” (Луганськ).

4. Вироблення та впровадження цілеспрямованої державної політики формування спільної громадянської ідентичності (за пропозицією учасників однієї з фокус груп, “Програма дій на зближення Заходу і Сходу”). Така політика, на думку учасників дискусій, має передбачати, зокрема:

(1) забезпечення:

- запровадження та виконання загальноукраїнських проектів за участю представників різних регіонів країни;
- єдиної системи державної освіти;
- запровадження безкоштовних курсів вивчення української мови для дітей і дорослих;

(2) сприяння:

- виробленню якісного україномовного інформаційного і культурного продукту з метою популяризації української мови і культури;
- розвитку внутрішнього туризму, культурному, молодіжному, дитячому обміну між регіонами;
- організації і проведенню спільних молодіжних акцій національного рівня за участю молоді з усіх регіонів України;
- розвитку українських культурних осередків на Півдні і Сході країни (бібліотек, культурних центрів тощо);

(3) правовий контроль засобів масової інформації з метою усунення випадків розпалювання ворожнечі за національною (етнічною), мовною, релігійною ознаками і протиставлення регіонів України один одному.

Дослідження у фокус-групах виявили достатню обізнаність і занепокоєння громадян України потребою формування загальнонаціональної громадянської ідентичності. Представники різних регіонів бачать не лише проблеми і причини їх виникнення, але й досить конструктивно підходять до пошуку шляхів їх розв’язання. Показово є та обставина, що на рівні фокус-груп можна спостерігати певну схожість (або навіть спільність) таких бачень і підходів. На думку учасників фокус-груп, ситуація з формуванням загальнонаціональної ідентичності є проблемною, але не безнадійною. Розв’язання існуючих проблем вимагає довгострокової, цілеспрямованої і комплексної державної політики та узгоджених зусиль держави і суспільства. ■

¹⁰ Та обставина, що йдеться не про патерналізм, а саме потребу правового захисту з боку держави, особливо обумовлюється у звітах про дискусії у Кіровограді, Харкові та інших містах.

¹¹ Докладно див., наприклад: 100 днів нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2005, №5, с.32-37; 240 днів діяльності української влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.37-40, 78-80.

4. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ¹

Формування загальнонаціональної ідентичності є необхідною передумовою стійкого демократичного розвитку країни, зміцнення національної єдності та гарантування територіальної цілісності, здатності держави і суспільства давати адекватні відповіді на внутрішні та зовнішні виклики, важливим чинником забезпечення прав і свобод громадян України всіх національностей, створення в Україні громадянського суспільства та його динамічного розвитку. Будучи питанням національної безпеки, формування спільної загальнонаціональної ідентичності має стати пріоритетним завданням Української держави.

Виконання цього завдання передбачає вироблення цілісної і послідовної державної політики у відповідних сферах, в основу якої має бути покладена ця Концепція.

Правовими засадами Концепції є Конституція і чинне законодавство України, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України².

РОЛЬ І МІСЦЕ КОНЦЕПЦІЇ

Метою Концепції є визначення напрямів державної політики з формування загальнонаціональної ідентичності громадян України.

Головними завданнями Концепції є сприяння:

- організації цілеспрямованої комплексної, послідовної і взаємоузгодженої за часом, ресурсами та результатами діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, недержавних організацій у сфері формування загальнонаціональної ідентичності громадян України;
- систематизації та наближенню до реальних потреб нормативно-правової бази з питань верховенства права, прав і свобод людини і громадянина, розвитку української культури та духовності, використання української мови та мов інших національностей України, забезпечення прав етнічних спільнот на вільний розвиток своїх мов і культур, реформування відносин між центром і регіонами в напрямі розширення прав і повноважень місцевого самоврядування;
- розробці і впровадженню дієвих механізмів вирівнювання соціально-економічних диспропорцій між регіонами, розширенню та поглибленню міжрегіональних комунікацій, створенню єдиного інформаційного та культурного простору України;
- формуванню культури сучасної української політичної нації на основі синтезу української культурної традиції, традицій інших етнічних

спільнот України та досягнень європейської цивілізації;

- вихованню взаємної поваги та толерантності у представників різних національностей, культурних і релігійних традицій, які живуть в Україні;
- вихованню в суспільній свідомості громадянського патріотизму як основи національної єдності громадян України, базового мотивуючого чинника соціальної поведінки та політичної діяльності.

Загальні передумови і принципи формування загальнонаціональної ідентичності громадян України:

- українська політична нація, визначена в Конституції України як “Український народ – громадяни України всіх національностей”, перебуває у стадії становлення;
- становлення сучасної української політичної нації має відбуватися на основі гармонізації тенденцій розвитку, зближення та водночас збереження самобутності етнічних спільнот, збереження культурного різноманіття українського суспільства;
- українська культурна традиція через державну підтримку та суспільні механізми самоорганізації має стати основою формування культурної традиції сучасної української політичної нації, яка охоплює всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, – це відповідатиме історичній логіці становлення української державності і сприятиме консолідації українського суспільства;

¹ Тут і далі у проекті термін “загальнонаціональна ідентичність громадян України” означає характер ідентичності, політико-правовий аспект якої характеризується визнанням України як Батьківщини, її недоторканності і територіальної цілісності, повагою до українського громадянства, дотриманням принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина; соціально-культурний – визнанням української мови як державної, прийняттям духовних цінностей і культурних традицій сучасної української нації; етнічнонаціональний – визнанням права кожного громадянина на визначення власної національної належності за власним вибором, рівноправності всіх громадян, незалежно від їх етнічної належності.

² Зокрема, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, ухвалена у Страсбурзі 1 лютого 1995р., ратифікована Законом України “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” від 9 грудня 1997р.; Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, ухвалена у Страсбурзі 5 листопада 1992р., ратифікована Законом України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 15 травня 2003р.

- культурні традиції етнічних спільнот України мають стати невід'ємною складовою культурної традиції української політичної нації, їх штучне пригнічення, як і штучне гальмування розвитку культур етнічних спільнот України, є неприпустимим;
- до процесу формування в Україні загальнонаціональної ідентичності мають бути залучені всі сили суспільства на основі їх солідарної і конструктивної співпраці в рамках розроблених для цього відповідних державних програм.

Головні напрями державної політики з формування загальнонаціональної ідентичності громадян України

1. Створення правових засад формування загальнонаціональної ідентичності громадян України

- розробка і прийняття Концепції державної етнополітики, в якій мають бути визначені механізми державного сприяння збереженню та розвитку культурних традицій всіх етнічних спільнот, формуванню сучасної культури української політичної нації; оновлення та систематизація на основі прийнятої Концепції законодавства про національні меншини в Україні;
- надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення ст.10 Конституції України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин", з точки зору обсягу та порядку застосування положень Хартії органами державної влади та місцевого самоврядування України; приведення у відповідність до рішення Конституційного Суду України прийнятих органами місцевого самоврядування рішень про надання певним мовам статусу регіональних на відповідних територіях;
- прийняття нового Закону України "Про мови", в якому мають бути чітко визначені межі функціонування української мови як державної, та інших мов, поширених в Україні. Забезпечення взаємної узгодженості законодавчих актів, що регулюють порядок застосування мов у різних сферах суспільного життя на території України;
- прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розробленої за участі представників найкрупніших християнських церков і релігійних організацій України і схваленої Всеукраїнською Радою церков і релігійних організацій;
- посилення відповідальності фізичних і юридичних осіб, політичних партій, засобів масової інформації за прояви ксенофобії, розпалювання міжнаціональної, міжконфесійної ворожнечі, посягання на державні символи та державну мову, а також символи, пам'ятки культури, мови всіх національних (етнічних), конфесійних, культурних спільнот і меншин України;
- запровадження практики щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав громадян у національній, культурній, мовній, релігійній сферах, підготовлених із залученням правозахисних громадських організацій (зокрема, Української Гельсінської спілки, Харківської правозахисної групи та ін.);
- створення дієвих правових механізмів запобігання проявам регіонального сепаратизму і його пропаганді органами місцевого самоврядування;

- запровадження практики експертизи (в т.ч. громадської) нормативно-правових документів усіх рівнів з точки зору їх впливу на стан міжнаціональних, міжконфесійних, міжрегіональних відносин, пропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, можливості соціогуманітарного міжрегіонального обміну, внутрішню мобільність населення.

2. Збагачення та забезпечення цілісності інформаційно-культурного простору

- розробка Концепції цілісного національного інформаційного простору України, яка б визначала його роль і місце у глобалізаційних та інтеграційних процесах, процесах соціально-політичної та економічної трансформації України в умовах існуючого зовнішнього оточення, сприяла б зближенню інформаційної політики місцевих органів влади, засобів масової інформації;
- створення Суспільного телебачення з покриттям усієї території країни, заохочення до створення та поширення центральними електронними ЗМІ програм, що висвітлюють культуру, побут, традиції, історію різних етнічних спільнот, які проживають в Україні;
- створення сприятливих умов для розвитку виробництва та розповсюдження якісної, конкурентоспроможної україномовної культурної та інформаційної продукції; створення пільгових умов для видавництва та продажу україномовних книг, періодичних видань і друкованих засобів масової інформації, виробництва україномовних художніх, телевізійних і документальних фільмів, кінопрокату оригінальних і перекладних україномовних фільмів, творчої діяльності;
- приведення у відповідність до норм української літературної мови лексики україномовних засобів масової інформації, насамперед, електронних;
- заохочення розвитку літератур мовами національних меншин і народів України; пропаганда їх найкращих надбань, у т.ч. через переклад українською мовою;
- забезпечення максимально повного, неупередженого інформування громадян України про основні напрями та актуальні проблеми зовнішньої і внутрішньої політики держави (зокрема, про міждержавні союзи, міжнародні організації, стосовно яких на порядку денному стоїть питання приєднання до них України, реалізацію відповідних планів заходів); запобігання використанню ЗМІ суспільно-конфліктних тем як засобу маніпуляцій свідомістю громадян;
- стимулювання розвитку перекладацької діяльності; відновлення у вищих навчальних закладах України шкіл літературного перекладу; здійснення перекладу новітньої спеціальної літератури в різних галузях знань українською мовою; а також з української мови – іноземні.
- забезпечення оперативного перекладу українською мовою новітніх зарубіжних якісних культурних продуктів світового рівня (в першу чергу – літератури та кінопродукції).

3. Забезпечення єдиного науково-освітнього простору

- створення уніфікованих підручників з історії України, світової історії та інших гуманітарних дисциплін для загальноосвітніх навчальних закладів, враховуючи результати обговорення дискусійних питань історії та сучасного культурного розвитку України на всеукраїнських конференціях і семінарах за участю провідних

вчених з наукових установ і вищих навчальних закладів з різних регіонів України, а також іноземних експертів; запровадження викладання зазначених дисциплін за єдиними підручниками і програмами в усіх загальноосвітніх закладах України, незалежно від профілю навчання;

- пропаганда і внесення до програм вивчення літератури в середніх школах творів видатних іноземних письменників, які проповідували у своїх творах міжнародну толерантність, а також творів українських письменників аналогічного світоглядного спрямування;
- у регіонах, де, крім української, поширені мови інших національностей, внесення вивчення цих мов до навчальних програм і заохочення їх вивчення всіма бажаними учнями у факультативному порядку;
- здійснення на рівні Національної академії наук України програми розробки та уніфікації української термінології в точних, природничих і технічних наукових дисциплінах; відповідно до результатів її виконання, редагування шкільних і вузівських підручників з відповідних дисциплін;
- створення в російськомовних регіонах мережі курсів української мови, розрахованих на доросле населення, в тому числі на певні цільові аудиторії (державних службовців і депутатів місцевих рад, представників бізнесу, судових і правоохоронних органів, військовослужбовців, працівників культурних та освітніх закладів);
- внесення до шкільних програм з народознавства, історії України, української літератури обов'язкових екскурсій, в т.ч. – до інших регіонів, з метою ознайомлення школярів з історичними, культурними та етнографічними пам'ятками, музеями та заповідниками, різноманітним культурним традицій України, заохочення розвитку інфраструктури екскурсійних маршрутів;
- сприяння науковому взаємообміну та посилення співпраці між науковими установами і вищими навчальними закладами різних регіонів країни, вченими та науковими школами інших країн;
- запровадження практики обміну студентами та професорсько-викладацьким складом між вищими навчальними закладами регіонів України;
- забезпечення належного рівня викладання в середній і вищій школах іноземних мов міжнародного спілкування; запровадження практики обов'язкового систематичного стажування вчителів (викладачів) іноземних мов у відповідних зарубіжних країнах.

4. Виховання поваги до історії і культури України, символів та атрибутів держави

- законодавче затвердження Великого Державного гербу України;
- реалізація комплексної національної інформаційної кампанії з пропаганди історії і культури України, української мови, державної символіки, успіхів країни у різних сферах;
- запровадження при прийнятті громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування іспиту на знання державної мови та мови спілкування переважної більшості місцевої громади, курсів ділової української мови для службовців органів державної влади та місцевого самоврядування;
- запровадження атестації на знання державної мови в обов'язки, необхідному для діловодства та службового спілкування, як елемент загальної атестації

державних службовців; кваліфікація незнання або недостатнього для зазначених цілей знання державної мови як достатньої підстави для неатестації державного службовця.

- розширення та забезпечення неухильного використання державних символів у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, освіти та культури в усіх регіонах;
- посилення ефективності патріотичного виховання молоді як чинника консолідації громадян країни; пропаганда серед молоді символіки українських Збройних Сил, переваг контрактної служби у Збройних Силах України;
- активізація зусиль Міністерства закордонних справ із захисту прав громадян України за кордоном, особливо у кризових або конфліктних ситуаціях; систематичне інформування громадськості про дії, які здійснює українська влада для захисту своїх громадян за кордоном.

5. Розвиток культури толерантності українського суспільства

- формування системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів (вихователів), які викладають мови національних меншин та/або предмети, пов'язані з культурами меншин і виховання міжнародної толерантності; впровадження до виховних планів закладів дошкільної і позашкільної освіти, до навчальних програм та учбових планів загальноосвітніх навчальних закладів уроків толерантності;
- забезпечення виконання вимог чинного законодавства надання державних послуг органами державної влади та місцевого самоврядування державною мовою або мовою спілкування переважної більшості місцевої громади – на вибір громадян;
- поширення практики загальнонаціональних, міжрегіональних і регіональних форумів національних культур (фестивалів, оглядів, національних свят, конкурсів, благодійних акцій тощо); впровадження практики проведення декад національних культур на загальнонаціональному та місцевих рівнях (в останньому випадку – з використанням міжрегіональних обмінів); обміни виставками із зібраних історичних, краєзнавчих музеїв, художніх галерей, а також приватних колекцій;
- стимулювання створення і просування до інформаційного простору культурно-інформаційних продуктів, які сприяють ознайомленню українського суспільства (насамперед, молодіжної аудиторії) з історією, культурою, духовними і побутовими традиціями, способом життя національних і культурних спільнот і меншин України, особливостями історії, етнографії, культури її регіонів;
- заохочення створення соціальної реклами і проведення рекламних кампаній, спрямованих на формування та розвиток культури толерантності українського суспільства;
- державне сприяння реалізації неурядовими організаціями, зокрема молодіжними та дитячими, програм і заходів, метою яких є налагодження зв'язків між молоддю у різних регіонах, знайомство з культурою і традиціями одне одного.

6. Стимулювання внутрішньої географічної мобільності громадян України

- розвиток внутрішнього туризму як засобу культурного взаємозбагачення громадян різних регіонів; стимулювання на державному рівні суб'єктів туристичного бізнесу, які займаються внутрішнім

туризмом; зниження тарифів на внутрішні залізничні та автомобільні перевезення для туристичних груп і за індивідуальними туристичними путівками; впровадження “сімейних проїзних квитків” і тарифів “вихідного дня” на перевезення пасажирів транспортними засобами при- міського та міжміського сполучення;

- розробка та реалізація програми “Розвиток туризму в Україні”, в рамках якої передбачити розробку та кодифікацію в одному атласі за географічним і тематичним принципом туристичних маршрутів, які дозволяють у короткий термін ознайомитися з культурними та історичними пам’ятками України; будівництво відповідно до цих маршрутів мережі шляхів і необхідної інфраструктури;
- запровадження системи дотацій на повне чи часткове покриття видатків на організацію екскурсій по Україні учнівської та студентської молоді;
- створення загальнодержавного, постійно оновлюваного банку даних трудових ресурсів; виявлення зон надлишку та дефіциту трудових ресурсів, надання допомоги місцевим органам влади з балансування ринку праці; розробка програми внутрішньої трудової міграції;
- стимулювання міжрегіональної міграції молоді для отримання вищої освіти; недопущення анклавізації вищої освіти через її “наближення до місця проживання”; створення в містах – крупних науково-освітніх центрах належної соціальної інфраструктури (гуртожитків, їдалень, бібліотек, закладів охорони здоров’я тощо) для студентів з інших населених пунктів, запровадження спеціальних субсидій для оренди студентами житла;
- реалізація принципу екстериторіальності при комплектуванні Збройних Сил, передбачення в умовах контракту військовослужбовців контрактної служби можливості проходження ними служби не за місцем проживання;
- надання органами місцевого самоврядування сприяння територіальним громадам у створенні міжрегіональних інформаційних центрів розвитку підприємництва;
- розвиток рекреаційного та туристичного потенціалу регіонів України (насамперед, Західного та Південного); розробка державної програми модернізації рекреаційної галузі, приведення її у відповідність до світових стандартів.

7. Розвиток місцевого самоврядування, підвищення його спроможності, розширення прав і повноважень

- приведення обсягу прав і повноважень місцевого самоврядування у відповідність до Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Верховною Радою України;
- створення економічно спроможних суб’єктів місцевого самоврядування; реформування міжбюджетних відносин між центром і регіонами; запровадження місцевого податку на нерухомість;
- запровадження повноцінного місцевого самоврядування на рівні району як додаткового (субсидіарного) рівня місцевого самоврядування;
- передача органам місцевого самоврядування частини повноважень органів виконавчої влади у фінансовій, освітній, соціальній, правоохоронній сферах а також джерел ресурсів, необхідних для їх виконання;

- формування кадрового корпусу місцевих органів виконавчої влади з урахуванням критерію довіри громадян відповідних регіонів;
- віднесення посади голів обласних державних адміністрацій до посад державної служби, призначення на них політично нейтральних державних службовців; забезпечення міжрегіональних ротації голів обласних державних адміністрацій.

8. Ліквідація диспропорцій у соціально-економічному становищі регіонів, зміцнення міжрегіональних економічних зв’язків

- розробка та реалізація цілісної концепції регіональної політики;
- поступове вирівнювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів, зокрема через реалізацію відповідних державних програм;
- забезпечення дотримання державних стандартів (нормативів) і соціальних гарантій гідного життя кожного громадянина, незалежно від місця його проживання; вирівнювання рівнів середньої заробітної плати по регіонах;
- сприяння посиленню внутрішніх господарських зв’язків і промислової кооперації; усунення практики “торговельних бар’єрів” між областями та регіонами України;
- сприяння пріоритетному розвитку малого та середнього бізнесу в усіх регіонах країни, передусім через реформування податкової системи, спрощення реєстраційних та дозвільних функцій; реалізація з цією метою цільових загальнонаціональних та регіональних програм
- сприяння процесам урбанізації; реалізація політики створення в містах достатньої кількості якісних (з конкурентною зарплатою) робочих місць.

Очікувані результати від розробки та реалізації Концепції:

- забезпечення узгоджених, системних дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на досягнення стратегічної мети – формування загальнонаціональної ідентичності громадян різних регіонів країни, становлення української політичної (громадянської) нації;
- посилення ідейно-культурної єдності українського суспільства, створення умов, що унеможливають використання існуючих міжрегіональних соціально-культурних відмінностей для провокування розколу суспільства за регіональною ознакою, сепаратистських чи іредентистських проявів;
- забезпечення громадянського миру і злагоди, сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, посилення суспільної солідарності і толерантності, поваги до прав меншин;
- створення передумов для соціальної мобілізації суспільства, досягнення загальногромадянського консенсусу при вирішенні питань національного рівня, реалізації масштабних “національних проєктів”, підвищення рівня конкурентоспроможності України в світі, посилення здатності протистояти зовнішнім загрозам і викликам;
- подолання відчуженості громадян від держави, підвищення рівня їх поваги до державних символів та інститутів, розвиток політичної культури населення, інститутів громадянського суспільства, гарантування демократичного характеру влади;
- створення більш сприятливих умов для розвитку української культури, науки, освіти, мистецтва, інтеграції України у європейський та світовий культурний простір. ■

ШЛЯХИ І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Євген БИСТРИЦЬКИЙ,
завідувач відділу
Інституту філософії
ім.Г.С.Сковороди НАН України

Спочатку про поняття ідентичності.

Ідентичність, насамперед, є належністю людини до певної постійної (і стійкої) групи чи груп людей, хоча й їх зміст, й історична “постійність” можуть з часом змінюватися. Це приналежність, яка може усвідомлюватися нами, або бути краще оцінена іншими людьми, які намагаються зрозуміти, ким ми є – за родом занять, добробутом, партійною належністю, навіть за сексуальною орієнтацією тощо, тощо. Люди можуть належати одночасно до різних “малих” колективних утворень, а також міняти свою групову належність.

Але існують такі великі ідентичності, поза якими людина не може відбутися як така – яка, скажімо, здатна до розуміння та розрізнення поганого і доброго. Без такої ідентифікації людина втрачає сенс і для себе, і в різних суспільних площинах. І на власному досвіді, і з позицій практики міжнародних відносин, і з точки зору сучасної гуманітарної думки ми можемо впевнитись у тому, що такими великими ідентичностями, без яких усі інші, “малі” належності втрачають сенс, є етнонаціональні, етнокультурні об’єднання людей. Надзвичайно важливо розуміти, що великі ідентичності створюються плином історичного часу, тобто не “розраховані” на “швидкі” політичні дії та спроби їх змінити чи використати.

Значення великої культурної ідентичності полягає в тому, що ця базова належність висхідним чином єднає дуже різних за уподобаннями та індивідуальними

інтересами людей. Вона визначально (сьогодні часто говорять “примордіально”) єднає їх спільністю життя, звичаїв, мови, культурними традиціями. Сьогодні є очевидним, що саме на історичній основі етнокультурної спільності утворилися та утворюються окремі нації. Нації додають до культурних ідентичностей, що виникли традиційно, так звану вторинну ідентифікацію – завдяки побудові систем влади, права, загального керування господарством, освітою та іншими важливими інститутами для співжиття великих громад. Нація, часто говорять, є етнокультурна спільнота, яка має державу. Я б додав: **нація – це складна ідентичність, яка будується цивілізацією на неусувній основі етнокультурної єдності людей.** За всіх змін державного ладу та політичного устрою, змін у системі права та освіти, має щось залишатися незмінним, що первинно об’єднує людей і що надає всім нам буттєву опору – наша “велика” ідентичність, на основі якої дуже різні люди у принципі здатні зрозуміти одне одного та порозумітися.

Складність не лише України, а й багатьох, якщо не всіх країн світу, полягає в тому, що національні ідентичності – нації – не бувають етнічно однорідними і, як правило, складаються з різних великих етнокультурних колективів. Тоді, на яких засадах формуються національно спільні ідентичності? На якому підґрунті може бути сформована не просто спільна ідентичність громадян України, а спільна, складна, національна ідентичність громадянина України?

Рецепти, випробувані успішними націями європейського регіону, до мегаідентичності якого ми, у принципі, належні та політично спрямовані, не варто вигадувати. Вони добре, інколи з великими труднощами, випробувані на історичному досвіді. Це й буде відповіддю на питання “якими мають бути головні засади політики держави з формування нашої спільної національної ідентичності?”.

По-перше, треба розуміти, що в сучасних умовах визнання прав і свобод людини, в умовах ліберальної демократії, спроба нав’язати силою, тобто владними розпорядженнями або, скажімо, правовими заборонами єдину етнокультурну належність громадянам з різними

* Заочний Круглий стіл був проведений в листопаді-грудні 2007р. Виступи учасників подаються в алфавітному порядку, мовою оригіналу, зі збереженням авторської стилістики та термінології. Окремі учасники виклали свої міркування єдиним текстом, без поділу на відповіді на запропоновані питання.

традиційними (великими) ідентичностями приречена, якщо не на провал, то на постійний опір. Люди опираються втраті власної смисло-утворюючої основи й важко змінюють її засади. Такий світоглядний опір може виявити себе не відразу, а з плином часу, підготовуючи той чи інший політичний рух, тому й політика вторинної – національної – ідентифікації може бути (а) лише максимально поступовою та (б) в жодному разі не бути політикою інтеграції як розчинення. У сучасному світі для правильної політики інтеграції є добра назва – політика визнання.

По-друге, національна ідентичність, яка формується на основі висхідних етнонаціональних спільностей, є також історичним – протягом певного історичного часу – утворенням. Ідентичність не є чимось віртуальним, таким, що існує лише в нашій свідомості. Вона повсякденно відновлюється й підживлюється буденним життям і роботою людини у спільних колективах, що об'єднують та спілкують нас у професійній повсякденній діяльності. Саме тут утворюються стабільні малі ідентичності, що об'єднують людей за спільними (колективними) інтересами. Їх організована форма створює громадські об'єднання – осердя громадянського суспільства в кожній європейській країні. Я веду до того, що **національна ідентичність неможлива поза існуванням достатньо розвинутого громадянського суспільства**. Саме в цих громадських повсякденних об'єднаннях люди утворюють спільне бачення (вчені говорять про “етос”), знаходять основу для порозуміння, здатні зменшувати та вирішувати можливі протиріччя своїх висхідних ідентичностей. Таким чином, **лише створюючи умови для розвитку громадянського суспільства, держава і влада будують міцну солідарну націю**. Формуючи в такий спосіб громадянське суспільство, влада, тим самим, демократично зміцнює легітимність державних інститутів.

По-третє, розбудова національної ідентичності через розвиток громадянського суспільства неможлива поза розвинутої чесної системи права. Для національного порозуміння людей на рівні громадянського суспільства, порозуміння, яке не припиняється ні на секунду, а є постійним процесом відтворення власного осмисленого життя, система права, особливо цивільного права, є найтвердішим національним підґрунтям. **Чесне право створює основу для загальноприйнятної справедливості, а національна ідентичність не існуватиме без відчуття справедливості**.

Таким чином, мої загальні рекомендації, які можуть бути деталізовані, зводяться до таких:

(1) державна або національна політика поступового та обережного поглиблення соціальної значимості культурної ідентичності національної більшості за одночасного культивування політики визнання мовних і культурних прав національних меншин;

(2) створення максимальних умов для розвитку громадянського суспільства, як його організованих форм – неурядових організацій, так і різноманітних асоціацій громадян (у т.ч. професійних) для захисту їх групових інтересів;

(3) реформування правової системи в чесний державний інститут заради побудови справедливого суспільства. ■

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЧИ “НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ”

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,
завідувач відділу
Інституту філософії
ім.Г.С.Сковороди НАН України

Насамперед, варто привернути увагу до того, що в цьому проекті цілком слушно вживається поняття “національна ідентичність” замість дещо застарілого поняття “національна ідея” – адже поняття “національна ідея” означає ідентифікацію національного на основі ідеологічних і духовних чинників об'єднання людей. Ця ідея бере початок від філософії свідомості німецького ідеалізму (зокрема, Фіхте), що передбачає субстанційну самоідентифікацію нації на основі головної, єдиної для всіх змістової ідеї. Тим часом, поняття “національна ідентифікація” передбачає таке об'єднання людей, яке, крім національної самосвідомості, містить і буттєві виміри – відчуття себе такою ідентичністю, яка позначається займенником “Ми”, спільність цінностей, а також певний компроміс інтересів (соціальних, економічних, політичних), що позначається в певних інституційних формах (держава, право, політика, економіка тощо). Ці інституції є об'єктивним фактором самоідентифікації тієї чи тієї нації, її самовизначення серед інших націй.

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

На перше місце із запропонованих аспектів я поставив би політико-правовий. Адже політична нація формується насамперед політико-правовими чинниками, тобто тим, що Ю.Габермас називає “конституційним патріотизмом”. Конституційний патріотизм ґрунтується не на належності до етносу, а на визнанні Конституції, що гарантує свободи і встановлює обов'язки громадян. Це визнання загальної значущості норм і цінностей, які уможливають здатність “жити разом” у тому чи іншому суспільстві. Це закон, який має бути чинним для всіх і який засадничиться правом.

Далі за значущістю я поставив би соціокультурний та етнонаціональний аспекти. Соціокультурний аспект визначається тими традиціями, які уможливають спільне існування різних етносів, їх толерантне ставлення один до одного. Варто всіляко пропагувати ті цінності і традиції, які виконують ці функції, є орієнтирами модернізації, а не створюють клімат ксенофобії, націоналізму та шовінізму. Етнонаціональний аспект визначається тут визнанням своєї власної ідентичності і здатністю поважати етнонаціональні ідентичності інших. Ці дві здатності мають ґрунтуватися на визнанні пріоритету прав людини. Визнаючи права людини, ми тим самим визнаємо і її права на національну та етнонаціональну ідентичності.

Та особливо хотів би наголосити на необхідності формування соціально орієнтованого ринкового господарства і соціальної держави, що й має стати визначальним. Адже навряд чи можна визначити власну політико-національну етнонаціональну ідентичність без реалізації концепту соціальної справедливості, без вирішення “соціального питання” – що, власне, і стало вирішальним чинником формування національної ідентичності розвинутих країн після Другої світової війни. Водночас, слід прагнути реалізації цього концепту на глобальному рівні, аби “соціальне питання” не повернулося до розвинутих країн, тим самим ставлячи під сумнів реалізацію ідеї справедливості і в нашій країні.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов’язковим?

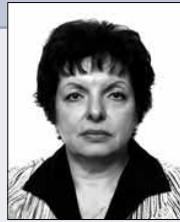
Не обов’язково це має бути єдина національна культура, але об’єднувальним моментом має стати культура титульної нації, яка, однак, будеться на основі загальнолюдських цінностей та універсалістської моралі. Універсалістська мораль, головною засадою якої є “золоте правило моральності” (і як бажаєте, щоб так з вами люди чинили, так само і ви чинить їм), що стало об’єднувальним чинником великих світових релігій, має стати тестом для легітимації тих чи інших національних цінностей, традицій і звичаїв. Зокрема, це стосується і розвитку нашої культури, і пошуку нашої власної ідентичності. Цей фактор набуває вкрай важливого значення за доби глобалізації, коли частина національного суверенітету передається міжнародним інституціям, які мають захищати інтереси всіх, а не лише транснаціональних корпорацій і держав так званого золотого мільярда.

Моральний чинник, з огляду на “реабілітацію етики” в сучасному світі, набуває тут доволі важливого значення. В цьому контексті гостро постає проблема співіснування національних етносів і культур та універсалістських морально-етичних систем. Моральні норми і цінності мають стати також важливим чинником розвитку політичних та економічних інституцій також і в нашій країні.

– На якій основі та якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо так, то якими мають бути її складові?

Для цього потрібно насамперед формування громадянського суспільства та інституцій деліберативної демократії. Остання визначається не лише волевиявленням громадян на виборах (ліберальна демократія), а й створенням інституцій, які уможливають обговорення важливих для суспільства питань і прийняття колективних рішень на основі вироблення певних процедур. У цьому плані слід і надалі розвивати таку інституцію, як публічність. Важливою тут має бути роль інтелектуалів, зокрема, представників гуманітарних наук, яких слід залучати до формування таких процедур та експертиз. Політика держави має бути спрямована на формування правової, соціальної держави, яка сприяла б розвитку соціального (справедливого) ринкового господарства, а також – на вироблення тих “правил гри” (правової нормативної системи), які уможливлювали б таке обговорення і таке прийняття рішень. ■

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЄ ВІДБУВАТИСЯ НА ОСНОВІ ПОЛІТИЧНОЇ,
А НЕ ЕТНІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІЇ**

Ірина КРЕСІНА,
завідувач відділу
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького НАН України

– Чи є формування спільної ідентичності громадян України необхідною умовою розвитку України як держави?

Насамперед слід зазначити, що є певні види ідентичності – соціальна, етнічна, національна тощо. Говорити про формування так званої “спільної” ідентичності принаймні некоректно. Адже консолідація суспільства якраз і відбувається на ґрунті певної ідентичності, скажімо, національної. Тому можна було б говорити про національну (громадянську, політичну) ідентичність як чинник консолідації суспільства і згуртування навколо національних інтересів, національної ідеї, майбутнього країни.

Відтак, необхідною умовою державотворення в Україні є формування **національної** ідентичності. Причому цей процес має відбуватися на основі політичної, а не етнічної концепції нації. Саме політична концепція тлумачить націю як спільноту політичну, поліетнічну, яка об’єднує титульний етнос (українців – для нашої держави) та національні меншини (етнічні групи), яких в Україні 130 і представники яких становлять понад 20% населення, навколо спільності історичної долі та майбутнього нації, єдності політичних цілей і національних інтересів, рівності юридичних прав і обов’язків. Події навколо президентських виборів 2004р. засвідчили консолідацію української нації саме як спільноти політичної, свідомої своїх прав, інтересів, доленосних рішень, які мають не етнічне, а загальнонаціональне значення.

– На якому підґрунті та якими засобами може бути сформована спільна ідентичність громадян України? Які чинники можуть вплинути на цей процес?

Підґрунтям тут має виступати адекватний рівень національної свідомості й політичної культури – не лише індивідуальної, але й колективної, суспільної. Цей рівень досягається послідовною політикою держави – економічною, культурною, соціальною, етнонаціональною, яка ґрунтується на усвідомленні та реалізації національних інтересів, а також цілеспрямованою виховною роботою, яка має головним пріоритетом виховання національно свідомої людини-громадянина. На цей процес можуть впливати (позитивно і негативно): діяльність політичних сил; етнополітичні конфлікти; зовнішні чинники (втручання інших країн у внутрішні справи держави, територіальні зазіхання і претензії тощо).

– Якими мають бути головні засади політики держави з формування спільної ідентичності громадян України та напрями її реалізації?

Політика держави в питанні формування національної ідентичності та утвердження суспільної єдності має ґрунтуватися на таких принципах: рівність

прав та обов'язків громадян України, незалежно від їх етнічного походження, політичних, ідеологічних, релігійних переконань; забезпечення всебічного розвитку, використання та захисту української мови як державної і мов національних меншин відповідно до національного законодавства та міжнародного і європейського права; нормативно-правове забезпечення протидії всім формам дискримінації на політичному, расовому, релігійному, етнічному, національному ґрунті; утвердження в суспільстві політичної та етнокультурної, релігійної толерантності, визнання поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства не конфліктним чинником, а джерелом розвитку національної культури, національним надбанням; забезпечення основних соціальних прав та політичних прав і свобод громадян тощо. ■

ЗМІСТОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ МАЄ СТАТИ ВІДДАНІСТЬ ПЛЮРАЛІСТИЧНОСТІ ЯК ЗАСАДНИЧОМУ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

Насамперед, хочу зробити застереження: я вважаю термін “політична нація” семантично некоректним, попри його загальноживаний характер. Будь-яка нація є політизованим соціумом, об'єднаним або спільною належністю до держави, тобто громадянством, або прагненням політико-правового самовизначення. Інша справа, що цей соціум може бути або моноетнічним (як правило, не менше 95% – представники одного етносу), або поліетнічним (різні етнічні спільноти – з компактною, або з дисперсною формою проживання, або з поєднанням обох). Тому для другого випадку семантично коректним вважаю термін “поліетнічна нація”.

Який із цих двох типів маємо на увазі, коли говоримо про сучасну українську націю? Поки що може йтися лише про українську етнічну націю, тобто політизований до рівня державного самовизначення український етнос. Він складає майже 78% населення країни, був і залишається головним суб'єктом історії землі під назвою “Україна”, дав свою самоназву більшій частині території нашої держави – після того, як отримав цю назву від початкового топоніма. Він облаштував цю територію, поширив на ній свою традиційну етнічну культуру в локальних етнографічних варіантах.

Із здобуттям незалежності виникли умови для перетворення всього соціуму, що живе в українській державі (український етнос плюс корінні народи та національні меншини), на поліетнічну націю. Але поки що можна говорити лише про умови для започаткування тенденції до її утворення. Чи набуде ця тенденція незворотності? Маю щодо цього великі сумніви – надто багато перешкод

на її шляху й окремі з них видаються нездоланими. Але це тема окремої розмови.

Утім, це не забороняє говорити про українську поліетнічну націю на теоретичному рівні як про вірогідну модель або певний ідеальний конструкт.

Поліетнічна нація, подібно до моноетнічної, може існувати як системна цілісність з певним набором елементів (рис ідентичності) з відповідним взаємопідпорядкуванням і взаємозалежністю між ними. Власне, особливе, неповторне структурне поєднання рис ідентичності робить націю будь-якого типу впізнаваною, не схожою на інші.

Чи визначено обов'язковий набір цих елементів, чи є серед цих елементів такі, без яких нація як система розпадається і зникає? Приміром, представники моноетнічної нації можуть відрізнити себе від інших і впізнавати один одного за мовою, доволі часто – за зовнішністю, одягом, побутовим укладом, характерною поведінкою, іноді за релігійною належністю тощо. В індустріальну епоху багато з цих елементів частково (а то й повністю) зникли, але етнічні нації збереглися. Їх внутрішня єдність тримається завдяки спільній історичній пам'яті та вірі у кровну спорідненість їх представників, тобто у спільне походження. Якщо повнота всього набору рис ідентичності не є обов'язковою для існування моноетнічних націй, то тим більш вона не є обов'язковою для націй поліетнічних.

Одна з хибних тез – що для формування поліетнічної нації достатньо спільного громадянства. Спільне громадянство може бути лише передумовою націєформування та одним із критеріїв національної належності індивіда. Так само лише передумовою може вважатися політико-правова система держави (адже право та влада об'єднують людські загалі і в донаціональний період). Поліетнічна нація має вирізнятися своїми психологічними рисами, своїм неповторним духом, національним характером, який має проявлятися у спільній солідарній реакції на зовнішні подразники, у згоді щодо національних інтересів, у готовності відстоювати свою землю (патріотизм), у схильності до певних форм правління (готовність або боротися з тиранією, або коритися їй), у згоді щодо геополітичної та цивілізаційної спрямованості країни. Ґрунтом, на якому можуть прорости ці риси, має бути внутрішній ринок, господарська взаємозалежність регіонів.

У нинішнього українського соціуму немає тих рис, які ідентифікували б його як поліетнічну націю, і поява їх у ближчому майбутньому не передбачається. Якщо, повторюся, взагалі передбачається.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов'язковим?

Культурна неповторність нації дозволяє їй вирізнятися у світі і внутрішньо гуртуватися. Однак треба мати на увазі, що будь-яка нація, а поліетнічна й погів, є продуктом індустріальної епохи, яка зумовила уніфікацію багатьох компонентів національних культур. Між національними культурами відбувається інтенсивний обмін. Зовнішня відкритість кожного із сегментів, з яких складається поліетнічна нація, заважає їй культурному взаємообміну в рамках своєї країни, а відтак – формуванню загальнонаціональної культури. Утім, це не обов'язково означає неможливість

виникнення певних культурних явищ, які набувають символічної функції і тим самим стають національними брендами. Таку функцію можуть виконувати певні зразки як високодуховної, класичної культури, так і продукти “маскультури”. Загалом, єдина національна культура навряд чи може бути, оскільки культура соціально ідентифікована і своїми формами та жанрами обслуговує абсолютно різні смаки та уподобання. Мабуть, завжди будуть “дві культури в одній національній культурі”. І буржуазія в цьому не винна, особливо наша, яка в культурному аспекті, схоже, є “плоть від плоті народної”.

– На якій основі та якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо так, то якими мають бути її складові?

Загальна відповідь на це питання наведена вище. Залишилось адаптувати сказане до нинішньої української ситуації. Насамперед, треба визначити ті перешкоди, що стоять на шляху націєформування, та або усунути, або мінімізувати їх. Поки що **найглибший суспільний розкол пролягає через духовну сферу і проявляється в ідеологічному протистоянні**. Відтак, необхідно максимально деідеологізувати духовну сферу, історичну пам'ять, мововжиток, звільнити їх від звички до політичних оцінок, які майже завжди переходять у взаємні політичні звинувачення й таврування. Тим самим змістом національної психології має стати відданість плюралістичності як засадничому принципу соціальних зв'язків.

Друга проблема, що потребує невідкладного розв'язання, – формування національного ринку. Велику буржуазію слід примусити до його створення, до інвестування в науку, у винахідництво, в технологічне оновлення країни, навіть якщо для цього доведеться б піти на перерозподіл засобів виробництва на користь інших людей – більш патріотичних і більш національно відповідальних. Дух нації має проявлятися в її спроможності до радикальних змін, у здатності підпорядковувати право, в т.ч. майнове, своїм стратегічним інтересам, а не бути слухняним і бездумним рабом права, створеного на угоду хижакам, байдужим до долі країни.

Сказане стосується української нації, незалежно від того, чи залишиться вона моноетнічною, чи набуде поліетнічного вигляду. ■

ДЕРЖАВА ПОВИННА ВЕСТИ ЦІЛЕСПРЯМОВАНУ ПОЛІТИКУ, ЯКА БАЗУЄТЬСЯ НА ПРІОРИТЕТНОСТІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ НАД НАЦІОНАЛЬНИМИ

Світлана МІТРЯЄВА,
директор регіонального філіалу
Національного інституту
стратегічних досліджень у м.Ужгороді

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

Досвід постсоціалістичних країн Європи, зокрема Словаччини, продемонстрував, що **визначальним у формуванні загальнонаціональної ідентичності,**

притаманної політичній нації, є етнонаціональний аспект. Так, в умовах, коли чисельна угорська національна меншина піддавалася жорсткому тиску з боку політичних репрезентантів мажоритарної нації (етнічної більшості), відбулося об'єднання кількох суб'єктів різної політичної спрямованості, які репрезентували угорську громаду, в одному політичному об'єднанні – Партії Угорської коаліції. Одночасно під дією зовнішнього чинника (тиск з боку ЄС та США) у Словаччині відбувається об'єднання численних словацьких політичних суб'єктів у Словацьку демократичну коаліцію. У наведених прикладах передумовою об'єднання стає також і політико-ідейний фактор.

На противагу цьому, еволюція розвитку політичних суб'єктів угорської національної меншини в Закарпатській області України засвідчила протилежну тенденцію. Зокрема, тут відбувається формування конкуруючих різно-ідейних політичних суб'єктів, створених на базі угорської (етнічної) громади краю.

Наведене дає підстави стверджувати, що різні аспекти загальнонаціональної ідентичності в різних умовах мають різну вагу. Так, у населення південного та східного регіонів України значною мірою атрофувався етнонаціональний аспект ідентичності, а більш вагомими є соціокультурний чинник, питання історичної спільності та політико-правові засади.

На мою думку, стосовно сучасної України з її (строкатим) багатонаціональним і багато-культурним населенням не варто ставити питання про визначальний характер якогось одного аспекту загальнонаціональної ідентичності. Таке обмеження може зумовити небезпеку формування однобічної стратегії подальшого гуманітарного розвитку суспільства, зокрема, в питанні формування спільної загальнонаціональної ідентичності та української політичної нації загальноєвропейського зразка.

З точки зору сучасної етнології, концептуальна модель політичної нації є похідною від взаємодії трьох складових – етнічних спільнот, держави і громадянського суспільства. Причому, роль кожної з цих складових є різною як на різних етапах соціокультурного розвитку людства, так і в історії становлення кожної нації. Названа модель швидше є ідеалом майбутньої взаємодії найвагоміших чинників історичного розвитку, ніж узвичаєною практикою націєтворення минулого й сучасного. В цій моделі розвиток соціально-економічних відносин того чи іншого соціуму відбувається на основі органічного поєднання його етнокультурних надбань, громадянських прав і свобод, ефективного вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних та інших проблем в інтересах усього населення країни. Досягнута на цій основі соціокультурна ідентифікація населення означає його трансформацію в єдину політичну спільноту демократичної нації.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов'язковим?

Досвід країн так званого “переселенського капіталізму” (США, Канада) свідчить, що єдина національна культура не є обов'язковою для стабільного існування політичної нації в поліетнічному середовищі. Проте, європейська традиція підтверджує протилежне – формування єдиної національної культури є вирішальним для стабільного існування

політичної нації і визначає її здатність протистояти зовнішнім впливам і чинникам або регенеруватися за несприятливих умов.

У цьому випадку, якщо термін “національна” передбачає поняття “державна”, то звичайно, політична нація, що складається з кількох етносів, потребує формування єдиної національної культури (в саме такому її розумінні) з метою консолідації цієї нації. Водночас, розвиток культур різних етносів, що складають політичну націю, в цьому контексті теж є необхідним – з метою збереження полікультурності як відмінної риси цієї нації. Закарпатська область – регіон, відомий своїм багатонаціональним і багато-конфесійним складом, – є яскравим прикладом мирного співжиття представників різних національностей та релігій на відносно невеликій території, демонструючи приклад для всієї Європи.

Може йтися також про формування такої єдиної національної культури, яка б передбачала домінування якогось одного етносу (титульної нації) над іншими етносами, що складають політичну націю. У відповідь на подібну стратегію обов’язково виникатимуть виклики, наприклад, неприйняття культури домінуючого етносу представниками інших етносів; стрімкий розвиток асиміляційних процесів та, як наслідок, обурення з боку представників тих етносів, які потерпають від цих процесів, тощо. (Прикладом є спроба створення “єдиного радянського народу” в межах колишнього СРСР).

— На якій основі та якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо так, то якими мають бути її складові?

У процесі становлення української політичної нації, національної самоідентифікації українців проблеми гармонізації міжетнічних стосунків набувають особливого значення, оскільки перетворюються на суттєвий фактор досягнення стабільності та єдності країни. Перспективи національного розвитку актуалізують потребу в розробці та впровадженні якісно нової моделі співжиття титульного етносу і 130-ти етнічних громад. Контури такої моделі в Україні визначені, але потребують удосконалення.

Російська модель побудови загальнонаціональної політичної ідентичності в поліетнічному, полірелігійному середовищі показує, що в цьому процесі держава повинна вести цілеспрямовану політику, яка базується на пріоритетності загальнодержавної ідеї над національними.

Звичайно, цілеспрямована державна політика для формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України необхідна. Така політика мала б базуватися на певній загальнонаціональній ідеї, яка могла б сконсолідувати суспільство. Відповідно до характеру такої ідеї і будуть виокремлюватися складові державної політики в цьому напрямі. (Так, під час трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи, ідеєю, що змогла згуртувати не лише суспільства в більшості країн регіону, але й самі країни, став курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію).

Таким чином, ідеться про формування сучасної української національної ідеї як універсальної формули та мобілізаційного стимулу самореалізації

українського народу. В реалізації ідеї творення української політичної нації мали б знайти своє місце органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права як українського етносу (титульної нації), так і національних меншин. **Економічною основою української політичної нації** мають стати єдиний національний ринок і спільні національні інтереси у сфері економіки, **політичною** – демократична організація суспільства, **соціальною** – консолідований з іншими верствами населення середній клас, **духовною** – національна ідея, пропущена крізь призму інтересів особистості, та національні традиції. Слід врахувати також доконечну необхідність загальнонаціонального примирення, подолання регіональної асиметрії, становлення національної еліти та інші чинники суспільного процесу. ■

**УКРАЇНА РОЗВИВАЄТЬСЯ ПЕРЕВАЖНО
ЯК НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА, ЗАГАЛЬНО-
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЇЇ НАСЕЛЕННЯ
ДЕДАЛІ БІЛЬШЕ СТАЄ ГРОМАДЯНСЬКОЮ
ЗА СВОЇМ ХАРАКТЕРОМ**

Анатолій РУЧКА,
головний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

Відповідаючи на поставлені питання потрібно, мабуть, не забувати, що загальнонаціональна ідентичність як суспільне явище є багатостороннім і неоднозначним. Соціологи, наприклад, у структурі цього явища вирізняють *локальні/регіональні, національні (національно-державні) і транснаціональні* виміри, які – і це треба підкреслити – можуть як *доповнювати*, так і *виключати* один одного.

У науковій літературі зазначені виміри нерідко протиставляються. Це відбувається тоді, коли загальнонаціональну ідентичність намагаються пояснити або на підставі концепції національної держави (заснованої насамперед на політичних критеріях, наприклад, на громадянстві), або на концепції етнічної/культурної нації (заснованої на сумісному проживанні людей на певній території, які поділяють однакові цінності та мають однакову культуру). В багатьох розвинувтих країнах Європи національна (національно-державна) ідентичність переважає як локальну/регіональну, так і транснаціональну ідентичності. Це означає, що такі країни функціонують переважно як національні держави (*demos*). Ті ж країни, які мають сильну локальну/регіональну ідентичність (наприклад, Росія, Болгарія), можуть розглядатися не лише як національні держави, але й як етнічні/культурні нації (*ethnos*). Отже, у формуванні сучасної загальнонаціональної ідентичності беруть участь як політичні, так і етнокультурні елементи.

Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2006р. показують, що в структурі загальнонаціональної ідентичності громадян України превалює національна (національно-державна) ідентичність (52%), на другому місці – локальна/регіональна (34%), на третьому – транснаціональна (4%). Має також прояв ностальгія за радянською ідентичністю (7%). За останні п’ять років, як показують соціологічні

дані, рівень локальної/регіональної ідентичності в Україні помітно зменшився, а національно-державної, навпаки, збільшився. Крім того, суттєво зменшився рівень ностальгійної радянської ідентичності.

Усе це означає, що Україна розвивається переважно як національна держава, загальнонаціональна ідентичність її населення дедалі більше стає *громадянською* за своїм характером. Проте етнокультурні елементи в цьому процесі також існують. Любов до великого цілого зовсім не усуває прив'язаності до близького малого. Цікаво, що етнокультурні прив'язаності найменшою мірою виражені в Західному регіоні країни, найбільшою – у Східному. Водночас, національно-державна ідентичність сильніше виражена в Західному, слабше – у східному. Ностальгійна радянська ідентичність слабше репрезентована в Західному регіоні, сильніше – у Східному.

Отже, в цілому, механізм формування загальнонаціональної ідентичності з урахуванням і застосування елементів політико-правової та етнокультурної стратегії стає в Україні дедалі більш схожим на механізм формування загальнонаціональної ідентичності багатьох країн ЄС. Це означає, що головну роль починають відігравати політико-громадянські інститути. Водночас європейська інтеграція не протистоїть національній державі. Беручи до уваги існування етнокультурних особливостей різноманітних територій (країн), Європейський Союз намагається бути не якоюсь федеративною супердержавою, а саме союзом національних держав. А це, на мій погляд, – саме те, що потрібно незалежній Україні, яка колись усе-таки стане членом ЄС. ■

**В УКРАЇНІ ПРАКТИЧНИМИ СТРАТЕГІЯМИ
КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛЬНОЇ
МОЖУТЬ БУТИ СПІЛЬНІ ДЕМОКРАТИЧНІ
ЦІННОСТІ, ПОВАГА ТА ПОСЛІДОВНЕ
ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ
І ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗОВАНОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ**

Віктор СТЕПАНЕНКО,
завідувач відділу
Інституту соціології НАН України

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

Доцільно почати з окремих посилів та обставин, що є методологічно важливими, аби відповісти на це та наступні питання:

- формування загальнонаціональної ідентичності є відкритим, принципово “незавершеним” процесом не лише для суспільств, що трансформуються, але й для так званих “усталених” демократій – з огляду на виклики глобалізації, розмивання традиційних історичних основ ідентифікацій, ефективність масових мобілізацій за допомогою новітніх засобів масової комунікації тощо;

- хоча типовий для Європи історичний шлях формування нації через продукування смислів національної ідентичності державою і національними елітами та їх колективного сприйняття національною спільнотою, зберігає свою актуальність (принаймні для України), він також набуває нових ознак, пов'язаних насамперед з консенсусним або переговорним процесом (актуалізується підхід Е.Ренана до розуміння нації як “щоденного плебісциту”). Таке зміщення акцентів ґрунтується на сучасному демократичному імперативі уникання асиміляторських підходів, тенденціях трансформації політики від елітарного, переважно авторитарно-центрального дійства до її децентралізації, актуалізації регіональних, спільнотних, місцевих тощо “референдумних” форматів;
- історичні процеси формування національної ідентичності, хоч і мають спільні ідеальні типології та сценарії, але є у кожному випадку унікальними, а отже універсальних рецептів націєтворення не існує;
- в Україні ефективна взаємодія чотирьох складових націєтворення – етносу (-ів), держави, національної еліти та громадянського суспільства – є нерозвинутою; зокрема, еліти не сформували консенсусу щодо розуміння спільних національних інтересів і часто є *національно* безвідповідальними, а важливий актор цієї моделі – громадянське суспільство (коли варто говорити не про *політичну*, а про *громадянську* націю) – все ще перебуває у процесі становлення.

Виходячи з цих системних обставин, важко визнати *визначальним* якийсь із названих (і не лише цих) аспектів загальнонаціональної ідентичності на зразок чарівного важеля”, оскільки вони щільно взаємопов'язані. В ідеалі всі аспекти, які працюють на консолідацію нації, є важливими (зокрема, спортивні або культурні національні досягнення). Однак, з точки зору державної політики в умовах неконсолідованого суспільства, можливо варто говорити про швидшу *практичну досяжність* окремих із них.

Зупинюся лише на трьох таких: (1) *національна демократична ідентичність* (формування сталого національного консенсусу щодо демократичної перспективи розвитку країни через удосконалення практичних вимірів роботи здебільшого поки що формально демократичних інституцій); (2) *ринкова економічна національна ідентичність* (реальне впровадження пріоритету національних, а не групових чи корпоративних інтересів; зважена державна регіональна економічна політика; зміцнення національного ринку, що функціонує за єдиними для всіх регіонів правилами; формування домінуючих орієнтацій громадян на цивілізовану ринкову економіку тощо); (3) *правова національна ідентичність* (дійсне верховенство права; повага до національних законів на прикладі владної еліти; неупереджене застосування закону до політично “своїх” та “інших”; доступність справедливості для громадян – як показують наші дослідження, однаково масово бажане в усіх українських регіонах).

Демократичні цінності, національні закони, чітке їх дотримання та повага до них з боку влади і громадян, як і національні гроші та ринок, – є універсальними (в сенсі нейтральності до етнокультурних відмінностей),

прагматичними та доволі ефективними (однак все ще не використаними сповна) механізмами консолідації єдиної національної спільноти, врешті – формування загальноукраїнської ідентичності.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов'язковим?

Таких собі “стерильних”, позбавлених будь-якої національно-історичної національно-культурної компоненти та системи ідентифікації націй в сучасному світі не існує, навіть коли поглянемо на “іммігрантські” політичні нації. Тому утопічними є твердження про можливість національно нейтральної (або етнічно не заангажованої) держави. Більше того, саме національна культура (яка, втім, може складатися на поліетнічній основі або адаптувати запозичені чи глобальні культурні впливи), є, мабуть, одним з найвиразніших критеріїв нації в сучасному глобальному світі. Адже коли йдеться про націю та її “обличчя” – власне те, що складає поняття “національна ідентичність”, – мають на увазі, насамперед, особливу національну культуру.

Глобалізація створює додаткові виклики збереженню національно-культурних особливостей націй і водночас провокує, а отже – дає додатковий стимул їх підтримці та розвитку. Підтримка та розвиток національно-культурної ідентичності – не теоретичні або абстрактні, а цілком прозаїчні, політико-прикладні речі. Вони втілюються, наприклад, у таких позиціях, як конкурентоспроможність країни, ефективність її національної економіки, що досягається завдяки, зокрема, економічному патріотизму її громадян (*купуйте англійське, французьке, українське тощо*).

Проблема ця є важливою для багатьох країн, навіть для США, які найчастіше асоціюються з “культурним імперіалізмом”. Підтвердження цьому – симптоми розмивання традиційних етнокультурних англо-протестантських основ американської ідентичності та найуспішнішого, мабуть, міфу конструювання нової нації, описані С.Гантінгтоном у дослідженні з характерною назвою “*Хто ми?*”.

Тим більш актуальною є проблема збереження, формування та розвитку національно-культурної ідентичності для України. Країні, безумовно, потрібна *єдина національна культура*, яка, як і національна історична пам'ять, національні міфи, пантеон національних героїв і символів, є важливою системою національних ціннісних координат. Інша справа, що ця культура може складатися на поліетнічній основі – скажімо, залучаючи до єдиного українського культурного контексту українську російськомовну, українську кримськотатарську та інші складові. Франкомовна канадська або італомовна швейцарська культури в цьому сенсі є відповідно канадською та швейцарською, а не культурами Франції чи Італії.

Проблема не в тому, що українська культура не може бути російськомовною (може), а радше в тому, що механічно експортована, не створена на українському ґрунті російська культура (часто – низькопробна) транслюється й видається за власну українську російськомовну. Тут маємо справу з класичним прикладом “культурного імперіалізму”, об'єктом якого є Україна. І ця обставина вимагає продуманої протекціоністської культурної політики з боку держави, включно з такими заходами, як достойне фінансування

та підтримка *української поліетнічної* культури, її розвиток і модернізація, податкові заохочення філантропії та меценатства, протекціоністська щодо власного культурного виробництва податкова політика щодо культурного експорту тощо.

– На якій основі та якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо так, то якими мають бути її складові?

Проголошення, юридичне визнання та подальше існування суверенної держави України є першою необхідною передумовою, на підґрунті якої лише й можливе формування української державної демократичної нації і громадянського суспільства. Отже, формування дієвих норм конституційної лояльності до держави, цінностей патріотизму та пріоритетності національного інтересу, а в ідеалі – гордості за громадянську належність до країни та її необхідних для цього досягнень в усіх сферах розвитку – є найбільш природним шляхом формування української загальнонаціональної ідентичності. Згадані вище громадянські орієнтації – насамперед, демократичні цінності та повага до національних законів – є досяжними реальними орієнтирами формування української громадянської ідентичності.

Оскільки національна ідентичність є синкретичним ціннісним феноменом, у якому перетинаються як громадянські, так і етнічні самоусвідомлення, то світоглядною основою її формування є також національна (поліетнічна) культура та історична пам'ять. Необхідний переговорний процес, суспільні дебати з метою формування принаймні прийнятого переважною більшістю національного консенсусу щодо спільної історичної пам'яті, національних героїв і символів, а також – модернізація української національної традиції.

У такій делікатній і складній царині суспільних відносин, якими є національна політика та міжнаціональні взаємини, немає простих відповідей і універсальних чудодійних рецептів. Утім, це не означає, що немає головних принципів, які визначають сучасну демократичну етнополітику, серед них: (а) *плюралізм*, у т.ч. – культурний; (б) *толерантність* і визнання етнокультурних відмінностей; (в) *відмова від насильницьких способів вирішення етнокультурних суперечностей*.

Сучасну Україну можна охарактеризувати як багато-складове суспільство, а відтак – політична модель її розвитку може орієнтуватися на принципи примирення відмінностей в моделі так званої “міжспільнотної демократії”. Така політика ґрунтується на двох основних вимогах:

(а) принаймні, мінімум суспільної згоди стосовно фундаментальних цінностей (у випадку України, це – суверенна незалежна держава та її демократичний розвиток);

(б) переконаність лідерів та еліт суспільства, які репрезентують його різноманітні політичні, соціальні та етнокультурні групи, в необхідності збереження суспільної єдності та державної цілісності, усвідомлення ними своєї відповідальності за таке збереження та їх здатність вирішувати суспільні суперечності, навіть за розбіжності власних позицій (в цьому сенсі спроба новітніх універсалів щодо пошуку національного консенсусу еліт була виправданою, а сама ця ідея,

можливо, в інших формах реалізації залишається і досі актуальною).

Цілеспрямована політика держави у формуванні загальнонаціональної української ідентичності в параметрах демократичної нації є необхідною. Більше того, держава, очевидно, залишається й надалі принциповим актором націєтворення, тепер – у необхідній і все ще відсутній в Україні ефективній взаємодії з такими важливими акторами процесу, як громадянське суспільство та національні еліти.

Головними складовими націєтворчої політики держави є, принаймні, такі:

- національна безпека і оборона;
- міжнародна і економічна політика – в реалізації та відстоюванні принципів національного інтересу, що дебатуються та відкрито обговорюються в суспільстві;
- правова складова – впровадження принципів верховенства права, неупередженого до будь-яких етнокультурних, регіональних та інших відмінностей;
- культурно-освітня – формування цінностей патріотизму;
- національна медійно-інформаційна політика – формування та відстоювання єдиного національного інформаційного простору, зокрема, державна програма розвитку українського Інтернету. ■

ГОЛОВНЮ ПЕРЕДУМОВОЮ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ Є ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ, ЯКЕ ЗАБЕЗПЕЧИТЬ ПЕРЕВАЖНІ БІЛЬШОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЦИВІЛІЗОВАНІ УМОВИ ІСНУВАННЯ

Михайло СТЕПИКО,
вчений секретар
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

Якщо визначити політичну націю як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвинутими інститутами народовладдя, єдністю політичного, економічного та соціального життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, що свідомі своєї окремішності у світовій співдружності націй, то очевидно, що головним чинником формування загальнонаціональної ідентичності є принцип громадянства.

Класичним прикладом політичної нації є США, де жоден етнос не може “нав’язати” всім іншим свій спосіб буття, оскільки тут немає титульного етносу з його характерними ознаками (не беручи до уваги індіанців, перетворених на екзотичну прикрасу країни). Більшість інших націй є, так би мовити, умовно етнічними.

З’ясовуючи походження феномена політичної нації, зауважимо, що він був породженням певної суспільної практики. За часів Великої французької революції так званий третій стан (буржуа, ремісники, робітники, селяни) розпочали боротьбу з панівним у Франції феодальним абсолютизмом. Як альтернативу тодішньому ладові вони висували “суверенність нації” – власне конституційно-парламентську державу, де існує як рівність усіх громадян (а не лише аристократії та дворянства) перед законом, так і їх владна суверенність – оскільки упродовж сторіч єдиним безальтернативним джерелом політичної легітимності були феодальна держава та її монархи. Тому історичне завдання нації є сьогодні найпоширенішим у розвитку політичного ладу, покладання волі всього народу в основу владних відносин. Звідси й повторення “французьких революцій” в багатьох країнах Заходу як утвердження тієї або іншої культурної спільноти в якості єдиного легітимного джерела політичної влади.

Можна сказати, що під час революційних подій у Франції сформувалася “політична” (на відміну від “етнічної” або “культурної”) концепція нації, відповідно до якої поняття “представник нації” ототожнюється з поняттям “громадянин держави”. Саме таке розуміння нації є сьогодні найпоширенішим у розвинутих країнах Заходу, де порівняно рано сформувалися національні держави. З тих історичних часів на Заході у громадській свідомості стався своєрідний “перелом” – відтоді там здебільшого не відрізняють “націю” від “народу”, а в соціально-політичній самоідентифікації населення і суверенізації особи акцент найчастіше переносять з поняття “національність” на поняття “громадянин”, тобто переміщують з “етнічного” на “політичне” підданство.

Для України визнання громадянства як домінуючого світоставлення не є ще всезагальним. За даними різних соціологічних досліджень, до 55% населення України вважають себе в першу чергу громадянами України, інші респонденти більшою мірою ототожнюють себе з регіоном, містом чи селом проживання, зі своїм етносом, з колишнім СРСР, з Європою чи світом у цілому. Проте сприйняття України як своєї батьківщини, за даними опитувань 2003р. та 2007р. (Всеукраїнський моніторинг Інституту соціології НАН України), демонструє істотну позитивну динаміку. На питання “Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?” (у 2007р. і 2003р. відповідно) відповіді були такими: “так” – 83,9% (76,3%), “ні” – 5,6% (6,4%), “не визначилися” – 7,8% (16,8%). Зрушення достатньо позитивні, вони засвідчують щонайменше про актуалізацію в суспільній свідомості самого феномена Батьківщини і значне посилення ідентифікації населення України за цим показником як складової становлення сучасної української політичної нації.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов’язковим?

Суспільно-політична практика останніх століть продемонструвала два шляхи “побудови” нації:

(1) через будівництво національної держави на основі консолідації всіх етносів, що її населяють, навколо титульного етносу, формування єдиної

загальнонаціональної ідентичності на основі *існуючих культурних артефактів*;

(2) через *формування над-етнічної політичної культури* для нової спільноти. Цей шлях проходили держави, де був відсутній титульний етнос: нова держава охоплювала або кілька однаково нечисленних етнічних спільнот, жодна з яких неспроможна була домінувати, або кілька етнічних груп, що суперничали між собою.

Стабільний поступ української політичної нації має передумовою узгодження принципів природних та невід'ємних прав титульного етносу на збереження й розвиток своєї культури та самобутності з принципом забезпечення громадянських прав і культурного самовизначення всіх етнічних спільнот, що проживають на території України. Тому коли йдеться про формування єдиної культури сучасної політичної нації, то мають на увазі насамперед процес утвердження засад і принципів демократії не лише у сфері державно-владних відносин, а й на суспільно-особистісному рівні (оскільки загальнонаціональна ідентичність може мати й автократичний і тоталітарний зміст). Тому якщо під культурою розуміти спосіб буття певного етносу, то зміст терміну "єдина національна культура" в полікультурному суспільстві є певною абстракцією.

А визначальною умовою стабільного існування політичної нації є єдина система цінностей, які поділяються більшістю населення країни. Всі розвинені нації володіють набором стрижневих символічних елементів, які слугують їх громадянам своєрідними "критеріями істини". Ця проблема принципово важлива як для держав, що постали наприкінці ХХст., так і для давно "укорінених" у світовій геополітичній структурі. Важливу функцію у цьому процесі виконує колективне "конструювання історії" або збирання спадщини. За словами Х.Ортеги-і-Гассета, спільна проекція майбутнього виростає зі спільного розуміння минулого і свого місця поміж цим минулим і майбутнім. "Конструювання історії" наближає нас до розуміння нації і як певної соціокультурної реальності, і як уявлюваної спільноти. Спільне осмислення та переживання історії надзвичайно актуальне для України, бо тут одні і ті ж історичні події та особистості мають різні, а часом і протилежні оцінки.

Важливою складовою цього процесу є подолання негативних етностеротипів, які створюють сприятливе підґрунтя для войовничої ксенофобії. Такі стереотипи існують і в українському суспільстві, про що свідчать результати різних опитувань. Так, у значній частині "східняків" існує негативний стереотип "західняка" і навпаки.

Таким чином, взаємозв'язок у загальнонаціональній ідентичності етнічних чинників і принципів громадянського самовизначення є не лише наслідком незавершених процесів формування української політичної нації зі своєю особливою ідентичністю і традиціями "змішаності" українського етносу з іншими етнічними групами, насамперед росіянами. Більшою мірою вона є виявом природної "подвійності" формування будь-якої сучасної нації в органічній єдності двох її складових: культурної та громадянської спільності за домінування останньої.

– На якій основі й якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо, так, то якими мають бути її складові?

Загальнонаціональна ідентичність залежить від багатьох чинників різної ваги та значення: вона може залежати від правових норм, норм виробничого поведіння, освіти та конфесії. На загальнонаціональну ідентичність може впливати характер спілкування чоловіків і жінок, дітей і дорослих, облаштування житла і склад родини. Способи переживання та відчуття навколишнього світу теж можуть бути важливим чинником формування ідентичності, бо для людини важливі не стільки самі по собі події, явища та процеси, скільки їх цінність для її життєдіяльності.

Проте спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України може бути сформована лише на основі побудови розвинутого громадянського суспільства, яке б, з одного боку, забезпечило громадянам реальну участь в управлінні державою, з іншого – гарантувало економічні та соціальні права громадян, визначені Конституцією України. Згідно з даними різних соціологічних опитувань, переважна більшість опитаних засвідчують, що право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї не дотримується для майже 90% опитаних; на охорону здоров'я – понад 80%; на повагу гідності людини – до 80%; на працю та можливість цією працею заробляти на життя – до 80%; право на соціальний захист – до 80% тощо. Але найбільш важливим є те, що майнове розшарування в Україні – одне з найбільших серед європейських країн. За оцінками Світового банку, у 2005р. доходи 10% найбільш забезпеченого населення перевищували доходи 10% найменш забезпеченого більш ніж у 47 разів.

Однак важливою тут є не стільки тенденція його зростання, починаючи з 1991р., скільки фіксація в суспільній свідомості тієї обставини, що усунення подальшої поляризації суспільства не розглядається елітами як першочергове політичне завдання, як питання національної безпеки держави. Отже головною передумовою становлення громадянської спільноти в Україні, формування віри громадян у спільність мови, традицій, історії, території і загалом – способу буття є вирішення соціально-економічних проблем, яке забезпечить переважній більшості населення країни цивілізовані умови існування.

Разом з тим, у формуванні загальнонаціональної ідентичності можна виокремити ряд чинників соціокультурного характеру, які повинні стати об'єктом цілеспрямованої державної політики. Це насамперед формування українського національного історичного спадку (про що йшлося вище), створення єдиного інформаційно-комунікативного та культурно-символічного простору, розвиток музейної справи, подолання негативних етнічних стереотипів та деяких радянських міфів. Тобто розвиток тих чинників формування політичної нації, які дають підставу говорити про неї як "уявлювану спільноту" (Б.Андерс). Серед важливих кроків, зроблених на цьому шляху – зусилля Президента України про визнання Голодомору 1932-1933рр.

геноцидом Українського народу, побудова мистецького Арсеналу, відбудова гетьманських столиць, формування єдиної Помісної православної церкви, популяризація української культури та розвитку української мови в російськомовних регіонах (Указ Президента України щодо Криму та Севастополя), ухвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії сприяння формуванню громадянського суспільства тощо.

Таким чином, формування загальнонаціональної ідентичності – процес, який має як об'єктивні так і суб'єктивні складові. І якщо останні мають безпосередній вплив на формування національної самосвідомості й тому повинні бути об'єктом виваженої етнополітики держави, то перші – враховуватися у визначенні її соціально-економічних пріоритетів. Нерозуміння цього взаємозв'язку було одним із чинників провалу проекту формування "радянської людини". На відміну від європейських практик становлення націй як об'єктивного процесу, радянська влада запропонувала стратегію **побудови** нації, головним суб'єктом якої була держава, а не громадянське суспільство як реальний гарант прав і свобод людини і громадянина. ■

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ МАЄ БУТИ СПРЯМОВАНА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ВСІХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ

Валерій ХМЕЛКО,
президент
Київського міжнародного
інституту соціології

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнологічний, політико-правовий чи якийсь інший?

Сучасні політичні нації в етнологічному аспекті, як правило, є суттєво неоднорідними. Особливо це стосується нашої, української політичної нації, етнологічної складові якої історично тривалий час формувалися у складі кількох різних політичних націй, а потім, після поєднання в єдиній політичній системі в межах колишньої УРСР, у південних і східних регіонах – зазнавали суттєвих змін через міжетнічні міграційні процеси, що супроводжувалися значним поширенням міжетнічних (переважно – українсько-руських) шлюбів. І те, що офіційна статистика відбиває етнологічний склад населення лише в першому наближенні, не вирізняючи біетнорів (носіїв подвійної, біетнічної ідентичності), а фіксуючи всіх громадян лише як моноетнорів (винятково як носіїв моноетнічної ідентичності), жодним чином не робить етнологічний склад нашої політичної нації більш гомогенним. Така статистика лише обмежує фактичні знання

реальної етнологічної гетерогенності країни, в т.ч. – відмінностей в цьому аспекті її різних регіонів.

Так, у 2001р., коли відбувся перепис, який зафіксував у складі населення України 77,8% етнічних українців, 17,3% етнічних росіян та 4,9% представників усіх інших етнічних груп, дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведені за методикою, яка дає можливість респондентам вказати свою належність не лише до одного етносу, виявили, що серед тих дорослих, які офіційно зараховуються за національністю українцями, кожен п'ятий вважає себе за національність не лише українцем, але й тією чи іншою мірою, ще й руським¹, а серед тих, які офіційно зараховуються руськими, кожен двоє з п'яти вважають себе тією чи іншою мірою також українцями. Врахування русько-української біетнічної самоідентифікації за даними опитувань КМІС в період 2001-2004рр. дозволило з'ясувати, що на цей час етнічну структуру дорослого населення України склали близько 61% моноетнічних українців, 25% біетнічних русько-українців, 10% моноетнічних руських і понад 4% осіб з інших етнічних груп².

При цьому, територіальний розподіл найбільших етнічних груп є суттєво неоднорідним. Так, якщо в Західному та Центральному регіонах моноетнічні українці за своєю чисельністю значно переважають (88% і 79%, відповідно), то в Південному і Східному регіонах вони складають помітно менше половини мешканців (39% та 30%, відповідно)³. А от біетнічних русько-українців та моноетнічних руських у Східному та Південному регіонах помітно більше, ніж у Центральному та Західному (біетнорів, відповідно, 48% та 36% проти 15% та 6%; а моноетнічних руських – 19% і 18% проти 4% та 1,5%).

З регіональною етнологічною неоднорідністю нашої політичної нації певною мірою пов'язана і її регіональна *соціокультурна* неоднорідність, насамперед – лінгво-етнічна. Так, за даними опитувань КМІС у Західному та Центральному регіонах за чисельністю значно переважають україномовні мешканці (відповідно 91% і 63%), а в Південному і Східному – україномовні мешканці складають незначні частки місцевого населення (7% і 4%, відповідно).

Враховуючи таку суттєву неоднорідність нашої політичної нації в етнологічному та в соціокультурному аспектах, я вважаю, що **для існування нашої політичної нації як цілісності визначальним є політико-правовий аспект.**

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов'язковим?

Думаю, що стабільне існування політичної нації, яка складається з кількох етносів, потребує формування **єдиної політичної культури**, а також єдності тих компонентів етнологічних культур моральності, що визначають позитивне (щонайменше –

¹ Термін "руський" тут і далі вживається в першому значенні, яке дає 11-томний словник української мови: "людина російської національності" (Словник української мови. – Київ, Наукова думка, 1977, т.8, с.913). Іншого варіанту для відтворення українською мовою відмінності між словами *руський* в етнічному сенсі та *російський* у правничо-громадянському – знайти не вдалося.

² Розраховано за зведеними даними 14 опитувань, проведених КМІС методом очного інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України від 18 років, в яких із січня 2001р. по грудень 2004р. було опитано 28 165 респондентів.

³ Тут і далі: **Західний регіон** – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області; **Центральний** – Вінницька, Житомирська, Київська область і м.Київ, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області; **Південний** – АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Східний** – Донецька, Луганська, Харківська області.

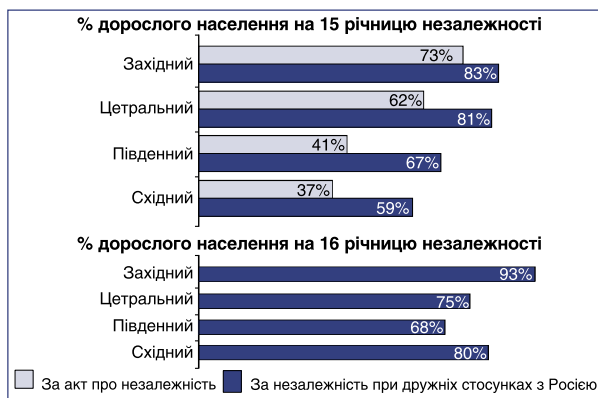

толерантне) ставлення цих етносів один до одного та до специфічних особливостей їх культур у цілому.

– На якій основі й якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо, так, то якими мають бути її складові?

Дані загальноукраїнських вибіркових опитувань, які КМІС проводить з 1991р. методом очного інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (віком від 18 років), засвідчують, що в усіх макрорегіонах країни – за умови збереження дружніх відносин з Росією – переважають прихильники державної незалежності (див. діаграму). Це дозволяє припускати, що основою для формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України може бути саме наявна зацікавленість у державній незалежності України більшості жителів кожного з її регіонів.

Розподіл прихильників незалежності України по регіонах України,

Політика держави має бути спрямована на патріотичне виховання дітей і молоді та забезпечення рівноправності всіх категорій населення країни (включно з російськомовною його частиною) в можливостях реалізації їх етнокультурних запитів.

ТІЛЬКИ ЗАМОЖНА ТА УСПІШНА КРАЇНА МОЖЕ ДОЗВОЛИТИ СОБІ РОЗКІШ БУТИ СПОКІЙНОЮ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ЄДНІСТЬ

Леонід ШКЛЯР,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім.Ф.Кураса НАН України

– Який з аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації є визначальним: соціокультурний, етнонаціональний, політико-правовий чи якийсь інший?

Усе залежить від наступного: (а) на якому етапі історичного та цивілізаційного розвитку перебуває нація; (б) яким є її етнічний склад – більш-менш моноетнічним чи поліетнічним та, які відносини між етнічними групами – компліментарні чи конфліктні;

(в) у якому стані функціонує нація, а саме: як вільна і демократична держава чи як метрополія/колонія (в минулому), знаходиться в постколоніальному стані розвитку тощо. Має значення також характер та режим влади – демократична республіка чи, наприклад, конституційна монархія тощо.

Залежно від цього, кожен із чинників може відігравати роль у загальнонаціональній ідентичності. Так, у період становлення національних держав - попередників сучасних націй, провідним чинником національної ідентичності, поряд з економічним чинником, як творцем внутрішнього (національного) ринку, важливу роль відігравали соціокультурні аспекти, насамперед, релігія, освіта та мова. Оскільки у творенні держав провідну роль завжди відігравала титульна нація, яка перебирала на себе місію державотворчого ядра (національно-визвольні війни та національно-демократичні рухи), то є підстави говорити і про етнонаціональний аспект цього питання.

Є випадки, під який, очевидно, підпадає Україна, коли формування нації відбувається на руїнах імперій. Тоді важливу роль відіграють територіальний та етнонаціональний чинники – адже для того, щоб конституюватися в якості суверенної держави, необхідна легітимізація національної ідеї як ідеї національної незалежності. Одним із таких легітимізуючих механізмів є міжнародно-правовий інститут, відомий як право націй на самовизначення аж до повного відокремлення.

Нарешті, у країнах зі сталими демократичними інститутами, поліетнічним складом населення, масовими та майже не контрольованими міграційними потоками роль загальнонаціонального ідентифікатора бере на себе політико-правовий чинник. Він абстрагується від етнічних, расових, релігійних компонентів і спирається на принцип рівності прав громадян, незалежно від соціальних, расових, етнічних чи релігійних ознак.

Таким чином, можна зробити висновок, що мірою просування до демократії і демократичних стандартів суспільного та політичного життя, формування сучасних націй на поліетнічній, полікультурній та поліконфесійній основі дедалі більшу роль будуть відігравати політико-правові аспекти загальнонаціональної ідентичності.

– Чи передбачає стабільне існування політичної нації, що складається з кількох етносів, формування єдиної національної культури, чи воно не є обов'язковим?

Оскільки культура є одним із головних інтегруючих механізмів людських спільнот, у т.ч. таких, як етноси та нації, то єдність національної культури є необхідною умовою того, щоб ту чи іншу спільноту назвати нацією. Досвід показує: там де немає такої єдності, рано чи пізно з'являються сепаратистські настрої, утворюються відповідні рухи та партії, які призводять до розколу національного організму, а державу – у кращому випадку, до федералізації, у гіршому – до руйнації. За прикладами далеко ходити не треба: досить комфортна і сита Бельгія сьогодні опинилася перед викликом сепаратизму. Цей сепаратизм мотивований не лише економічними, а й мовними та культурними чинниками. Адже відомо, що фламандська та валлонська громади – основні етнічні групи бельгійської нації, говорять різними мовами, читають різні книжки, шанують різних героїв. Тобто мають різні культурні орієнтири, живуть різними традиціями, що й було підтверджено нещодавнім опитуванням громадян цієї країни. І справа тут не лише в тому, що Бельгія економічно поділена на два, умовно кажучи, регіони: один регіон – донор, інший – дотаційний. Якби в країні існувала єдина культура, ці відмінності, які є в будь-якій країні, не несли б загрозу цілісності її території.

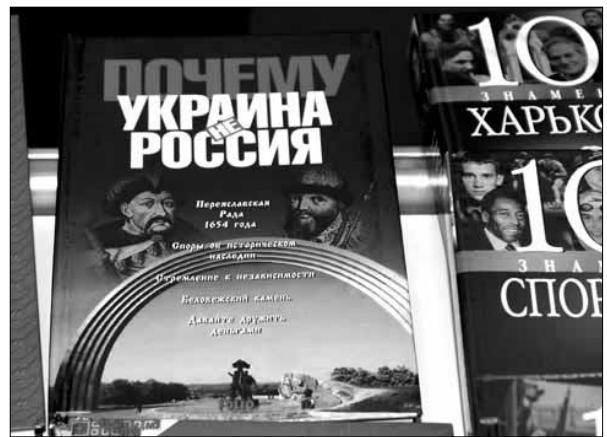
Отже, єдність культури надзвичайно важлива складова єдності нації. Питання полягає лише в тому, яким чином та завдяки яким механізмам досягти такої єдності?

Існують різні моделі національного консенсусу на культурному ґрунті. Одна модель – коли в поліетнічній країні є домінуюча культура титульного етносу. Це домінування встановлюється різними шляхами, в т.ч. шляхом добровільної культурної асиміляції, яка дозволяє громадянам іншого етнічного походження відчувати себе повноправними членами суспільства не лише за законом, але й за фактом: володіння мовою, участь у культурному житті тощо.

Інша модель – коли співіснують культура титульного етносу та культури інших, не титульних народів, але достатньо стародавніх, розвинутих. Тут повинна здійснюватися політика полікультурності, коли носій локальної культури, обов'язково повинен знати і володіти культурними надбаннями, які уособлюють загальнонаціональний контекст. Якщо такого поєднання не відбувається, а натомість виникає культурна конфронтація, то саме явище культури політизується – що може стати початком сепаратизму, федералізму, а то й розколу нації на різні національно-культурні спільноти.

– На якій основі й якими способами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Чи потрібна для цього цілеспрямована політика держави? Якщо, так, то якими мають бути її складові?

Загальнонаціональна ідентичність громадян України – поняття, що має кілька аспектів. Перший, політико-правовий, свідчить про те, що всі громадяни нашої держави є українцями за фактом громадянства. Дещо складнішою виглядає ситуація з етнонаціональною ідентичністю, оскільки майже чверть населення за етнічним походженням не є українцями. А якщо взяти до уваги чинник так званих “бітнорів”, тобто громадян, батьки яких належать до різних культур, то таких набирається,

за даними соціологів, ще майже третина. До речі, на думку деяких фахівців, саме завдяки цій групі, значну частину якої становлять російськомовні громадяни України, у нас стався електоральний розкол, який значною мірою збігається з мовним розподілом. У цілому, це цікава думка фахівця, проте етнічність не слід поєднувати з біологією людини. Вона є похідною від соціокультурних чинників етногенезу, хоча й несе в собі певний біологічно закріплений антропологічний тип. Але сьогодні етнічне походження, етнічну ідентичність слід шукати в культуро-генезі, а не в біологічній програмі, що передається через механізм генетичної спадковості. Тому проблема ідентичності бітнорів таїться не в їх природі, а в культурі та соціумі, в якому вони перебувають і в якому панують ті чи інші культурні стереотипи.

Особливістю України є те, що тут мовна ідентичність не завжди збігається з етнічною належністю. Це зумовлено насамперед історичним минулим українського народу, його підлеглим станом і залежним статусом, що зумовило появу різного роду так званих подвійних ідентичностей.

Поряд з етнонаціональним аспектом, значну роль у виробленні загальнонаціональної ідентичності відіграють чинники історичної пам'яті. Сьогодні досить активно відбувається процес відродження історичної правди, створюються соціальні інститути формування “української людини” як носія патріотичної свідомості, мови та культури. Проте ці процеси та тенденції нагтовхуються на консервативний опір з боку певних політичних сил і їх прихильників в окремих регіонах країни. Тут важливо бути тактовним і запобігати всіляким адміністративним засобам впливу на конкретну людину чи спільноту з характерними для неї мовними, церковно-релігійними уподобаннями, звичками і традиціями.

Так, безперечно, для формування спільної ідентичності необхідна цілеспрямована державна політика. Насамперед, вона повинна стосуватися освіти, кожен майбутній громадянин України повинен знати історію країни, володіти її мовою, шанувати державні символи. Має також виховуватися етнічна компетентність громадян. Так само ця сфера повинна стосуватися інформаційної політики. Що ж стосується національних меншин, то держава повинна подбати про захист і реалізацію їх прав на культурно-національну автономію, яка, нарешті, мала б втілюватися в букву і дух відповідного закону. Проте найпотужнішим інструментом формування спільної ідентичності повинна стати економіка. Тільки заможна та успішна країна може дозволити собі розкіш бути спокійною за національною єдністю, хоча, як ми знаємо, і це не завжди спрацьовує. ■

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

Під час експертного опитування досліджувалися оцінки експертами принципів побудови державної політики України у сферах освіти, культури, міжнаціональних відносин; сучасного стану і перспектив усунення міжрегіональних протиріч у країні; проблем формування загальнонаціональної ідентичності українських громадян. Нижче наводяться узагальнені результати опитування¹.

БАЧЕННЯ ЕКСПЕРТАМИ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРАХ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ, МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Визначення української нації. Розвиток державної політики в названих сферах визначатиметься, насамперед, концептуальним підходом до розуміння (визначення) української нації. Експертів запитували, яке з визначень української нації має бути покладене в основу державної політики. Як видно з діаграми "Якою мірою кожне з наведених визначень української нації може бути покладене в основу державної політики в галузях освіти, культури, міжнаціональних відносин?", найбільшу підтримку експертів отримали два визначення: громадянське ("українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей") і культурницьке або соціокультурне ("це громадяни України (незалежно від їх етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей"). Підтримка визначення української нації як етнічних українців за походженням є помітно нижчою. Отже, найбільшою мірою експерти схиляються до визначень нації як громадянської та як соціокультурної спільноти, значно рідше – до її визначення як етнічної спільноти.

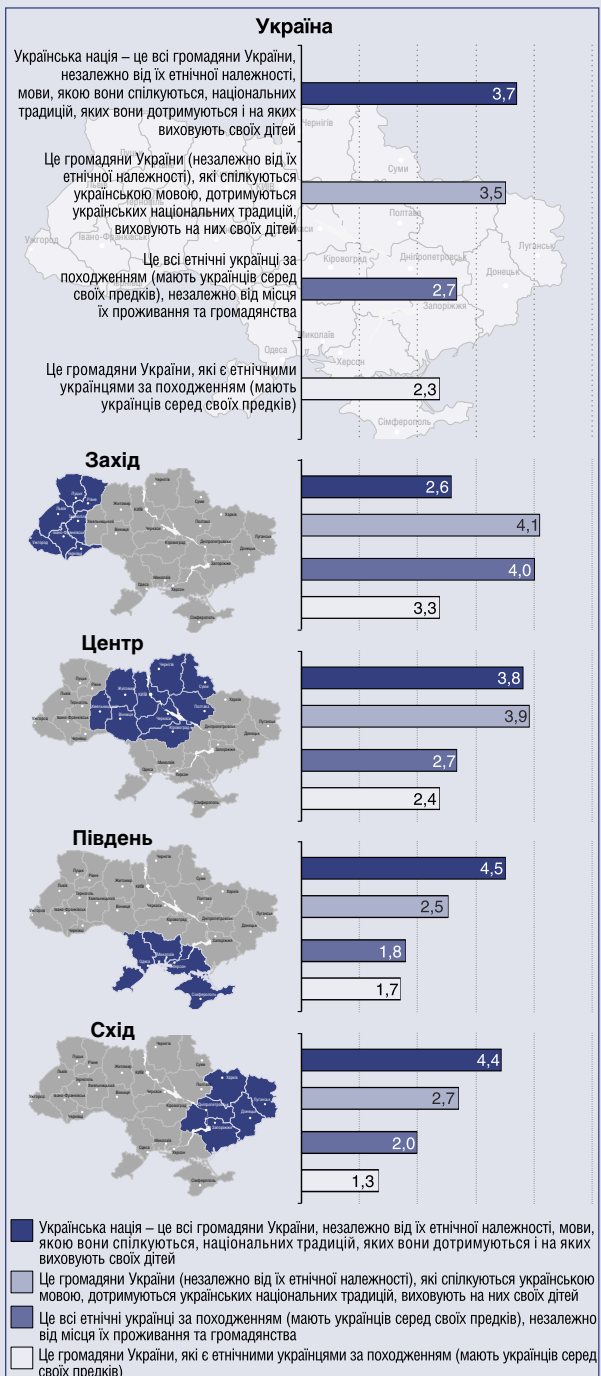
Стосовно ставлення до визначення нації як громадянської спільноти, то тут точка зору експертів близька до позиції громадян України, 39% яких, відповідаючи на питання: "Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?", найчастіше називають саме громадянське визначення нації². Однак, на відміну від експертів, найменш прийнятним для громадян є соціокультурне визначення, до підтримки якого схиляються лише 15% опитаних – тоді як сукупний відсоток тих, хто вважає прийнятним два варіанти визначення української нації як українців за походженням, становить 40,5%.

Мають інший характер і регіональні відмінності позицій експертів³. Так, експерти Західного регіону найменшою мірою підтримують громадянське визначення нації – середній бал – 2,6 (в Центрі – 3,8; на Півдні – 4,5; на Сході – 4,4). Натомість, жителі Заходу країни вважають це визначення найбільш прийнятним.

Експерти Західного регіону схиляються до етнічного визначення нації помітно частіше, ніж експерти інших регіонів (середній бал у Західному регіоні – 4,0; в Центрі – 2,7; на Півдні – 1,8; на Сході – 2,0). Водночас, сукупна підтримка громадянами двох варіантів етнічного визначення є найбільшою на Сході (47%), на Заході її вважають прийнятною помітно менше опитаних – 32%, в Центрі – 41%, на Півдні – 37%.

Рівень підтримки експертами соціокультурного визначення нації є найвищим на Заході та в Центрі (середній бал – 4,1 і 3,9, відповідно), нижчим – на Сході (2,7) та Півдні (2,5). В останньому

Якою мірою кожне з наведених визначень української нації може бути покладене в основу державної політики в галузях освіти, культури, міжнаціональних відносин? середній бал*

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає – "категорично не може бути покладене в основу державної політики", а "5" – "повною мірою може становити основу державної політики".

¹ Експертне опитування проводилося Центром Разумкова з 22 листопада по 5 грудня 2007р. Опитано 132 експерти – працівники органів державного управління та місцевого самоврядування, науково-дослідних установ, представники неурядових організацій, вищих закладів освіти, наукових установ, керівництва обласних організацій політичних партій, релігійних конфесій. Було опитано по 4-5 експертів у кожній області, за винятком Івано-Франківської (один експерт) і Києва (який репрезентував також і Київську область – шість експертів).

² За даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова в червні 2007р. за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за регіоном проживання, типом поселення, віком і статтю. Опитано 10 956 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%. Докладні дані згаданого опитування представлені в цьому журналі.

³ Тут і далі застосовується наступний розподіл території України за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Південь**: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Центр**: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Схід**: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

випадку регіональні відмінності в експертних оцінках певною мірою відтворюють відмінності в поглядах жителів цих регіонів.

Розуміння поняття “російськомовна культура”. Важливим концептуальним питанням є також визначення російськомовної культури в Україні. Експертам пропонувалося оцінити чотири підходи до цього поняття (діаграма “Чи згодні Ви з кожним із наведених суджень про російськомовну культуру в Україні?”). Проте, жоден з них не отримав підтримку більшості експертів, а три підходи (російськомовна культура – “це відгалуження російської культури, що базується на російських культурних традиціях і цінностях та орієнтується на Росію як центр розвитку”; “це українська культура, що базується на російських та українських культурних традиціях і цінностях та однаковою мірою орієнтується на Україну і Росію як центри розвитку”; “це переважно масова культура, що відбиває сучасні смаки і вподобання певної частини громадян України і не віддає переваги жодним національним традиціям і цінностям”) здобули кожен більш ніж по 40% як підтримки, так і заперечення. Найменше прихильників отримала теза: російськомовна культура – це “російськомовна українська культура, що базується на українських культурних традиціях та орієнтується на Україну як центр розвитку”.

Більшість експертів на Півдні і Сході (відповідно 56% і 64%) погодилися із судженням що російськомовна культура – це “українська культура, що базується на російських та українських культурних традиціях і цінностях та однаковою мірою орієнтується на Україну і Росію як центри розвитку”.

Більшість експертів на Заході підтримали судження: “це відгалуження російської культури, що базується на російських культурних традиціях і цінностях та орієнтується на Росію як центр розвитку” (64%) та “це переважно масова культура, що відбиває сучасні смаки і вподобання певної частини громадян України і не віддає переваги жодним національним традиціям і цінностям” (61%).

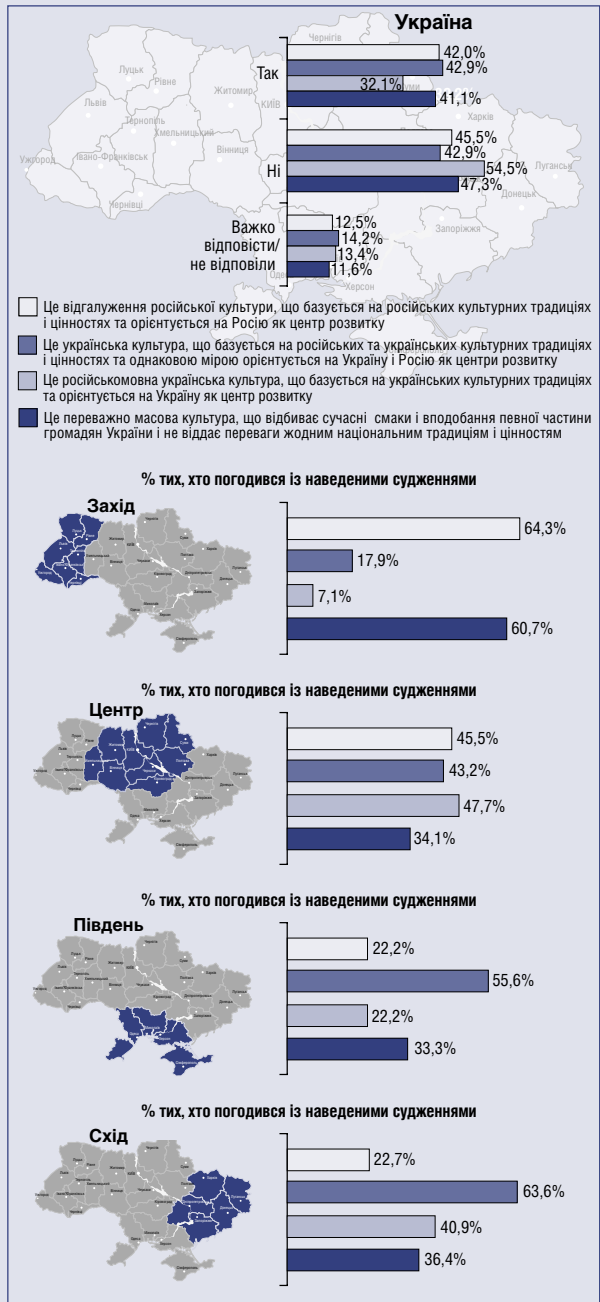
У Центрі оцінки експертів практично відтворюють розподіл оцінок по всьому масиву опитаних, тобто жодне із суджень не отримало підтримки більшості.

Ставлення до статусу української і російської мов. Розглядаючи наслідки реалізації різних варіантів державної мовної політики (збереження статусу державної лише за українською мовою чи надання російській статусу другої державної), експерти найбільшою мірою погоджуються із судженням: “якщо українська мова й надалі залишатиметься єдиною державною, це не призведе до звуження сфери використання російської мови і не перешкоджатиме розвитку російськомовної культури в Україні” (діаграма “Чи згодні Ви з наведеними судженнями?”). Якщо трактувати вибір експертами 1 чи 2 балів за п’ятибальною шкалою як незгоду із судженням, а вибір 4 чи 5 балів – як згоду, то зазначене судження – єдине з п’яти, з яким згодна більшість (57%) експертів.

Найбільшою мірою з цим згодні експерти Західного (71%) і Центрального (59%) регіонів (на Сході та Півдні – 46% та 44%, відповідно).

79% експертів не згодні із судженням: “якщо українська мова й надалі залишатиметься єдиною державною, то сфера її використання все рівно поступово звужуватиметься на користь російської мови”. Відносна більшість (42%) – не згодні з тим, що у випадку “якщо українська мова й надалі залишатиметься єдиною державною, то сфера використання російської мови неухильно звужуватиметься на користь української, що призведе до поступового занепаду російськомовної культури в Україні” (згодні – 34%).

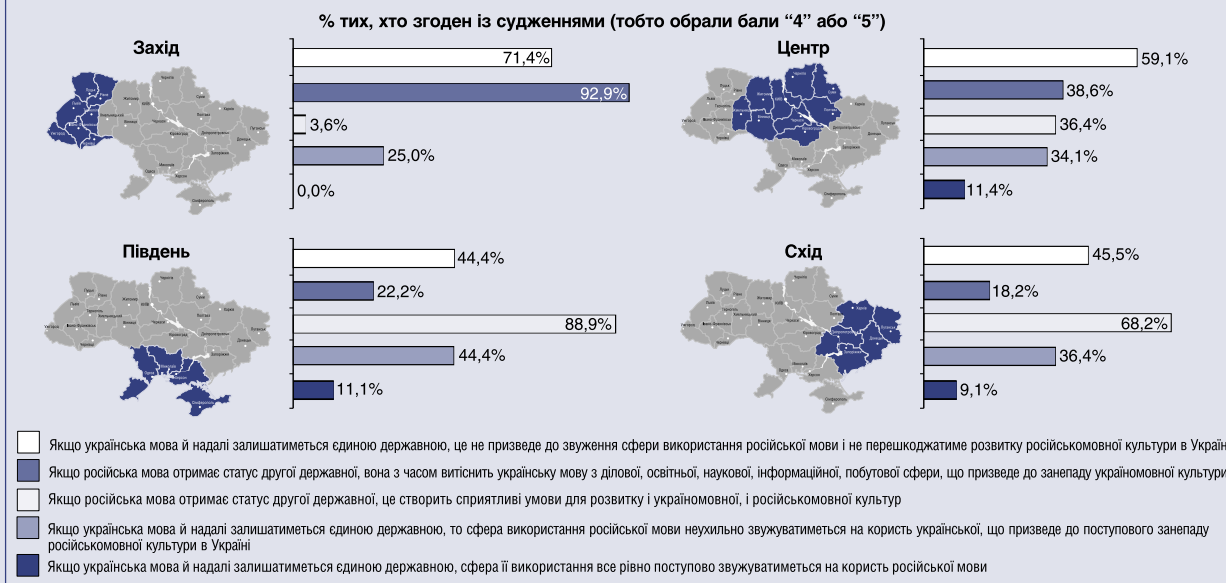
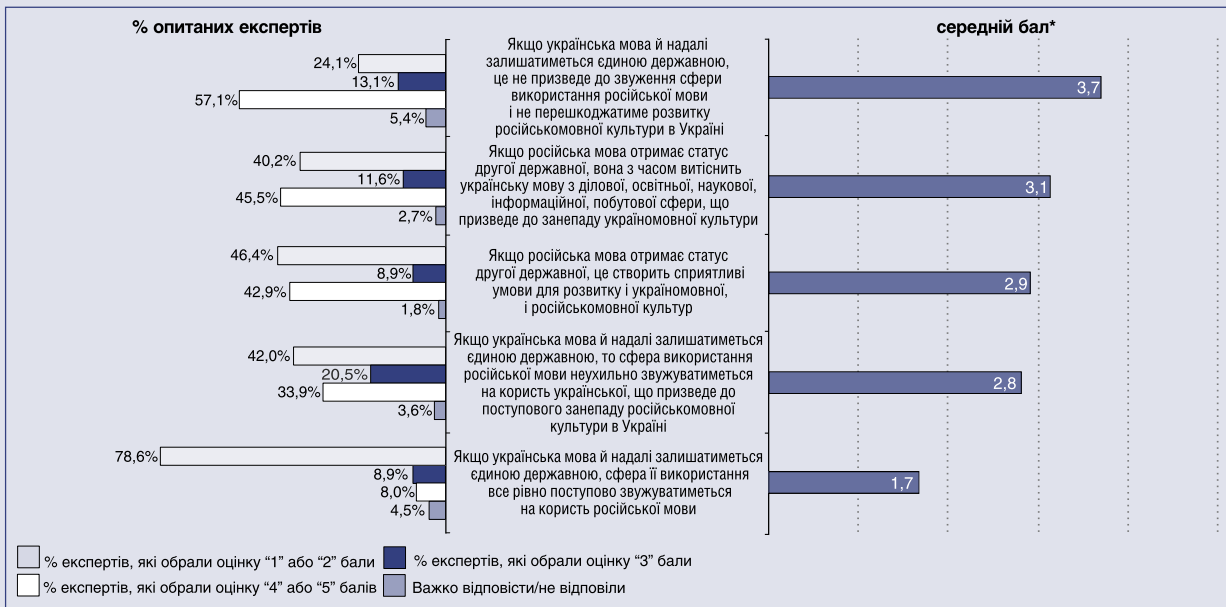
Чи згодні Ви з кожним із наведених суджень про російськомовну культуру в Україні?
% опитаних експертів

Експерти Східного і Південного регіонів найбільшою мірою згодні з тим, що “отримання російською мовою статусу другої державної створить сприятливі умови для розвитку і україномовної, і російськомовної культури” (68% і 89%, відповідно), в Центрі з цим згодні 36% експертів (проти 43% незгодних), на Заході – лише 4% (проти 92%).

Ставлення до національних культур як чинника збереження суспільно-політичної єдності України. 65% експертів дотримуються думки, що найбільш ефективним для збереження суспільно-політичної єдності України було б сприяння збереженню культурної самобутності національних спільнот України з одночасним розвитком загальнодержавної культури на основі українських культурних традицій (діаграма “Який підхід є найбільш

Чи згодні Ви з наведеними судженнями?

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає "абсолютно не згоден", а "5" – "цілком згоден".

ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України?" (с.48).

Так вважають близько двох третин експертів на Заході, в Центрі і Сході країни та половина експертів на Півдні. У Південному регіоні кожен третій експерт вважає, що "найбільш ефективним було б сприяння мультикультуралізму, за якого жодна з національних культур, у т.ч. українська, не була б домінуючою, з одночасним заохоченням розвитку загальнодержавної культури, що не матиме виразних національних ознак".

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВА

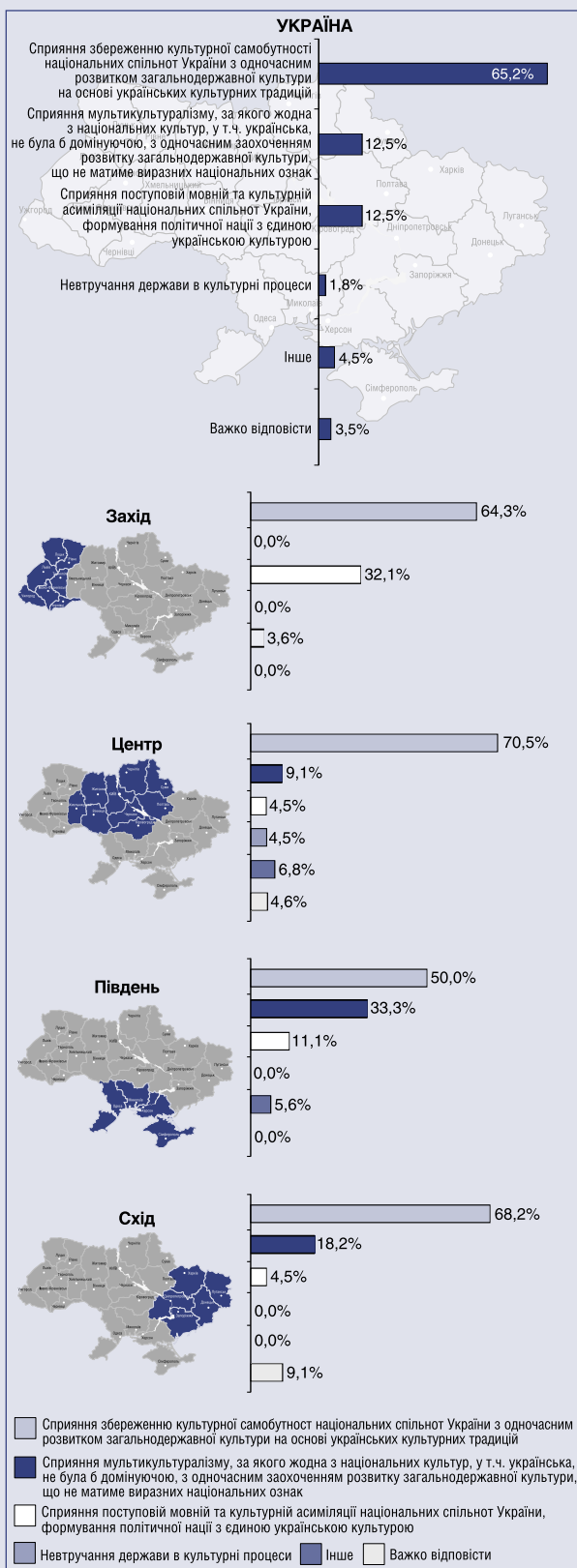
Чинники міжрегіональних протиріч. Експерти схиляються до думки, що міжрегіональні протиріччя в Україні зумовлені насамперед політичними чинниками. Роль релігійних, економічних та етнокультурних чинників у поглибленні цих протиріч оцінюється значно нижче (діаграма "Вплив кожної із наведених груп чинників

на міжрегіональні протиріччя?" с.49). Якщо трактувати значення шкали від "1" до "5" як показник переважно позитивного впливу кожного чинника, а значення від "6" до "10" – як показник негативного впливу, то на негативну роль політичних чинників вказує переважна більшість експертів у всіх регіонах. Що стосується економічних чинників, то на їх негативну роль найчастіше вказують експерти із Східного регіону (77%).

Вплив на подолання/поглиблення міжрегіональних протиріч виборчої кампанії 2007р. За високої оцінки негативного впливу політичних чинників на міжрегіональні протиріччя, 57% експертів вважають, що останні парламентські вибори ніяк на ці протиріччя не вплинули (діаграма "Вплив парламентських виборів...", с.49).

Разом з тим, експерти схиляються до думки, що виборча кампанія таких політичних сил, як Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ), ВО "Свобода", Партія регіонів, Комуністична партія України (КПУ), Блок "Наша Україна-Народна самооборона" (НУНС) зумовлювала поглиблення міжрегіональних

Який підхід є найбільш ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України?
% опитаних експертів

протирич (діаграма "Вплив виборчої кампанії різних політичних сил на міжрегіональні протириччя", с.49). Більшість (62,5%) експертів вважають, що діяльність Блоку Литвина, навпаки, сприяла подоланню цих протирич. Оцінка впливу Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і Соціалістичної партії України (СПУ) виявилася суперечливою – число тих, хто вважає, що їх діяльність сприяла подоланню протирич, близьке до числа тих, хто дотримується протилежної думки.

Оцінка ролі різних політичних сил має виразні регіональні відмінності. Так, на Заході та в Центрі більшість експертів вважають, що діяльність БЮТ сприяла подоланню міжрегіональних протирич, а на Півдні і Сході – що вона зумовлювала їх поглиблення.

Так само більшість експертів на Півдні і Сході дотримуються думки, що зумовлювала поглиблення протирич діяльність блоку НУНС, а на Заході експерти частіше вважають, що вона сприяла їх подоланню, в Центрі оцінки НУНС є суперечливими. Більшість експертів на Заході та в Центрі вважають, що діяльність Партії регіонів зумовлювала поглиблення протирич, тоді як на Сході та Півдні число тих, хто вважає, що вона сприяла подоланню протирич, і тих, хто дотримується протилежної думки, приблизно рівне.

Прогнози стосовно міжрегіональних протирич. Найбільш імовірними експерти вважають сценарії "консервації міжрегіональних протирич з їх періодичною актуалізацією під час виборів" і "подолання міжрегіональних протирич за збереження багатокультурності в унітарній державі", тобто допускають реалізацію як "помірковано-песимістичного", так і "оптимістичного" сценаріїв (діаграма "Якою мірою ймовірно здійснення кожного з наведених нижче прогнозів?", с.50).

Натомість імовірність реалізації сценаріїв, за яких міжрегіональні протириччя поглиблюватимуться, що спричинить федералізацію або розпад держави, більшістю експертів оцінюється як низька (середній бал – 2,3 і 1,7, відповідно).

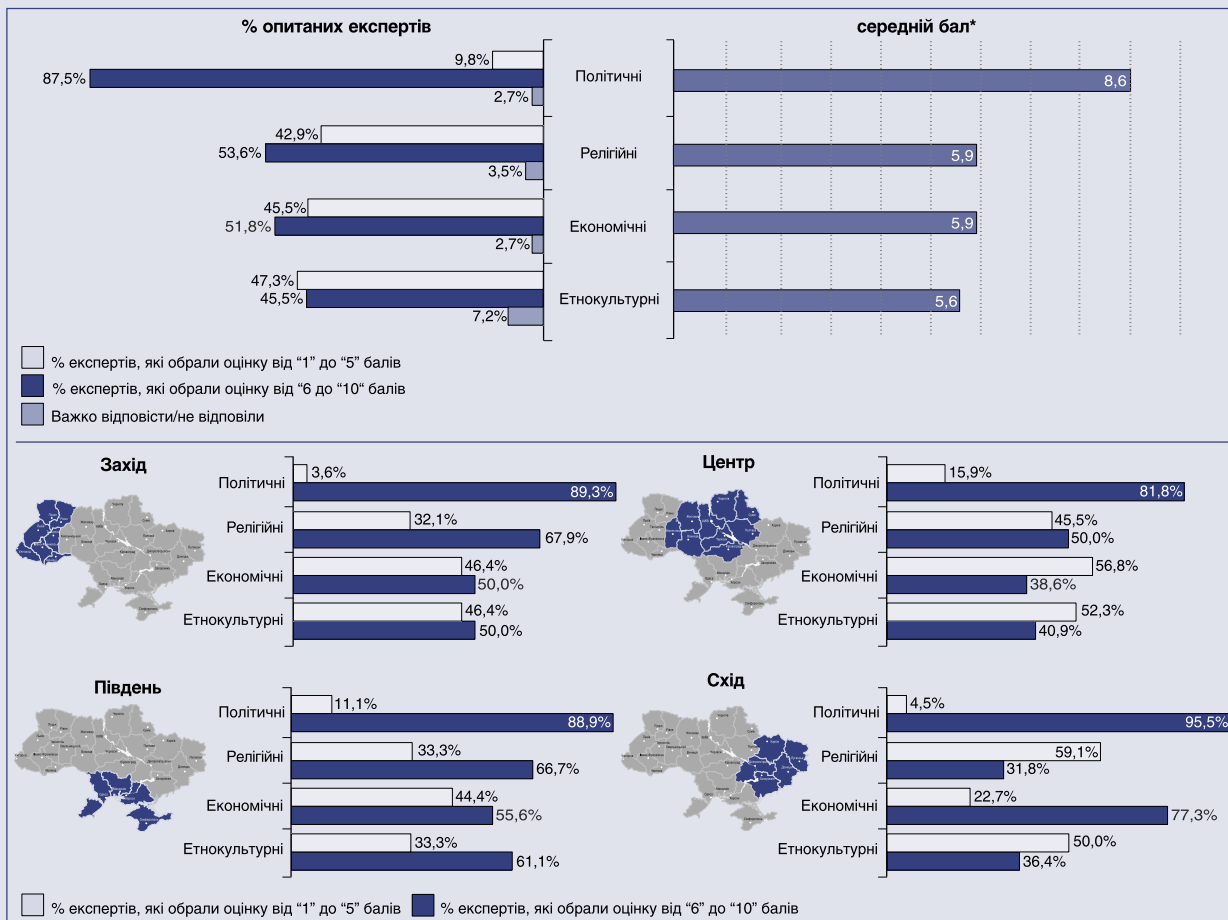
ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Оцінка аспектів загальнонаціональної ідентичності. Оцінюючи важливість різних аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації, найбільш важливими експерти назвали соціокультурний і політико-правовий аспекти. Найменш важливими – конфесійний, етносоціальний і соціальний (діаграма "Оцінка ступеня важливості кожного з наведених нижче аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації", с.51).

Чинники, що негативно впливають на формування загальнонаціональної ідентичності українських громадян. Говорячи про те, які чинники перешкоджають формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України, найчастіше експерти називають відсутність національної ідеї (як проекту розвитку країни), відсутність чіткої позиції держави в питанні формування національної ідентичності, цілеспрямовані дії політичних та громадських лідерів, які експлуатують чутливі в регіональному аспекті теми (таблиця "Якою мірою кожен з наступних чинників перешкоджає формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України?", с.51).

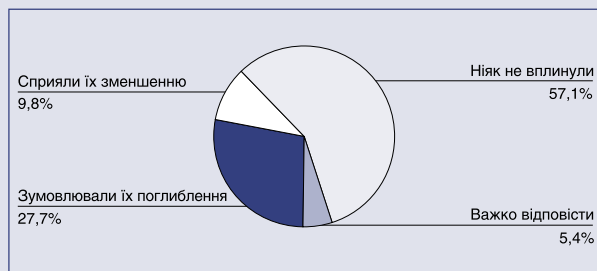
Якщо оцінка негативної ролі перших двох чинників мало відрізняються за регіонами, то негативний вплив цілеспрямованих дій політиків і громадських діячів особливо часто відзначають експерти в Західному (середня оцінка негативного

Вплив кожної з наведених груп чинників на міжрегіональні протиріччя

* За 10-бальною шкалою, де "1" – означає, що ці чинники максимально сприяють зменшенню, подоланню протиріч, а "10" – ці чинники максимально зумовлюють посилення, поглиблення міжрегіональних протиріч.

Вплив парламентських виборів 2007р. на міжрегіональні протиріччя, % опитаних експертів

впливу – 4,9 бала за п'ятибальною шкалою) і Східному (4,7) регіонах. На Півдні та в Центрі – 4,1 і 4,2, відповідно.

Найнижче оцінена негативна роль зовнішньої трудової міграції громадян України (2,9 бала). Роль інших чинників (тривалий період "транзитного" стану суспільства, розчарування і зневіра громадян, непродумана державна політика, спрямована на прискорену українізацію російськомовних регіонів, відсутність "критичної маси" лідерів громадської думки, слабкість національного інформаційного поля, політизація церковно-конфесійних питань, цілеспрямовані впливи інших держав, поглиблення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів

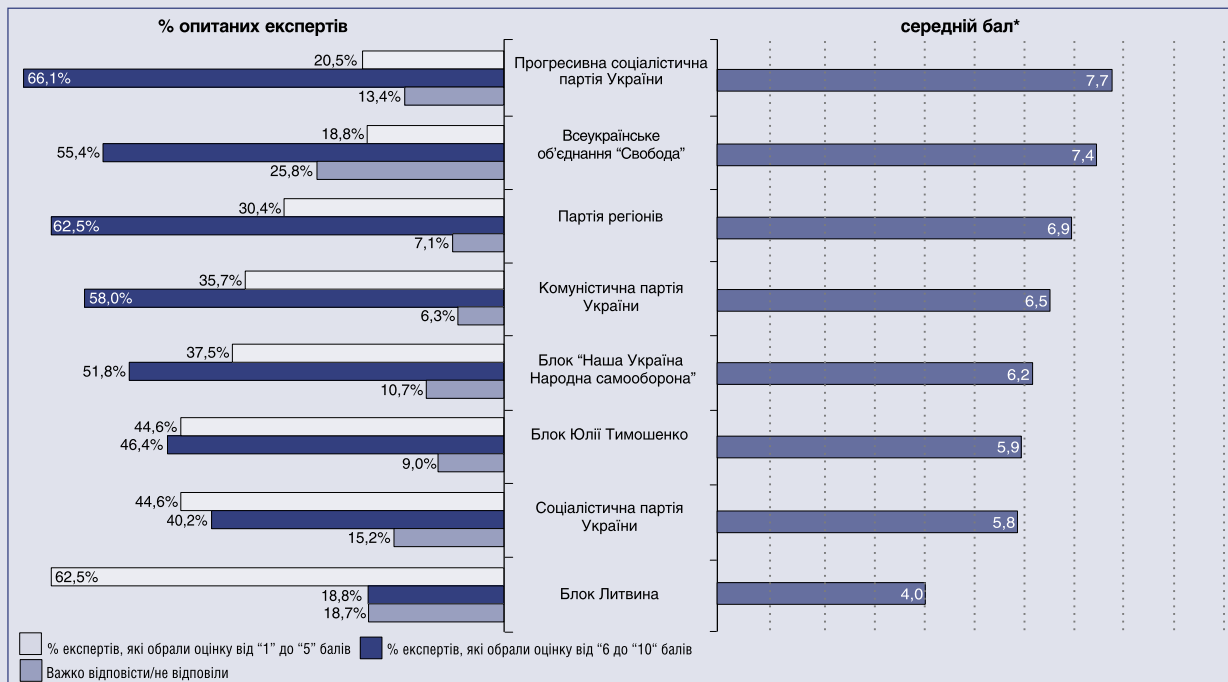
країни) оцінена в середньому балами від 4,0 до 3,5, тобто може бути охарактеризована як "помірно-негативна".

Найбільш відмінними є оцінки експертів з різних регіонів чинника "непродумана державна політика, спрямована на прискорену українізацію російськомовних регіонів". Експерти на Півдні і Сході значно частіше вбачають його негативну роль (4,4 і 4,7 бала, відповідно), тоді як в Центрі – лише 3,7 бала, на Заході – 2,7.

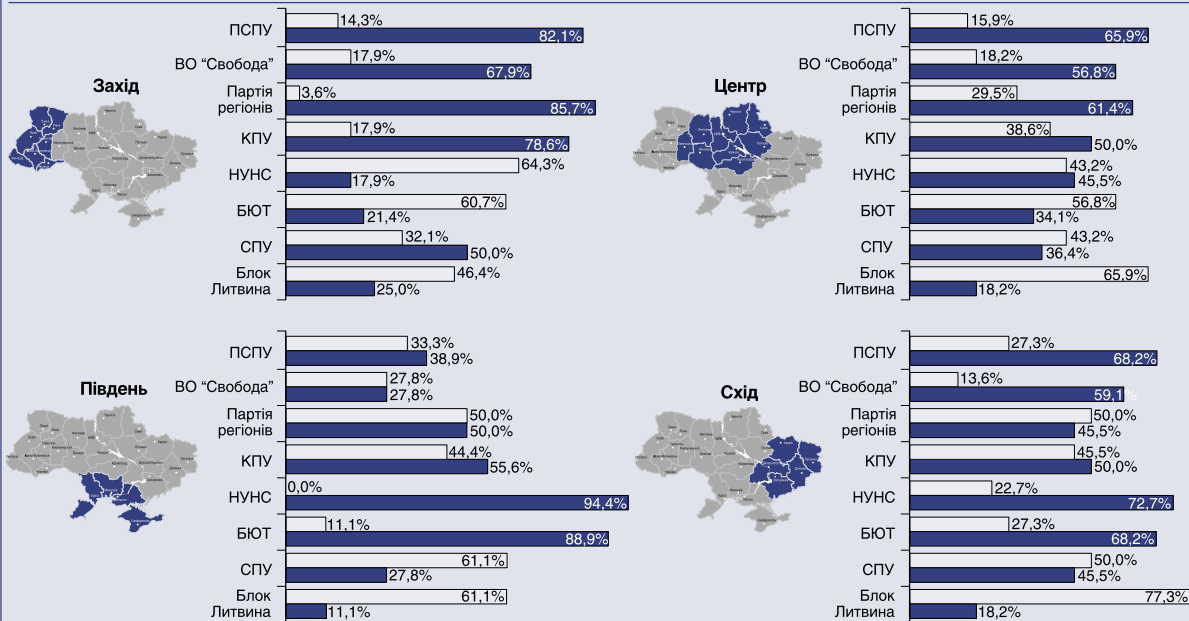
Вплив державних і суспільних інститутів на формування спільної ідентичності громадян. Стосовно того, які суспільні і державні інститути, організації, соціальні групи впливають на процес формування спільної національної ідентичності громадян України, то найвище експерти оцінили позитивний вплив освітніх закладів, громадських організацій і творчої інтелігенції, тоді як серед державних інститутів частіше позитивно оцінюється лише роль Президента України (діаграма "Як Ви можете охарактеризувати...?", с.52).

Досить суперечливо оцінена роль засобів масової інформації, органів місцевого самоврядування і Церкви: число експертів, які схильні оцінювати вплив цих інституцій як позитивний, мало відрізняється від частки тих, хто дотримується протилежної думки. Частіше негативно оцінюється експертами вплив на формування спільної національної ідентичності місцевих державних адміністрацій, політичних партій, професійних спілок, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

Вплив виборчої кампанії різних політичних сил на міжрегіональні протиріччя

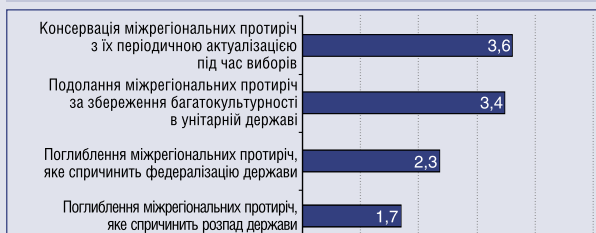
□ % експертів, які обрали оцінку від "1" до "5" балів ■ % експертів, які обрали оцінку від "6" до "10" балів
 □ Важко відповісти/не відповіли

□ % експертів, які обрали оцінку від "1" до "5" балів ■ % експертів, які обрали оцінку від "6" до "10" балів

* За 10-бальною шкалою, де "1" означає – "максимально сприяла їх подоланню", а "10" – "максимально зумовлювала їх поглиблення".

Якою мірою ймовірно здійснення кожного з наведених нижче прогнозів? середній бал*

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – означає "здійснення прогнозу найімовірніше", а "5" – "прогноз здійсниться із стовідсотковою ймовірністю".

Позитивна роль освітніх закладів, громадських організацій і творчої інтелігенції відзначена більшістю експертів у всіх регіонах, натомість оцінка ролі вищих органів державної влади помітно відрізняється. Так, на позитивний вплив Президента вказують більшість експертів на Заході та в Центрі, на Півдні більшість експертів вважають, що він впливає негативно, а на Сході число тих, хто оцінив його вплив позитивно, і тих, хто оцінив негативно, мало відрізняється. Вплив Верховної Ради оцінюють негативно більшість експертів у Західному, Центральному і Східному регіонах, позитивно – на Півдні. Що стосується Уряду, то його вплив оцінено переважно негативно на Заході, в Центрі та на Півдні, на Сході – частки позитивних і негативних оцінок однакові.

Оцінка ступеня важливості кожного з наведених аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації, середній бал*

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що аспект зовсім не важливий, а "5" – є дуже важливим.

Потреба в державній політиці. Переважна більшість (93%) експертів переконані в тому, що існує потреба у виробленні і здійсненні державної політики, спрямованої на формування спільної національної ідентичності громадян України. При цьому 74% – вважають, що такої політики в Україні наразі не існує. Більшість експертів дотримуються думки, що ініціатива її

розробки повинна належати вищим органам державної влади: Президенту (28%), Верховній Раді (24%), Кабінету Міністрів (7%) (діаграма "Хто має стати ініціатором...?", с.52). Серед інших інституцій найчастіше називаються організації громадянського суспільства (15%).

Висновки

Узагальнюючи наведене вище, можна констатувати:

- Найбільшою мірою експерти схиляються до визначень нації як громадянської або соціокультурної спільноти, значно рідше – як етнічної спільноти.
- В експертному середовищі немає єдиної або домінуючої точки зору на визначення та сутність явища російськомовної культури в Україні.
- Оцінюючи наслідки реалізації різних варіантів державної мовної політики, найбільшою мірою експерти погоджуються з тим, що збереження єдиної державної мови – української – не призведе до звуження сфери використання російської мови та не перешкоджатиме розвитку російськомовної культури в Україні.
- Більшість експертів дотримуються думки, що найбільш ефективним для збереження суспільно-політичної єдності України було б сприяння збереженню культурної самобутності національних спільнот України з одночасним розвитком загальнодержавної культури на основі українських культурних традицій.
- Експерти схиляються до думки, що міжрегіональні протиріччя в Україні зумовлені насамперед політичними чинниками. Роль релігійних, економічних та етнокультурних чинників у поглибленні цих протиріч оцінюється значно нижче.
- Найбільш імовірними експерти вважають сценарії "консервації міжрегіональних протиріч з їх періодичною актуалізацією під час виборів" і "подолання міжрегіональних протиріч за збереження багатокультурності в унітарній державі", тобто допускають реалізацію як "помірковано-песимістичного", так і "оптимістичного" сценаріїв.

Якою мірою кожен з наступних чинників перешкоджає формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України? середній бал*

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Відсутність реалістичного і прийняттого для жителів усіх регіонів проекту розвитку країни (мети, цілей, стратегії, "національної ідеї")	4,4	4,3	4,4	4,4	4,5
Відсутність чіткої позиції держави в питанні формування спільної національної ідентичності громадян України і як наслідок — відсутність відповідної державної політики (зокрема, в освітній та інформаційній сферах, у державно-конфесійних відносинах тощо)	4,4	4,5	4,4	4,4	4,3
Цілеспрямовані дії окремих політичних сил та окремих лідерів громадської думки, які використовують "чутливі" в регіональному аспекті теми у власних інтересах	4,4	4,9	4,2	4,1	4,7
Надто тривалий період "транзитного" стану суспільства, що супроводжується втратою великими групами населення власне соціальних засад ідентифікації (економічних, професійних, статусних тощо) і спричиняє домінування ідентифікації на територіальних та етнічних засадах	4,0	4,2	3,8	3,9	4,0
Розчарування і зневіра громадян у своїй соціальній перспективі в Україні та/або в позитивних перспективах України як самостійної, суверенної держави	3,9	3,4	4,0	3,8	4,4
Непродумана мовна, освітня, інформаційна політика, спрямована на прискорену українізацію російськомовних регіонів країни	3,8	2,7	3,7	4,4	4,7
Відсутність "критичної маси" лідерів громадської думки ("совіті нації"), які б відстоювали ідеї формування спільної національної ідентичності громадян України	3,8	4,3	3,7	3,1	3,9
Слабкість національного інформаційного поля (недостатність якісного національного інформаційного продукту; домінування в ньому "чутливих" у регіональному аспекті тем)	3,8	4,2	3,5	3,8	3,7
Політизація церковно-конфесійних питань політичними силами, державою, самими церквами та релігійними організаціями	3,6	3,7	3,6	3,4	3,7
Цілеспрямовані впливи з боку інших держав	3,6	4,1	3,2	3,9	3,3
Поглиблення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів країни	3,5	3,3	3,2	4,0	3,7
Вимушена зовнішня трудова міграція громадян України	2,9	3,0	3,3	2,2	2,6

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – означає "чинник зовсім не перешкоджає", а "5" – "чинник максимально перешкоджає".

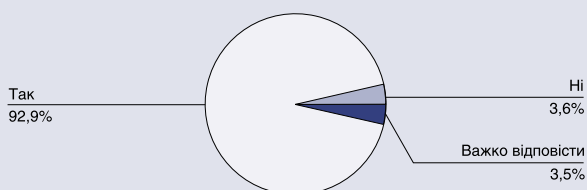
Як Ви можете охарактеризувати вплив кожного з наведених нижче державних і суспільних інститутів, організацій, соціальних груп на процес формування спільної національної ідентичності громадян України?
% опитаних експертів

	УКРАЇНА				Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід
	% експертів, які обрали оцінку від "1" до "5" балів	% експертів, які обрали оцінку від "6" до "10" балів	Важко відповісти/не відповіли	Середній бал*	% експертів, які обрали оцінку від "1" до "5" балів				% експертів, які обрали оцінку від "6" до "10" балів			
Вищі заклади освіти	22,3	69,6	8,1	6,9	21,4	22,7	16,7	27,3	67,9	68,2	72,2	72,7
Творча інтелігенція	28,6	64,3	7,1	6,9	21,4	27,3	38,9	31,8	71,4	63,6	55,6	63,6
Середні заклади освіти	26,8	64,3	8,9	6,5	21,4	31,8	27,8	22,7	64,3	61,4	61,1	72,7
Громадські організації	36,6	58,0	5,4	6,4	21,4	38,6	44,4	45,5	71,4	54,5	50,0	54,5
Президент України	36,6	59,8	3,6	6,3	10,7	31,8	77,8	45,5	85,7	63,6	22,2	50,0
Засоби масової інформації	50,0	46,4	3,6	5,6	35,7	59,1	55,6	45,5	57,1	36,4	44,4	54,5
Органи місцевого самоврядування	49,1	45,5	5,4	5,5	50,0	50,0	38,9	54,5	39,3	43,2	61,1	45,5
Церква	44,6	47,3	8,1	5,4	46,4	40,9	61,1	36,4	46,4	50,0	33,3	54,5
Місцеві державні адміністрації	59,8	36,6	3,6	5,1	57,1	50,0	77,8	68,2	35,7	45,5	22,2	31,8
Політичні партії	59,8	33,0	7,2	5,1	60,7	59,1	61,1	59,1	28,6	31,8	33,3	40,9
Професійні спілки	51,8	33,0	15,2	4,8	46,4	59,1	50,0	45,5	28,6	27,3	38,9	45,5
Верховна Рада України	62,5	33,9	3,6	4,7	82,1	59,1	44,4	59,1	7,1	38,6	55,6	40,9
Кабінет Міністрів України	64,3	29,5	6,2	4,6	75,0	68,2	55,6	50,0	14,3	25,0	38,9	50,0

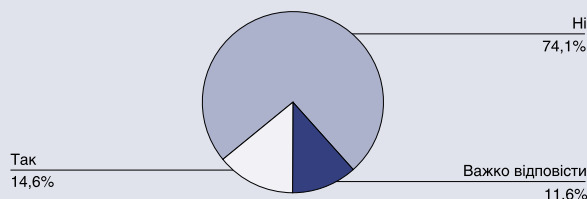
* За 10-бальною шкалою, де "1" означає – "максимально негативний вплив", а "10" – "максимально позитивний вплив".

Державна політика формування спільної національної ідентичності громадян України: потреба, наявність, суб'єкт ініціативи

Чи існує потреба у виробленні державної політики, спрямованої на формування спільної національної ідентичності громадян України?
% опитаних експертів

Чи існує в Україні така політика?
% опитаних експертів

Хто має стати ініціатором її розробки?
% опитаних експертів

- Оцінюючи важливість різних аспектів загальнонаціональної ідентичності, притаманної політичній нації, найбільш важливими експерти назвали соціокультурний і політико-правовий аспекти.
- Як чинники, що перешкоджають формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України, найчастіше експерти називають: відсутність національної ідеї; відсутність чіткої позиції держави в питанні формування національної ідентичності; цілеспрямовані дії політичних та громадських лідерів, які експлуатують чутливі в регіональному аспекті теми.
- Найвище експерти оцінюють позитивний вплив освітніх закладів, громадських організацій і творчої інтелігенції на процес формування спільної національної ідентичності громадян України, тоді як серед державних інститутів частіше позитивно оцінюється лише роль Президента України.
- Переважна більшість експертів дотримуються думки, що наявності потреби у виробленні і здійсненні державної політики, спрямованої на формування спільної національної ідентичності громадян України, такої політики у країні наразі не існує. На думку більшості експертів, ініціатива її розробки повинна належати вищим органам державної влади. ■